د پښتو ادب

لرغونې دوره

لیکوال: لومړی ټولګی

ګټونکی: محمد اسمعیل یون

د پښتو ادب

لرغوني دوره

لیکوال

لوړی ټولګی

کتونکی

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۹ل کال

بسم الله الرحمن الرحیم

کتاب پېژندنه

د کتاب نوم:	د پښتو ادب لرغوني دوره
لیکوال:	لومړی ټولګی
کتونکی:	پوهندوی محمد اسمعیل یون
خپرندوی:	یون کلتوري یون
د خپرندوی پرله پسې نومره:	۳۶
چاپشمېر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۱۳۸۹ل کال
کمپوزر:	ضیاءالرحمن ضیاء

نیو لیک

ګڼه	سرلیک	مخ
۱	د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښنه	ا
۲	د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي	۱
۳	د پښتو لرغوني ادب د کمیت او کمښت علتونه	۴
۴	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف	۷
۵	د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو....	۱۴
۶	د قصیدې پېژندنه او د شیخ اسعد سوري قصیده	۲۵
۷	په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه	۳۳
۸	پښتو لنډۍ او کاکړۍ	۳۶
۹	په پښتو ادبیاتو کې لومړنۍ ژباړه	۵۲
۱۰	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده	۶۱
۱۱	د پښتو لرغونو ادبیاتو ځانګړي اثار	۷۰
۱۲	په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل	۷۷
۱۳	پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه	۸۲
۱۴	په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه	۸۶
۱۵	د میندو سندرې او پښتو نکلونه	۹۷
۱۶	په لرغوني دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه	۱۰۸
۱۷	په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه	۱۱۱
۱۸	پښتو غزل د خپل پیدا ښت او پا ښت په...	۱۱۸
۱۹	د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا	۱۲۶
۲۰	په لرغونې ادب کې د نظم او نثر انډول	۱۳۷
۲۱	په پښتو لرغوني ادب کې ویرنه	۱۴۰
۲۲	په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر	۱۴۲
۲۳	د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې	۱۵۷

۲۴	پښتو ادب کې متلونه	۱۲۱
۲۵	د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصیتونه	۱۲۸
۲۶	د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه	۱۸۰
۲۷	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه (رباعي)	۱۹۰
۲۸	په لرغونې دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ...	۱۹۵
۲۹	د پښتو لرغوني ادب په پرمختیایي بهیر کې...	۱۹۸
۳۰	په پښتو ادبیاتو کې ساندې اود بنادۍ سندرې	۲۰۵
۳۱	د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان	۲۱۱
۳۲	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې	۲۱۷
۳۳	په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې	۲۲۲
۳۴	په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې	۲۲۹
۳۵	د امیر کروړ د شعر لغوي څېړنه	۲۳۳
۳۶	د پښتو ادبیاتو پر پراختیایي بهیر کورنۍ او ...	۲۳۸
۳۷	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت	۲۴۳
۳۸	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نږه پښتو کلمې	۲۵۰
۳۹	د پټې خزانې پېژندنه	۲۵۸
۴۰	د امیر کروړ د شعر وییپانګه	۲۶۲
۴۱	د پښتو ژبې شعري فورمونه	۲۶۷
۴۲	په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه	۲۷۲
۴۳	د پښتو ادب د لرغونې دورې پیل او پای	۲۷۹
۴۴	د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه	۲۸۲
۴۵	د لنډیو لرغونتوب	۲۸۵
۴۶	په پښتو لرغوني ادب کې سیاسي څېرې	۲۹۲
۴۷	په لرغوني ادبي دوره کې قطعه	۲۹۶
۴۸	په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه	۲۹۹
۴۹	د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب	۳۰۲

۵۰	په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحیه	۳۱۰
۵۱	د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي...	۳۱۵
۵۲	د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نثر	۳۲۱
۵۳	د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه	۳۲۷
۵۴	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه	۳۳۱
۵۵	په پښتو لرغوني شاعرۍ کې رزمي روحیه	۳۳۵
۵۶	د پښتو لرغوني نظم قافیوي ځرنګوالی	۳۴۲
۵۷	د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري ارزښت	۳۴۶

سریزه:

د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښه

پوره پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ کېږي چې (پښتو څانګه) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په چوکاټ کې د یوې ځانګړې څانګې په توګه فعالیت کوي، همدا سږ (۱۳۸۹ل) کال یې د خپلې پنځوسمې دورې فارغان ټولنې ته وړاندې کړل. دې څانګې ددې نیمې پېړۍ بهیر کې (دوه زره تنه) زیات و کم کادرونه ټولنې ته وړاندې کړي، چې له دې جملې څخه اکثرو یې د هېواد ژبې او فرهنګ ته نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

د پښتو څانګې هر فارغ د پوهنتوني اصولو له مخې د خپل فراغت په وروستي سمستر کې یو مونوګراف (پایلیک) لیکي. مونوګراف اکثره، علمي، تحقیقي او تحلیلي بڼه لري. په پښتو څانګه کې یو زیات شمېر فارغانو خپل دا وروستي کارونه په ښه ډول ترسره کړي دي. کوم مونوګرافونه چې په پښتو څانګه او د کابل پوهنتون په عامه کتابتون کې موجود دي، شمېر یې تر (پنځه سو) عنوانو اوړي، ددې مونوګرافونو ډېر کم شمېر (یوازې په شمار څو مونوګرافه) چاپ شوي، خو په دې کې داسې مونوګرافونه هم شته چې په بیا بیا چاپ ارزي. پر (۱۳۷۲ل) کال ما (د ژبو او

ادبیاتو پوهنځي د پنځوسو کلونو پښتو کتابښود) چاپ کړ او د هغه په ترڅ کې مې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي ټول لیکل شوي او یا زما لاس ته راغلي مونوګرافونه په ترتیب سره معرفي کړل، زما هدف دا و چې یو خو دا پایلیکونه خلکو ته ور وپېژنم، بل د پښتو څانګې کړې کار څرګند کړم، د تکراري مونوګرافونو د لیکنې مخه ونیسم او ددې ترڅنګ د پښتو ادب مینوالو ته د ځینو هغو پایلیکونو څرک ولګوم چې د چاپ اړتیا یې احساسېږي او په چاپ ارزي.

تر هغه وروسته د پښتو څانګې هغو محصلینو، چې له ما سره یې مونوګرافونه نیولي، ما ورته اکثره نوې موضوعګانې ټاکلي چې تر پخوانو هغو یې بشپړ توپیر درلود او تر بشپړاوي وروسته یې ځینو د چاپ لاره هم خپله کړې ده. (یو کم شل کاله) کېږي چې زه په پښتو څانګه تدریس کوم، سره له دې چې ما د پښتو څانګې په بېلابېلو ټولګیو او ناپښتو څانګو دواړو کې تدریس کړی، خو زیاته هیله مې دا ده چې زه د پښتو څانګې په لومړي ټولګي کې تدریس وکړم، علت یې دادی چې نوي محصلین له نوې روحیې سره راځي، که د دوی هیلې په پیل کې مړاوې شي، نو د تحصیل په بهیر او تر هغه وروسته دوی د خپلې ودې او شخصیت جوړونې یوه پاموړ برخه انرژي له لاسه ورکوي. د تېرو لسو کلونو په بهیر کې زه اکثره پر همدې لومړیو ټولګیو درس لرم، د درس په پیل کې زما هیله همدا وي چې د دوی هیلې او ټولنیز شعور وده وکړي، د لیکوالۍ او شاعرۍ مهارتونه زده کړي، د جرئت وزرونه یې وغوړېږي او لکه د طالبانو په څېر د نطق او منطق په وسله سمبال شي، دا مې هم

ورتـه ويلي چې پښتو ژبـه کې مـادي امتيـاز نـه شـتـه، خـو ستاسـو شخصيت په کې جوړېږي، خو دې کې هم شک نـه شـتـه کـه څوک د بل هر مسلک په شان په دې مسلک کې هم ځان ورسوي، نو د لـوی خدای(ج) پـه فـضل بـه پـه دې مـسلک کـې هـم د ډوډۍ خاونـد شـي. پښتو ژبې، ملي فرهنګ او ملي هويت تـه کـار کـول پـولادي هوډ غـواړي، نـو کـه غـواړئ چـې ځـان دنيـاوالو سـره سيـال کـړئ، د مايوسۍ او نهيلۍ يوې څپې ته به هم په زړه کې ځای نه ورکوئ. پـه پښتني چاپېريـال کـې مـې د شخصيت جوړېـدنې پـر سـتونزو او د ادبي هلو ځلو پر وړاندې د پرتو خنډونو او حل لارو په باب هم ورسره خبرې کړي، د دوی دلايل مې هم اورېـدلي او پـه ګـډه مـو د سـتونزو حل لارې هم پيـدا کـړي دي. ډېـر کـوښـښ مـې کـړی چـې د اسـتـاد او شاګرد ترمنځ د وهم کوم حد او بريد چې دی هغه له منځه لاړ شي او ځای يې صميميت او انډيوالي ونيسي، خـو ددې ترڅنګ مې ډېـره هڅه کړې چې د زده کوونکو طبيعي استعداد پـه طبيعي ډول وده وکړي او د چا حقوق تلف نه شي. د معمـول پـه څېـر مـې د سږ کـال د لومړي ټولګي په لومړي سمستر کې دوی ته داسې کورنۍ دندې يـا سيمينارونه وسپارل چې دوی پرې ليکنې وکـړي او بيـا دا ليکنـې د خپلو ټولګيوالو مخې ته ولـولي او د هغـوی پوښـتنو تـه ځـوابونـه هـم ووايي. دا پروسه که څه هم ټکنۍ وه، خـو پـر ټـولـو تطبيـق شـوه، دې سره د دوی جرئت يـو څـه زيـات شـو. زه پـر دې پوهېـدلم چـې دوی د لـومړي ځـل لپـاره د ګڼـو مخـاطبينو پـه مـخ کـې ودرېـږي، د هغـوی پوښتنې ځوابوي، نو څومره رواني فشار به زغمي، خو دا بهيـر ورځ پر ورځ ښه کېده. د دوی هغـه ليکنـې يـوازې د ټـولګي پـه کچـه وې،

خو ځینې په کې داسې هم وې چې په چاپ ارزېدلې. د همدې ټولګي په دویم سمستر کې مې ورته وویل: ((کوښښ به کوو چې رسمي درس ژر خلاص کړو او تاسو پوره وخت ولرئ چې خپل سیمینارونه برابر کړئ.)) تر امتحانونو یوه میاشت دمخه مو د کریکولم مطابق رسمي درس ختم کړ، دوی ته مې د پښتو ادب د لرغوني ادبي دورې په باب شپږ پنځوس بېلابېلې موضوعګانې وټاکلې، هر محصل ته مو یوه موضوع غوره کړه او ورته ومې ویل چې په دوو اوونیو کې درنه د یادې موضوع بشپړاوی غواړم. د پښتو ادب د لرغوني دورې په باب بېلابېل اثار لیکل شوي، خو ما چې کوم اثر عملاً تدریساوه هغه (د پښتو ادب لرغوني او منځنۍ دوره) د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل اثر دی چې لرغوني دوره یې په ښه منظم او سیستماتیک ډول تشریح کړې او د یوه ښه تدریسي اثر په توګه ورڅخه پوره ګټه پورته کېدی شي. څرنګه چې محصلین له لرغوني دورې سره اشنا شوي وو، نو ما هم د دوی د عملي تحقیق او تحلیل لپاره په بشپړ ډول همدا دوره وټاکله او د دې دورې د بېلابېلو اړخونو لپاره مې شپږ پنځوس موضوعګانې ورته غوره کړې، دا ټینګار مې هم پرې وکړ چې که چا کورنۍ دنده پوره نه کړه ازموینه ترې نه اخلم. ځینو د یوې اوونۍ، ځینو د دوو اوونیو او ځینو ان د کلنیو ازموینو تر وروستي وخته پورې خپلې دا کورنۍ دندې پوره کړې، ما یې هم د هرې لیکنې له رارسېدو سره سم پر کمپوز پیل وکړ، ګران ورور ضیاءالرحمن ضیاء دې کور ودان وي، دواړو ورته دفتري کارونه خوشې کړل او د عوامو په اصطلاح همدې کار ته اړم شو. ده کمپوزول، ما ایډېټ کول، د دویم ایډېټ

لپاره مې د پښتو څانګې فارغ التحصیل ښاغلي مجیب الرحمن امیري ته ورکړل، هغه هم وکتل، دریېم سمون بیا ما وکړ، د ټېرېس د کتنې لپاره مې ګران ورور وفاالرحمن وفا ته ورکړ، د هغه له خوا په ګوته شوې تېروتنې مو بیا سمې کړې او نور نو کتاب د چاپ مزل پیل کړ. په پای کې همدا اثر چې ستاسو په لاس کې دی، ترې جوړ شو.

دې کې شک نه شته چې په دې اثر کې څه ناڅه خامۍ او نیمګړتیاوې لیدل کېږي، خو ګټې او بریاوې یې تر خامیو او نیمګړتیاوو ډېرې دي، ځینې مقالې په کې خورا پخې دي او د تحصیل د لومړي کال په بهیر کې د داسې لیکنو لیکل سړي ته دا هیلې په زړه کې روزي چې په نږې کې هېڅ داسې طاقت دد دې وس نه لري چې زموږ ملت او ژبه د ژوند له بهیره او د تاریخ له حافظې څخه وباسي. څومره بختور وي هغه سړی چې د یوه کال په بهیر کې په خپل لاس د ایښودل شویو نهالګیو مېوه او ثمر ترلاسه کړي، تراوسه پورې به داسې کم مالیاران پیدا شوي وي چې بڼ یې په یوه کال کې ثمر ته ورسي، زه ځان د لوی خدای(ج) له درباره ډېر مشکور ګڼم؛ داسې دنده یې راوسپارله چې په یوه کال کې مې مېوه ترې ترلاسه کړه.

زه بیا هم وایم چې زما د دې ګرانو محصلینو په ځینو لیکنو کې نیمګړتیاوې شته، لکه د اخځونو ناسمه لیکنه، د مخونو نه یادونه، له ځینو اثارو کټ مټ را اخیستنه، په ځینو برخو کې د لیکنو ورته والی، څه ناڅه موضوعي تداخل او ځینو ځایونو کې څنګزنې څېړنه او ځینې نورې دا ډول نیمګړتیاوې، خو زه وایم چې

دا ډول يو اثر له همدې ډول طبيعي نيمګړتياوو سره خوند کوي؛ ما قصداً ونه غوښتل چې د دوی دا ډول تېروتنې چې طبيعي بڼه لري، په وچ زور سمې کړم، البته ځينې ليکنې مې چې محتوايي ربط يې خطا شوی او ليکنه له خپل مسيره وتله، هغه مې سمې کړي؛ ځينې جملې مې حذف کړي او ځينې نورې مې ورسره تړلي او دا په دې نيت چې ډېرې محتوايي تېروتنې ونه شي. ځينې ليکنې دومره خوږې دي چې که د محصل نوم ترې حذف کړې، نو فکر به وکړې چې ډېرو پخو څېړونکو ليکلي دي. ددې ټولګې ښه والی په دې کې دی چې په دې ليکنو کې د تحقيق له بېلابېلو اصولو کار اخيستل شوی، هم د ساحوي تحقيق بېلګې په کې شته، هم د کتابتوني او هم د عملي او تحليلي تحقيق ټول ډولونه رانغاړي.

زه چې اوس دا ليکنه کوم نو په سترګو کې مې له ډېرې خوښۍ اوښکې ګرځي، محصلين او زده کوونکي سړي ته د خپل اولاد په څېر وي، زه چې کله په ټولګي کې د دوی پر وړاندې ولاړ يم، نو فکر کوم چې (هيلې، سمسور، سولې او ودان) ته درس ورکوم، د دوی دا ليکنې چې ګورم نو هم فکر کوم چې زما خپلو اولادونو ليکلي؛ دومره خوند ترې اخلم. که د محصلۍ د تدريس زماني حدود او زما خپلې ټولنيزې، فرهنګي او سياسي بوختياوې نه وای، نو پوره يقين لرم چې دا اثر تر دې هم ښه ايه کېدی شو، خو اوس هم چې ورته ګورې د داسې يوه ډله ييز تحقيق او تحليل مجموعه ده چې افغانستان کې يې تر اوسه بېلګه نه ده ليدل شوې. دا اثر که څه هم يو تدريسي کتاب نه دی، خو د پښتو ادب د لرغوني دورې په باب د يوه ښه مرستندوی تدريسي اثر په توګه کار

ورکولای شي، ان که د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو ادبیاتو د لرغوني دورې کوم مدرس، د لرغوني دورې په باب کوم ښه اثر ونه لري، نو له دې اثر څخه د یوه تدریسي اثر په توګه هم کار اخیستلای شي. زه نه غواړم د دې اثر په باب زیاتې څرګندونې وکړم، ځکه خپله اثر ستاسو مخې ته پروت دی. دا چې دا اثر مې (د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښنه) بللې، دلیل یې دادی چې د دې زماني واټن په بهیر کې داسې یو اثر نه و رامنځته شوی، چې د نظري تدریس او عملي تحقیق د امتزاج په بهیر کې دې راټوکېدلی وي؛ دا کار د پښتو څانګې په ټول عمر او نه هم تر هغې بهر ترسره شوی و، خدای(ج) دې وکړي چې زموږ د ځوان ادبي پښت له خوا نور هم دا ډول نوښتونه رامنځته شي. په پای کې غواړم یادونه وکړم چې دا اثر لس لس ټوکه له (سي ډي) سره د محصلینو په واک کې ورکول کېږي، د انټرنېټ په څپو کې به هم د مطالعې وړ وي او د افغانستان په بېلابېلو پوهنتونو کې د ادبیاتو پوهنځیو پښتو څانګو ته به هم رسول کېږي.

د لغمان ولایت له قدرمن والي ښاغلي محمد اقبال عزیزي څخه هم ډېره مننه کوم چې زما له وینا پرته یې په ورین تندي د کتاب د چاپ لګښت ومانه، داسې وخت به راشي چې د عزیزي صیب د ولایت مقام به پاتې نه وي، خو دا خدمت به یې پاتې وي. له خپلو ګرانو ورونو وفاالرحمن وفا او ضیاءالرحمن ضیاء څخه چې اوس مهال زما د فرهنګي کارونو دوه متې دي، هم ډېره مننه کوم چې په دې لنډ او تنګ وخت کې یې د دې اثر په کمپوز او ایډېټ کې خپله ونډه واخیسته او همدارنګه له ګران ورور مجیب الرحمن امیري

څخه د هغه د سمون له امله ډېره مننه، ګرانو او خوږو محصلینو ته مبارکي او کورنیو ته يې کور ودانی وایم، هیله لرم ټول د پښتو د بډاينې او ملي فرهنګ د غوړونې لپاره همداسې یو بل ته لاسونه سره ورکړو.

په فرهنګي مینه او درناوي
پوهندوی محمد اسمعیل یون
ارګ- د جمهوري رياست ماڼۍ
۱۳۸۹ل کال د جدي ۲مه نېټه

د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي

۱- د لوی داریوش د اریانا پاچا پر وخت (۵۲۲ق.م) څخه تر (۴۸۲ق.م) د بېستون په غره کې یوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.

۲- پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په مندېش کې د امیر کروړ پاچا کېدل.

۳- پر (۱۲۳هـ.ق) کال د لویکانو د کورنۍ یو بیت د پښتو ادب ته راوړل.

۴- (۱۵۴هـ.ق) د امیر کروړ وفات او د پښتو لومړنی شعر رامنځته کېدل.

۵- د (۲۲۳هـ.ق- ۲۹۷هـ.ق) کلونو حدودو کې د ابو محمد هاشم ابن زید السرواني د ژوند دوره او له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړۍ منظومه ژباړه.

۶- (۳۵۰هـ.ق- ۴۰۰هـ.ق) کال د شیخ رضي او نصر لودي پاړکي.

۷- پر (۳۵۰هـ.ق) کال د بېټ نیکه مناجات.

۸- (۴۱۱هـ.ق) کال حدود د اسماعیل د ژوند دوره او پښتو ادب ته د لومړیو څلوریزو راتګ او (۴۰۰هـ.ق) کال حدود د خرښبون د

ژوند دوره او پښتو ادب ته د نورو ځلوريزو راتګ او پر (۴۱۱هـ.ق)
کال د خرښبون مړينه.
۹- (۴۲۵هـ.ق) کال حدود د شيخ اسعد سوري د ژوند دوره او پښتو
ادب ته د قصيدې راتګ.
۱۰- (۵۵۰هـ.ق) کال حدود د شيخ تيمن کاکړ د ژوند دوره او
پښتو ته د يو بل شعر راتګ.
۱۱- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري د ژوند دوره
او پښتو ته د يوې شاهکارې قصيدې راتګ.
۱۲- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکيار غرشين د ژوند دوره او
پښتو ادب کې د يو پاړکي ويل.
۱۳- د (۵۸۰هـ ق) په شاوخوا کې د تايمني د ژوند دوره او د
تايمني شعر د سلطان غياث الدين په ستاينه کې.
۱۴- (۶۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدين بختيار کاکړ د
ژوند دوره او پښتو کې د قطب الدين سندره.
۱۵- له (۶۸۸- ۶۳۳هـ.ق) کال پورې د شيخ متي د ژوند دوره او
دده کتاب (د خدای مينه) او دده شعر.
۱۶- له (۷۴۰- ۶۶۱هـ.ق) کال پورې د باباهوتک د ژوند دوره او د
مغولو په مقابل کې دده شعر.
۱۷- د (۷۴۷هـ.ق) حدودو کې د شيخ ملکيار هوتک د ژوند دوره
او دده اشعار.
۱۸- د (۷۸۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زميند اوري د ژوند
دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتګ.

۱۹- له (۸۹۴-۸۵۵هـ.ق) کال پورې د سلطان بهلول لودي د ژوند دوره او د هغه رباعي د خليل نيازي په مقابل کې او د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خليل نيازي د ژوند دوره او د هغه رباعي د سلطان بهلول د رباعي په ځواب کې.
۲۰- د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي د ژوند دوره او دده دېوان او د ساقي نامې شعر.
۲۱- (۹۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.
۲۲- د (۹۰۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ عيسی مشواڼي د ژوند دوره او دده يو شعر.
۲۳- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې د ژوند دوره او ددې دېوان او رباعي.
۲۴- (۹۲۰هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ د ژوند دوره او د هغه کتاب (غرغښت نامه).
۲۵- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ بستان بړيڅ د ژوند دوره او دده د کتاب نوم (بستان الاوليا) او دده يو شعر.
۲۶- علي سرور لودي د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د ژوند دوره او د کتاب نوم يې (تحفة صالح) او دده غزل.
۲۷- د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د مېرمن نېکبختې د ژوند دوره، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصيحت شعر.
۲۸- د (۱۰۰۰هـ) کال حدود د شيخ محمد صالح الکوزي د ژوند دوره او دده غزل.

د پښتو لرغوني ادب د کمیت او کمښت علتونه

د پښتو ادبي تاریخ لومړۍ دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیلېږي او د یوولسمې هجري پېړۍ تر اوایلو پورې دوام کوي. د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، د کمیت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودي شعري نموني تر موږه رارسېدلي دي. ددې دورې ډېرو شاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونه او دېوانونه اوس ورک دي.

د پښتو ادب د لومړۍ دورې په اثارو کې یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې موږ ته رارسېدلې دي. په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ دورې اثار بېلابېل اثار دي. که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کیفیت له پلوه ډېر لوړ ارزیابي کېدلای شي، خو د کمیت له پلوه ډېر کم دي. دا چې ولې د لومړۍ دورې اثار د کمیت له پلوه له کمښت سره مواجع شوي او څه علتونه لري، چې دا اثار موږ ته په پوره ډول نه دي رارسېدلي، کوم

مهم مسايل ددې لامل شوي دي چې دغه اثار له منځه تللي؟ غواړم هغو ته نغوته وکړم:

۱- افغانان د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړيو کې د پرديو تر يرغلونو لاندې راغلي دي، په دغو يرغلونو کې چې چا د پرديو په مقابل کې زيات مقاومت کړی دی، هومره ضررونه هم ورته زيات متوجې شوي او ټولې مادي او معنوي شتمنۍ يې له خاورو سره خاورې شوې دي. پښتانه د عربو له حملو نيولې بيا د چنګېز، تېمور او نادر افشار او نورو يرغلګرو تر مستقيمو حملو لاندې راغلي دي او ډېر زيانونه يې ګاللي، چې د دغو يرغلونو په بهير کې دغه اثار په جګړو او يا هم په قصدي توګه د يرغلګرو له خوا له منځه تللي دي.

د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه تر (۶۰۰هـ.ق) پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداو او د ترنګ ورشوګانې وې چې دغه ادبي مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران او د مدنيت يوه بېلګه يې هم په کې پرېنښوده، داسې ښکاري چې ډېر پښتو کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي وي.

۲- د پښتني ټولنې د پوهې د کچې ټيټوالی او له ورته پوهنيزو چارو سره لېوالتيا نه درلودل د دغو اثارو د نه خونديتوب باعث ګرځېدلي دي.

۳- د پښتون ولس له يو بله څخه د لرېوالي او نه اړيکو له کبله هم کېدی شي د پښتو د لومړۍ دورې اثار په بېلابېل ډول پاتې شوي وي. بله دا چې ښايي پښتنو د مذهبي تعصبونو له پلوه له شعر سره ډېره مينه نه لرل او شاعرانو ته په درنه سترګه نه کتل او شعر ويلو

ته ګناه ویل هم ددې سبب ګرځېدلي وي چې دغه اثار یې له منځه وړي وي، چې ښه بېلګه یې د ښځو د اثارو نه موجودیت دی.

۴- د شرایطو د تنګوالي (د چاپي وسایلو کموالي) له امله هم کېدی شي دغه اثار په لیکل شوې بڼه د لیکوال تر لیکنې محدود پاتې شوي وي.

۵- په مجموعي توګه ددغو اثارو ذخیره کېدو او د دې کتابونو د خوندیتوب لپاره د ځای نشتوالی او دې کتابونو د ساتلو په طریقو د نه پوهېدلو، دغه اثار د بهرنیو د یرغلونو له وېرې ښایي په ځمکو یا دېوالونو کې ښخ کړای شوي وي او هغه اثار هماغسې ښخ پاتې وي او له خاورو سره خاورې شوي وي.

په دې لیکنه کې د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې) څخه ګټه اخیستل شوې، خو ځینې دلایل ما له خپل فکره لیکلي دي.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف

د اوومې هجري پېړۍ په دوران کې عرفاني افکارو پښتو شعر او ادبیاتو ته لاره پیدا کړه او حضرت شیخ متي لومړی عرفاني شعر په پښتو کې لیکلی و.

د شیخ متي مناجات په پښتو ادبیاتو کې د عرفاني شعر بېلګه ده، تر دې وروسته بیا له اوومې پېړۍ نه تر لسمې هجري پېړۍ پورې موږ په خپلو لاسته راغلو پښتو متفرقه اثارو کې دغسې د عرفاني فکر لرونکي اثار نه لرو، خو په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا څخه لرې د هندوستان په سیمو کې چې کوم پښتانه اوسېدلي، درې پښتانه شاعران پېژنو چې درېواړه یې لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کوم اثار چې له دوی څخه پاتې دي د عرفاني افکارو بیانوونکي دي. نوموړي صوفیان؛ شیخ عیسی مشواڼی، شیخ بستان بړېڅ او شیخ علي سرور لودي دي.

شیخ متي:

دا مشهور عارف او شاعر له پښتنو غوریاخېلو څخه دی چې دده لوی نیکه خرښبون هم د پښتو ادیب او شاعر و.

شیخ متي د عباس زوی و، عباس د عمر او عمر د خلیل زوی و. خلیل د غوریا او غوریا د کند بن خرښبون زوی و.

شیخ متي پر (۲۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۲۵) کلونو په عمر د ترنک پر غاړه پر (۲۸۸هـ) کال وفات شوی دی. د شیخ متي کورنۍ په خلیلو غوریاخېلو کې خورا مشهوره ده، شیخ د پښتو یو خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی. شیخ متي بابا د خپلې زمانې په فرهنګي حلقو کې د مسلطو فکري جریانونو تر اغېزې لاندې د خپل باطن او خپل ذهن د ضمیر او زړه د صفایۍ لپاره عرفان ته مخه وکړه او د خدای پېژندنې پر دې باریکه لار یې سفرونه وکړل. شیخ متي په زهد، تقوا او د عرفاني مدارجو په طی کولو سره دومره مشهور او محبوب شو چې د خلکو مرجع وه او د یوه ډېر ستر روحاني شخصیت په توګه یې د شیخ متي په نامه شهرت درلود.

شیخ متي د خپل عصر په تصوف واقف سړی و، دده شعر ثابتوي چې ده په عرفان او تصوف کې پاخه افکار درلودل او د پښتو د متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي.

شیخ متي خپل اشعار په یوه مجموعه (د خدای مینه) کې کښلي وو. د (خدای مینه) یې د کلات د غونډان په سیمې کې د خپلو اشعارو کتاب بشپړ کړ. د شیخ متي اشعار پر وحدة الشهود بناء دي چې د تصوف یوه طریقه ده.

دا هم د شیخ متي د شعر یوه برخه او دا یوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په دیباچه او پیل کې درېدلې.

پــــر لویــــو غــــرو هــــم پــــه دښــــتو کــــې
پــــه لــــوی ســــهار، پــــه نیمــــو شــــپو کــــې

پـــه غـــاړه ږغ او پـــه شـــېلو کـــې
یـــاد ویرژلیـــو پـــه شـــپېلو کـــې
ټـــول ســـتا د یـــاد نـــارې ســـورې دي
دا ســـــتا د مینـــــې تنـــــدارې دي

شیخ عیسی مشوانی:

مشوانی د پښتنو یو ټبر دی، شیخ عیسی هم له دې ټبره د پښتو د منځنیو دورو شاعر دی، شیخ عیسی مشوانی د هندوستان په (دامله) کې اوسېده او د هندوستان د افغان پاچا (شېرشاه سوري) معاصر و. دده د ژوندانه زمانه یا وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاکلای شو. شیخ عیسی په پښتو، پارسي او هندي ژبو یوه ګډه منظومه رساله لیکلې وه. شیخ عیسی د خدای(ج) په توحید کې په پښتو، پارسي او هندي ژبو ښه شعرونه ویلي دي.
د ده د شعر نمونه په مخزن افغاني کې راغلې چې درې بیتې دي.
دده له شعر څخه دا معلومېږي چې عیسی له پخو متصوفینو څخه و.
دا هم د شیخ عیسی د شعر نمونه:

پـــه خپلـــه کـــار کـــړې، خپلـــه انکـــار کـــړې
کلـــه بـــادار یـــې کلـــه مـــې خـــوار کـــړې
تـــه خـــو قـــادر یـــې! پـــه صـــفتونو
کلـــه مـــې نـــور کـــړې کلـــه مـــې نـــار کـــړې

«عیسی» حیران دی په دې شیونو
کله مې یار کړې کله اغیار کړې.

شیخ بستان بړېڅ:

شیخ بستان د پښتنو له ادبي او روحاني مشاهیرو څخه دی. پلار یې د کندهار په ښوراوک کې اوسېده، د پلار نوم یې محمد اکرم و، شیخ بستان په ځوانۍ کې هند ته لاړ او ددغه هېواد په (سامانه) نومي ځای کې اوسېده. شیخ بستان د «بستان اولیا» په نامه یو کتاب هم لیکلی و چې له شور نه ډک او دده له عرفاني جمال سره برابر و. د مخزن افغاني مولف نعمت الله هروي د شیخ بستان ملګری و چې په بحري (سمندري) سفرونو کې ورسره یونیم کال پاتې شوی و.

شیخ بستان د (۱۰۰۲هـ.ق) کال د ربیع الثاني په دویمه نېټه د ګجرات په احمداباد کې وفات شو. د شعر نمونه یې داده:

د مینې اور دې زما زړګی وریت په انکار کئ نا
ښې تار و نار کئ نا
خود به ویلېږم چې مې زړه پر تا مفتون کئ نا
ځان مې زبون کئ نا
اوښکې مې څاڅي پر ګرېوان یو وار نظر که پرما
راسه ګذر که پرما

شیخ علي سرور لودي:

علي سرور په قوم شاهدخېل لودي و. شیخ علي سرور د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې د ملتان په (کهرور) نومې سیمه کې اوسېده او استاد حبیبي یې د ژوند زمانه د (۹۲۰هـ.ق) حدودو کې ټاکلې ده. په پټه خزانه کې د شیخ علي سرور لودي له اقوالو او غزلو معلومېږي چې شیخ په اسلامي تصوف کې د زیاتې مطالعې خاوند و او د لویو متصوفینو اثار یې لوستي وو. د شیخ عیسی علي سرور لودي د شعر نمونه په پټه خزانه کې راغلې. د پټې خزانې مولف د تحفة صالح په حواله دده یو صوفیانه غزل رانقلوي:

د غزل نمونه یې داده:

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترګو د ایاز کې
درست وطن راته دریاب شو بې دیدنه
دید مې نه شي مګر خدای مې سبب ساز کې

شیخ محمد صالح اکوزی:

پر پورته یادو شویو درېوارو عارفو شاعرانو سربېره بل شاعر چې د کندهار په سیمو کې تېر شوی دی، هغه شیخ محمدصالح اکوزی نومېږي. دا شیخ د پټې خزانې په روایت د (جلدک) په سیمو کې اوسېده چې ډېر عالم او عابد سړی و. علامه حبیبي دده د ژوند زمانه د (۱۰۰۰هـ.ق) شاوخوا ټاکلې ده.

د لرغوني ادبي دورې تصوفي ځانګړنې:

د لرغونې دورې د دغو صوفيانو ډېر منظوم او منثور اثار زموږ په واک کې نه شته، يوازې د پخوانيو مورخينو د ليکنو او د دوی د خپلو لږو اثارو له مخې دومره ويلای شو چې دغه کسان عارفان وو او له دغې پوهې خبر او پر دې لاره روان وو.

لکه څنګه چې پر دغه وخت يا مهال تصوف پښتو ادب ته نوی رانغوتی و، نو لا ډېر پېچلی شوی نه و او نه يې د روښانيانو غوندې پېچلې او درنې تصوفي تجربې لرلې، چې پېچلې تصوفي اصطلاحات يې ورته کارولي وای. ددغه مهال تصوف او تصوفي ادب کله دومره ساده شي، چې که پټې خزانې او نورو اثارو ددغو صوفيانو ژوند پېښې راخيستې نه وای، ښايي چا صوفيان نه وای بللي او په دې توګه د لومړۍ دورې تصوف د رحمان بابا د تصوف غوندې فطري تصوف دی او له تکلف او سختو لغاتو او کلمو څخه پاک دی، ځکه چې پر دې مهال تصوف پښتو ادب ته نوی رانغوتی او لاکوچنی و، نو د دويمې ادبي دورې د صوفيانه تجربو غوندې تجربې يې لا نه وې کړې، خو دې دورې خپل ادبي ارزښت ساتلی او تصوف يې په ښکلې، ساده او هنري ژبه راوړاندې کړی دی. بل موږ ددې دورې صوفيان د راوروسته صوفيانو په څېر په زغرده د وحدة- الشهود او وحدة الوجود پر ډلګيو نه شو وېشلای ځکه د شيخ متي له شعري بېلګې پرته نور تصوفي شعرونه دا رنګ او بوی نه لري او نه دومره ژور پرمختګ کولای شي.

اخځونه

په دې ليکنه کې د اجمل ښکلي: ((تصوف او عرفان))، د پوهاند عبدالحی حبيبي: ((د پښتو ادبياتو تاريخ)) او د سرمحقق زلمي هېوادمل ((د پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنۍ دوره)) له بېلابېلو مخونو څخه ګټه اخيستل شوې ده.

د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځينو متروکو او پېچلو لغتونو ماناوې

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې ځينې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس يا نه استعمالېږي يا په هغه مانا نه کارول کېږي او يا په لږ تغير سره کارول کېږي، په دې کې د لاندې شاعرانو د نظم لغتونه چې په پټه خزانه کې راوړل شوي دي، موجود دي:

۱- محمد هوتک- نثر
۲- بابا هوتک- نظم
۳- شيخ ملکيار- سندره
۴- شيخ خرښبون بابا- نارې
۵- شيخ اسماعيل سړبنی- نارې
۶- شيخ متي- شعر
۷- امير کروړ- شعر
۸- شيخ اسعد سوري- قصيده
۹- ښکارندوی غوري- قصيده
۱۰- ابو محمدهاشم سرواني- ژباړه
۱۱- شيخ تيمن بابا- شعر

۱۲- شیخ بستان بړیخ- بدله
۱۳- شیخ رضي لودي- پاړکی
۱۴- نصر لودي- پاړکی
۱۵- شیخ عیسی مشوانی- شعر
۱۶- سلطان بهلول لودي- رباعي
۱۷- خلیل خان نیازی- رباعي
۱۸- زرغون خان نورزی- مثنوي
۱۹- دوست محمد کاکړ- نظم
۲۰- شیخ محمدصالح- غزل
۲۱- شیخ علي سرور لودي- غزل

چې په لاندې لښتلیک کې مانا شوي دي:

ګڼه	لغات	مانا
۱	اوجاړ	خراب، رنګ
۲	اودوم	علاج، چاره
۳	اتل	پهلوان
۴	اغېز	تاثیر، اثر
۵	ایواد	هېواد
۶	اوکوب	شان او شوکت
۷	اوښار	مشهور
۸	اشلکونه	شعرونه
۹	ایلایي	اطاعت
۱۰	ایړ	کښتئ

۱۱	استاځی	استازی
۱۲	اړوته	اړول، تبدیل
۱۳	اخیسته	حمله، تېری
۱۴	اغلې	ښایسته
۱۵	بیارته	بېرته
۱۶	بربڼ	پورته باغ
۱۷	باړی	فایده غوښتل
۱۸	بېړۍ	زولنې
۱۹	بامي	د ګل نوم دی
۲۰	بریځر	غرمه
۲۱	برمل	ماسپښین
۲۲	بودتون	د بوتانو ځای
۲۳	بمبڼ	د هندوانو پیر
۲۴	بډ	سیال، مقابل
۲۵	برغه	مقصد
۲۶	بامم	پالم، روزم
۲۷	برل	فتحه
۲۸	پاسوال	ساتونکی
۲۹	پرتمین	د عزت خاوند
۳۰	پلور	خرڅول
۳۱	پنځ	پیدایښت، طبیعت
۳۲	پلن	پیاده

۳۳	پېر	نوبت
۳۴	پلاز	تخت
۳۵	پاړکی	د شعر ټوټې
۳۶	پسولل	ګڼل، سمبالول
۳۷	پېرل	اخیستل
۳۸	تېرو	تجاوز، ظلم
۳۹	ترخ	بغل
۴۰	تون	ځای
۴۱	ترار	وارخطا
۴۲	تېرون	زیاتی
۴۳	ترې	پول
۴۴	ترمل	ماښام
۴۵	تاخون	د زړه غم
۴۶	ترپلل	تبنتېدل
۴۷	تورن	تهمتي
۴۸	ټیکاونه	راحت، ارام
۴۹	ټیکنه	عدالت، انصاف
۵۰	جنډې	ګلونه
۵۱	جوپه	قافله
۵۲	جاندم	دوزخ
۵۳	جاجي	فکر کوي
۵۴	چندې	شاعر

۵۵	چوڼی	بلبل
۵۶	څوری	د سفر توښه
۵۷	څوار	صبر
۵۸	څپان	څپه
۵۹	څنډونه	غاړې، څنډې
۶۰	څورنګ	زخمي
۶۱	ځری	استازی
۶۲	ځغلا	تېښته
۶۳	ځلا	برېښېدل
۶۴	خونول	شیندل، تیت
۶۵	خاتیځ	لمر خاته
۶۶	خړ	خاکي، بد
۶۷	ختې	جامې
۶۸	درمل	علاج، دارو
۶۹	دښنه	دښمنان
۷۰	روده	لاره
۷۱	رپ	رپېدل
۷۲	روغي	سلامتي
۷۳	رامشت	ساز او سرود
۷۴	رپي	رپېږي
۷۵	رغا	بېزاره
۷۶	رښتونه	رښتیا

۷۷	ربل	پېرزوينه
۷۸	زمولوي	مړاوي کوي
۷۹	زړن	زړور
۸۰	زرغا	سمسور
۸۱	زغل	تښتېدل
۸۲	زيارنه	زحمت
۸۳	ژوبلور	جنګيالي، عسکر
۸۴	ژوبلله	زخمي کېدل
۸۵	ژبور	تېز ژبی
۸۶	ژوبله	جنګ
۸۷	سوران	توپان
۸۸	سورې	فرياد او نارې
۸۹	سوان	ارامي، سهولت
۹۰	سوب	حاضر
۹۱	سوبمن	فاتح
۹۲	سخ	افرين
۹۳	سين	سيند
۹۴	سوځند	سوځوونکی
۹۵	سمي	سم
۹۶	سوبه	فتحه
۹۷	ستايوال	ستايونکی
۹۸	سکنې	پرې کوي

۹۹	سما	انصاف
۱۰۰	ستہ	اساس، تهداب، بیخ
۱۰۱	سوراړ	وچه دښته
۱۰۲	سار	ساری، مثل
۱۰۳	سینګړونه	ډبریز، ډبرین
۱۰۴	ستهال	هیواد
۱۰۵	سال	میده شګه
۱۰۶	سونې	دروغ
۱۰۷	سادین	شودیاره ځمکه
۱۰۸	ساندي	ویر ماتم
۱۰۹	سور	خوښۍ
۱۱۰	سود	ډاډ ، اطمینان
۱۱۱	شخړه	جګړه
۱۱۲	شنار	ظلم
۱۱۳	شڼ	مست
۱۱۴	شڼا	مستي
۱۱۵	ښکلل	سینګار کول
۱۱۶	ښځمنې	ښځې
۱۱۷	ښهانه	ښیګڼه
۱۱۸	غوړن	خبر
۱۱۹	غبرګون	عکس العمل
۱۲۰	کوټ	کلا، قلعه

۱۲۱	کرغه	وچه ځمکه
۱۲۲	کهول	کورنۍ
۱۲۳	کړونګی	ابشار
۱۲۴	کورول	باطلول
۱۲۵	کاوه	کول
۱۲۶	کروړ	سخت
۱۲۷	کویله	د مرغه نوم دی
۱۲۸	کړېدل	ګرځېدل، طواف
۱۲۹	ګاڼل	د زېوراتو بندول
۱۳۰	ګواښل	تهدیدول
۱۳۱	ګروهه	عقیده
۱۳۲	لته	سیمه
۱۳۳	لژند	ککړ
۱۳۴	لور	پېرزوینه
۱۳۵	لونل	شیندل، پاشل
۱۳۶	لرغونی	پخوانی
۱۳۷	لرمل	مازیګر
۱۳۸	لمانځنه	ستاینه
۱۳۹	لتاړ	خراب
۱۴۰	ملونه	ملګري
۱۴۱	مراندې	تنابونه، د زړه رګونه
۱۴۲	مېشت	پراته، ساکن

۱۴۳	میرڅی	دښمن
۱۴۴	من	اراده
۱۴۵	مخسور	بریالیتوب
۱۴۶	ملا	ملګرتیا
۱۴۷	مواس	ساتونکی
۱۴۸	منبنت	قبلول
۱۴۹	نېز	سېلاب
۱۵۰	نېزوړی	خاشي، خس
۱۵۱	نمنځ	احترام، ستاینه
۱۵۲	ناره	د شعر یو ډول دی
۱۵۳	نمنځي چار	عابد ، زاهد
۱۵۴	نمرې	جامې
۱۵۵	نست	نابود
۱۵۶	نغوربېده شي	واوربېدل شي
۱۵۷	نومړ	نوموړی
۱۵۸	نمزدک	جومات
۱۵۹	نتلی	غمجن
۱۶۰	ویرژلی	غمځپلی
۱۶۱	ویاړنه	فخریه
۱۶۲	ودنه	روزنه، پرمختګ
۱۶۳	ویرمن	غمجن
۱۶۴	وړنګن	وړانګې لرونکی

۱۶۵	ځلم	ځلېږم، برېښم
۱۶۶	ورمونه	نصیحتونه
۱۶۷	هېښېږي	حیرانېږي
۱۶۸	هسک	اسمان
۱۶۹	یرغالم	یرغل کوم
۱۷۰	یون	حرکت
۱۷۱	یادي	یادول

د ځینو سیمو موقعیت

ګڼه	د سیمې نوم	موقعیت
۱	اتغر	د کلات په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۲	ارغستان	د کندهار په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۳	اولان	د شاه جوی په شمالي برخو کې یوه سیمه ده
۴	بغنین	د غور او زمینداور په منځ کې پرته سیمه
۵	پښین	په بلوچستان کې یوه سیمه ده
۶	تازی	د کلات په شمال ختیځ کې یوه سیمه ده
۷	توبه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته سیمه ده
۸	جروم	د کندهار له جنوب لویدیځ نه تر سیستان پورې سیمه
۹	جلدک	د کندهار په شمال ختیځ کې پرته سیمه
۱۰	داور	هلمند ته نږدې یوه سیمه ده
۱۱	دیبل	کراچۍ ته نږدې یو ښار دی

۱۲	دیراوت	د کندهار په شمال شرق کې یوه سیمه ده
۱۳	ږوب	د سلیمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سیمه
۱۴	سور غر	د شاه جوی او اولاڼ ترمنځ غر دی
۱۵	غرج	د هرات له شماله تر امو پورې
۱۲	غنډان	د کلات او شاه جوی ترمنځ غر دی
۱۷	قصدار	په بلوچستان کې یو ښار دی
۱۸	کسي غر	د سلیمان غر
۱۹	مرغه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته ده
۲۰	وازه خوا	د غزني په جنوب ختیځ کې یوه دښته ده

یادونه: دا لغتونه اکثره د همغو شاعرانو په شعرونو کې راغلي چې پټې خزانې معرفي کړي او د کلام بېلګې يې خوندي کړي دي.

د قصيدې پېژندنه
او د شيخ اسعد سوري قصيده

د قصيدې لغوي مانا قصد او اراده ده او په ادبي اصطلاح کې هغه شعري فورم يا کالب دی چې تر يوې مطلع لاندې ويل کېږي، د بيتونو شمېر يې له (۱۵) څخه تر (۷۰-۸۰) پورې او ان تر (۲۰۰) بيتونو پورې رسېدلای شي. ځينې قصيدې دوه او يا تر هغې زياتې مطلعې هم لري. هره قصيده مطلع، مقطع، تغزل او تشبيب لري.

د شيخ اسعد سوري پېژندنه:

د پښتو تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې قصيده د اسلامي دوران د پنځمې پېړۍ په اوايلو پورې اړه لري او هغه پخوانی شاعر چې د پښتو پخوانۍ لاسته راغلې قصيده يې ويلې ده، شيخ اسعد سوري دی. د شيخ اسعد سوري قصيده د تاريخ سوري مولف راوړې ده او له دې کتاب څخه شيخ کته متي زي په لرغوني پښتانه کې اخيستې ده او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي کړې ده. شيخ اسعد سوري د محمد زوی و، په غور کې يې استوګنه درلوده او د غور د سوري شاهانو په دربار کې د عزت خاوند و.

شیخ اسعد د غور له سوري شاهانو څخه د امیر محمد سوري معاصر و او د غور په اهنګرانو کې د دغه سوري پاچا په دربار کې اوسېده. شیخ اسعد د امیرمحمد سوري تر مړینې وروسته هم ډېر کلونه ژوندی و او پر (۴۲۵هـ.ق) کال په (بغنین) کې وفات شو.

د شیخ اسعد سوري د قصیدې ښکلاییز اړخ:

د شیخ اسعد سوري یوه پخه او په تول پوره، په هنري ښکلاوو سمبال قصیده زموږ په واک کې ده چې شاعر دا قصیده د غور د افغان سوري پاچا امیرمحمد سوري پر مړینه ویلې وه. په دې قصیده کې شاعر خپل غم نه ژاړي، بلکې د ملت، سوریانو او غوریانو غمونه ژاړي او هغه ملي زیانونه چې د محمد پر مړینه د هغه وخت سوریانو او غوریانو ته متوجه وو، هغه بیانوي.

ددې قصیدې ویل له ټولو ادابو سره برابر دي او له فني پلوه کومه نیمګړتیا نه په کې لیدل کېږي. د هنر، ښکلا، انځور جوړونې او د طبیعت د جمال د تصویرولو له پلوه دا قصیده په تول پوره او د هنر په ګاڼه پسولل شوې ده، په دې قصیده کې سره له دې چې ځینې عربي او فارسي لغات هم په کې په ځرګند ډول موندل کېږي، خو ځینې داسې پښتو لغتونه هم په کې شته چې اوس په عامه پښتو کې نه دي رواج او ښايي په ځینو غرنیو لهجو کې یې ځینې کلمات رواج وي. په دې قصیده کې ساده ګي او رواني موجوده ده، دا قصیده موږ ته راښیي چې په پښتو ادب کې تقریباً تر دې دورې وړاندې هم شعر او نظم پاخه وو، د شیخ اسعد سوري قصیده د پښتو زاړه لغات معرفي کوي، له بل پلوه مرثیه ده. دا قصیده ټول (۴۴) بیته لري او (۱۱) خطابي بیتونه لري. په دې قصیده کې

شاعر په ټولو برخو کې هغه ټکي مراعات کړي چې د يوې ډېرې ښکلې او د شور او جذبه لرونکې رثائيه قصيدې په لوازمو کې شمېرل کېږي او د قصيدې وروستۍ برخه شاعر پر يوه داسې اجتماعي او اخلاقي نتيجه بنا کوي، چې د پښتنو له ملي عنعناتو سره سمون لري او د پينځمې هجري پېړۍ په پيل کې د غور د سوري افغانانو د ملي احساساتو ښکارندويي کوي.

دا قصيده د پښتو ژبې لومړنۍ قصيده ده. د شيخ اسعد سوري په قصيدې کې د بديع او بيان له صنعتونو نه په ښکلي ډول کار اخيستل شوی دی، لکه:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

د کوکار او خاندي کلمې د تضاد صنعت پورې اړه لري.

تضاد يا طباق:

هغه صنعت دی چې شاعر خپل شعر کې دوه مقابل او متضاد لفظونه راوړي.

دويم بيت:

هر غاټول چې په بيديا غوړېده وکا
ريژوي يې پاڼې کاندي تار په تار

د غوړېده او ريژوي کلمې د تضاد صنعت لري.

دريم بيت:

ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورو لاندې زار

دا بیت د تشبیې صنعت لري. د زمانې ګردش د فلک له څپېړې سره تشبیې شوی دی.

تشبیې: د تشبیې لغوي مانا د دوو وشیانو په یوه مانا کې ګډون دی او په ادبي اصطلاح کې د دوو شیانو له یو بل سره هم رنګه یا یو ډول کول دي، خو په دې شرط چې دا هم رنګه یا هم مثله کول ادعایي وي نه رښتیني.

څلورم بیت:

د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وینې توی کاندي خونخوار

د واکمن او بېوزلو کلمې د تضاد صنعت لري.

پینځم بیت:

چې له برمه یې زمري رپي څنګلو کې
له اوکوبه یې ډاري تیرو جبار

برمه او اوکوبه دوه مترادفې کلمې دي.

مترادفې کلمې: هغو ته ویل کېږي چې په لیکلو کې سره توپیر لري او په مانا کې یو شان وي.

اتم بیت:

په یوه ګردښت یې پرېباسي له برمه
نه یې غشی نه لیندۍ وي نه یې سپار

په دې بیت کې د مراعات النظیر صنعت موجود دی. د غشي، لیندۍ او سپار په کلماتو کې.

مراعات النظیر یا تناسب: هغه صفت ته ویل کېږي چې شاعر په خپل کلام کې داسې کلمې راوړي چې یو له بله تناسب ولري، نو ځکه دغه صنعت ته تناسب هم وايي.

نهم بیت:

ځه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه
ستا له لاس ندی هېڅ ګل بې له خار

د ګل او خار کلمې د تضاد صنعت لري.

لسم بیت:

په ویرژلو لور نه کړي په زړه کراړیه
پـر نـتلیـو اوروې د غـم نـاتـار

د ویرژلو او لور کلمې د تضاد صنعت لري او کراړیه کلمه پخوانۍ پښتو کلمه ده چې اوس زیاته نه کارېږي.

دولسم بیت:

لـه تـېریـو دې اوښې ځاځي لـه ورېځـو
چیني ژاړي پـه ورتې ورتې ستا لـه شنار

د اوښې او ژاړي کلمې د استعارې صنعت لري.

استعاره: لغوي معنا یې په سوال او امانت، رعایت یا په پور څه شي غوښتلو ته وايي او استعاره په اصطلاح کې یوه کلمه په غیر حقیقي مانا استعمالول دي او د حقیقي او مجازي مانا ترمنځ علاقه مشابهت او ورته والی دی.

استعاره څلور رکنونه لري: مستعار، مستعار له، مستعار منه او وجه جامع.

دیارلسم بیت:

نه به لاس واخلې له ځوره نه به لورې
نـه بـه مـلا کـړې لـه بېوزلو له ترار

د زوره او لورې کلمې د تضاد صنعت لري.

پنځلسم بیت:

نه به وصل کړې مین له بل مینه
نـــه بـــه درمـــلې ټـپونه د افګار

د مین او مینه کلمې د مذیل زاید تجنیس لري.

مزیل زاید تجنیس: که د متجانسو کلمو د پای توری زیات او کم وي، مذیل زاید تجنیس بلل کېږي.

اوولسم بیت:

کله غوځې کاندې مراندې د زړګیو
کـــله تـېر بـاسي وګــړي هـوښيار

د دې بیت صنعت استعاره دی. د مراندې کلمه د استعارې په ډول استعمال شوې ده.

شپږ ویشتم بیت:

تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمـریو پــه بـېړیو کله وي څوار

په دې بیت کې له تشبیه صنعت څخه کار اخیستل شوی دی.

اوویشتم بیت:

په دې ویر د غور وګړي تورنمري سول
پـــه دې ویـــر رڼـا تـیاره سولـه د ښار

د رڼا او تیاره کلمې د تضاد صنعت لري.

اته ویشتم بیت:

ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونـو
دا کـړونګی سـاندې لـي پـه شورهار

دا بیت د **حسن التعلیل** صنعت پورې اړه لري. رڼې اوښې او ساندې په کلمو کې.

حسن التعلیل: د یوه وصف لپاره د یوه ناحقیقي مګر لطیف او مناسب سبب راوړلو ته **حسن التعلیل** وایي.

نهه ویشتم بیت:

نه هغه زرغا د غرونو د بېدیا ده
نـه د زرکـیو پـه مسا دی کتهار

د مسا دی کلمه د استعارې صنعت لري.

دېرشم بیت:

نه غتهول بیا زرغونېږي په لاښونو
نه بامي بیا مسیده کا په کهسار

د مسیده کلمه د استعارې صنعت لري.

دوه دېرشم بیت:

د پسرلي اوره تودې اوښې تویـېـنه
مـرغلرې بـه نسیان نــه کړي نـثـار

دا بیت د استعارې صنعت لري. د تودې اوښې په کلمه کې.

څلور دېرشم بیت:

نه ښکارېږي هغه سور د سور په لتو
نـه ځـلیږي هـغه لـمر پــر دې دیـار

دا بیت تجنیس صنعت لري، له لومړي سور څخه مراد امیر محمد سوري دی او له دویم سور څخه مراد سوریانو قبیله ده.

تجنیس: د تجنیس لغوي مانا همجنس کول دي او په اصطلاح کې که چېرې په یو بیت یا یوه نیم بیتي کې دوه یا زیاتې کلمې داسې راشي چې په لیک او لوست کې سره یو شی او یا څه سره ورته وي او ماناوې یې سره جلا وي.

شپږم د پرشم بیت:

هغه غور په ویر ناتار د واکمن کښېوت
هغه غـور سو د جاندم غـوندې سور اړ

دا بیت د مرسل تشبې صنعت پورې اړه لري.

اوه د پرشم بیت:

لاس دې مات سه ای فلکه چې دې وکا
مـحمد غـوندې زمری د مرینې ښکار

دا بیت د استعارې صنعت پورې اړه لري.

څلوېښتم بیت:

چې زمري غوندې اوکمن ځي له جهانه
چې څوک نه کړي په نړۍ بـاندې قـرار

دا بیت د تشبې صنعت لري.

یو څلوېښتم بیت:

سخ په تا ای محمده د غور لمر وې
په نړۍ به نه وي ستا د عــدل سار

دا بیت هم د تشبې صنعت لري، چې امیر محمد سوري له لمر سره تشبې شوی دی.

په لرغونو ادبياتو کې ساقي نامه

د ساقي نامې تعريف: ساقي نامه د شعر معنوي ډول دی، ساقي نامه فورمونه نه دي، بلکې محتوايي شکل لري چې دا ډول اشعار د مثنوي په متقارب بحر کې ويل کېږي او د خمريه اشعارو په فروعاتو کې شامل دي.

په ساقي نامو کې به د شعراوو مطلب دا و چې دوی به له ساقي څخه د ميو هيله کوله. د ساقي، جام، صراحي او ميو صفات به يې بيانول. د دنيا بې وفايي او د يو څو ورځو ژوندون په خوښۍ تېرول او د بزم تودول د ساقي نامو عمومي مضمون و.

دې ډول اشعارو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بيا عجمي شاعرانو دغه ډول اشعار وويل او په همدې تقليدي ډول په پارسي شاعرۍ کې د خمريه اشعارو ويل پيل شول او ددغو ژبو د ادبياتو تر تاثير لاندې په پښتو شاعرۍ کې هم ساقي نامه ويل پيل شول.

د پښتو په لرغونو ادبياتو کې لومړی نفر چې ساقي نامه يې ليکلې وه، (زرغون خان نورزی) دی. زرغون خان نورزی اصلاً د نوزاد و او د قوم مشري يې کوله، په دغو وختونو کې د ماوراالنهر شيباني خان پر هرات او سيستان هجوم وکړ، نو زرغون خان د وطن له

مدافعینو څخه ګڼل کېده او د متهاجمینو پر وړاندې یې سختې جګړې کړې وې.
داسې معلومېږي چې زرغون خان نورزی یو ملي قاید او د وطن ازادیخواه مدافع او جنګیالی سړی و، سربېره پر دې د علم خاوند هم و او د علم او ادب په میدان کې پوخ او نومیالی شاعر تېر شوی دی.
نورزی د پښتو ژبې ښه شاعر او د دېوان خاوند دی، چې دده دېوان په کجران کې پر (۹۱۲هـ.ق) کال له ملا ایوب تیمني سره موجود و او پر دغه کال چې دولت محمد کاکړ هرات ته تللی و، هلته یې دا دېوان کتلی و چې (۳۰۰) پاڼې یې درلودې.
زرغون خان نورزی ډېر عمر ژوندی و او د ډېر سپین ږیرتوب پر وخت پر (۹۲۱هـ.ق) کال په هرات کې وفات شوی دی.
د زرغون خاان نورزي ساقي نامه ټول (۳۹) بیته لري چې زه یې دلته د څو بیتونو یادونه کوم:

ساقي نامه

ساقي پاڅه پیاله راکړه	مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لمبو کړه	اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه ګل کا	زلفې تاوې د سنبل کا
بلبلان شور و فغان کا	کړېدن په ګلستان کا
زاهد وځي صومعې څخه	شراب پیري میخانې څخه
هر سړی په میو مست دی	دې بهار کې ګلپرست دی
په راغو کې سرې لمبې دي	د غټولو نندارې دي
جهان ټول سور او زرغون سو	وچ راغه ښکلی ګلګون سو

سرې ټول شور و شعب کا یاراني کاندي طلب کا
بهار وخت د یارانې دی ښه موسم د پیمانې دی
نو ساقي پاڅه بهار دی نن ژوندون سبا رفتار دی

د دې ساقي نامې له مطالعې څخه داسې معلومېږي، چې زرغون خان نورزی د لوړې کچې شاعر و او د ده مثنوي لوړه هنري تومنه لري چې د پښتو په ډېرو اوچتو مثنویو کې شمېرل کېږي.

اخځوونه

۱- حبیبي، عبدالحی (پوهاند)، د پښتو ادبیاتو تاریخ، دویم ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۵ل کال.
۲- هېواد مل، زلمی، د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، لومړی ټوک، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال.

پښتو لنډۍ او کاکړۍ

لنډۍ د پښتو د ولسي سندرو یوه ستره او مهمه برخه ده او د خلکو په سندرو کې ځانګړی جوړښت او لاز لري. لنډۍ د انسان د غوټه شویو فریادونو ربنو ته ځان رسوي. لنډۍ له سترو زړونو څخه راوتلي چې نمونه یې هم ستره ده.
لنډۍ د عشقونو او رنځونو ژبه ده او په تورو شپو کې سندرې بولي، په ګلانو کې خاندي، په غوټیو کې سپرېږي او د دښتو له بادونو سره ناڅي او ژاړي.
د پښتو لنډیو اغېز او تاثیر دومره زیات دی چې په نورو شعرونو کې ډېر کم پیدا کېږي، په تېره بیا هغه وخت چې پښتانه زلمیان او پښتنې پېغلې او یا پښتانه شپانه په دنګو دنګو غرونو کې ګرځي او دغه لنډۍ په خوږو خوږو اوازونو او طبیعي شوق او ذوق سره وایي، نو اورېدونکي ته ښکارېږي چې د خلکو د سندرو او ډول څومره خوند لري او د شعر په نړۍ کې څومره د قدر وړ دي. لنډۍ په پښتو شاعرۍ کې تر ټولو کوچنی شعري فورم دی، خو د مانا د ځواک او لېږد له پلوه نه یوازې په پښتو شاعرۍ، بلکې په نړیواله شاعرۍ کې یې ساری لیدل شوی نه دی. لنډۍ هغه ځانګړی دایروي سر تړلی (سربسته) زنځیر دی چې هېڅ سر یې په بلې لنډۍ

پورې ترل شوی نه دی، یانې هره لنډۍ پر لومړۍ مسرې پیل او پر دویمه مسرې پای ته رسېږي چې په دې ترتیب یو مستقل او ځانګړی مطلب په لنډ ډول په کې ځای شوی او تمام شوی وي. د لنډۍ کمال په دې کې دی چې مجموعاً په (۲۲) څپو یا دوو مسرو کې درونډ مانیز بار او ښکلا لېږدوي، د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه مسره یې (۱۳) څپې لري، لکه:

لومړۍ مسره

چې	د	خا	لو	لښ	ک	رې	را	غلې

دویمه مسره

زه	به	ګو	مل	ته	د	خپل	یار	دي	دن	ته	ځ	مه

لنډۍ عموماً قافیه نه لري، خو د دویمې مسرې په پای کې یوه اهنګینه کلمه لري چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ باید د زور (ه) په واول یا غږن اواز پایته رسېدلې وي او که په پای کې دا زور(ه) رانه شي نو اهنګ یې نیمګړی پاتې کېږي. همدارنګه د لنډۍ په پای کې ځینې حروف او کلمې د اواز اوږدېدو لپاره او یا ځینې ردیفونه لکه (مه، ونه، دینه، مینه، وینه) هم راځي، لکه هغه لنډۍ چې د (مه) په تورو پای ته رسېدلې وي.

ماته ګېدۍ ګلونه راوړه

زه د وربل دپاسه څپر جوړومه

هغه لنډۍ چې د پای توری یې (ونه) وي:

په لوړو غرو د خدای نظر وي

پر سر یې واورې وروي چاپېر ګلونه

داسې لنډۍ چې په پای کې يې (مينه) راغلي وي:
خدای به په خپله مازيګر کړي
د چينارو سرو ته مه خېږه مينه
هغه لنډۍ چې وروستی توری يې (وينه) وي:
د سپينو غاښو دې برېښنا شوه
چا ويل ږلۍ ده په تيرا يې ورويته
او دا هم هغه لنډۍ چې په پای کې يې (دينه) راغلي وي:
يا دې د زلفو خوشبويي ده
يا دې د عطرو په چينه لامبلي دينه
ځينې داسې لنډۍ هم شته چې د دواړو مسريو سېلابونه يې د لنډۍ په قانون برابر وي، يانې لومړۍ مسره يې (۹) او دويمه يې (۱۳) سېلابه وي، خو پای يې له پورتنۍ قاعدې او قانون سره سمون نه خوري، يانې په پای کې يې (مه، ونه، دينه، مينه، وينه او نور) نه وي راغلي چې دغه لنډۍ که څه هم بشپړ مطلب لري خو د لنډيو د ويلو په ټولو طرزونو ښه نه ويل کېږي، په ځانګړې توګه له اکثرو سروکو سره د ويلو په وخت کې سکته پيدا کوي او وزن له لاسه ورکوي، خو دغه ډول لنډۍ ډېرې کمې دي، لکه:
د ازل برخې يې وېشلې
د چا يې ښې کړې د چا شولې لوغړنې
د زړه له سوزه به نارې کړم
په اوسېلي به د اسمان ستوري نينې کړم
لنډۍ له سروکو سره هم ويل کېږي او ډېر زوړ او په زړه پورې دود دی، لکه:

لونګ کرمه که لو مې ګډ کړو

یاره تا به راولمه لونګ کرمه

لاس به دې وترم په زلفو

لونګ کرمه، په لونګین به دې وهم چې مړ دې کړمه

لونګ کرمه که لو مې ګډ کړو

یاره تا به راولمه لونګ کرمه

همدارنګه د هرې لنډۍ د لومړۍ مسرې ځلورمه او اتمه څپه او د دویمې مسرې ځلورمه، اتمه او دولسمه څپه خجنې وي، لکه:

غم دې راځي بې غمه نه یم

بې غمه خدای دی بنده تل په غم کې وینه

لنډۍ تـه ورتـه د نـورو ملتونـو ولـسي شـعرونه لکـه د دري ژبـې دوبیتـــې، د روســـي ژبـــې چـــستوشکی او د اســـپانیایي ژبـــې (Cante,Jondo) زیاتره بې منظرې اوازونه دي، په دې اوازونو کې د انسان په تېره بیا د عاشق او رټل شوي انسان اوازونه راغبرګ شوي دي. په دې شعرونو کې د منظرې او تصویر جوړولو لور ته پاملرنه نه کېږي، د هغو لپاره نه باران شته، نه رلی، نه توده غرمه، نه شین سحر، نه غرونه او نه بیابانونه.

لنډۍ لکه اسپانیایي(Cante,Jondo) مطلق بې منظرې اوازونه نه دي، بلکې کله کله د انسان په څېرلو کې له طبیعت او د هغه له ښکلو منظرو څخه مرسته غواړي او د همدې موخې لپاره د منظرې په جوړولو لاس پورې کوي، خو په دې منظرو کې نه حل کېږي او هغه د انسان د باطني غوښتنو او د ننیو شخړو د افهام د بشپړاوي لپاره استعمالوي او ښکلې منونکې مجسمه دومره رابرسېره کوي

چې د لنډۍ اصلي موضوع (انسان) او د هغه د احساساتو بیان د شکلونو او منظرو تر جسمه جار کړي او فرعي موضوع د اصلي مضمون ځای ونیسي.
همدارنګه د پنجاب (ماهیا) د تحقیق له پلوه تر ډېره حده له (لنډۍ) سره لګي دا دواړه صنفونه په یوه نیمه مسره کې پوره کېږي. په دواړو کې زیات د مینې اظهار او هم د دواړو موضوع له بنیادي پلوه یوه وي او دواړه اصناف په خپله په عوامو کې له پخوا څخه بې حده ښکلي دي. د دواړو د وینا طرز هم یو دی خو له دې سره سره په دواړو کې څه خبرې بېلې دي، لکه په پښتو لنډۍ کې همېشه یوه قافیه چلېږي، خو د پنجابي په ماهیا کې د قافیې هېڅ قید نه شته، دویمه د لنډۍ په یوه نیمه مسره کې د لومړۍ نیمګړې مسرې د دویمې پوره مسرې سره پوره تړون وي، خو په پنجابي ماهیا کې په عام ډول د لومړۍ نیمګړې مسرې له دویمې پوره سره هېڅ اړیکه نه شته. په هر حال د پنجابي ماهیا او پښتو لنډۍ د صنف له پلوه یو تربله ورته دي، خو د لنډۍ د قدامت په اعتبار دا ویلای شو چې پنجابي ژبې دا صنف له پښتو څخه اخیستی دی، نو ویلای شو چې په کومه زمانه کې چې د پښتو د شاعرۍ ابتدا کېدله په هغه زمانه کې لاد پنجابي ژبې نوم او نښان نه و.
لنډۍ په پښتو کې په مختلفو نومونو یادېږي او په هر چاپېریال کې بېلابېل نومونه ورته ایښودل شوي دي، لکه: د کندهار او پکتیا پښتانه یې لنډۍ بولي، چې دا اصطلاح د اکثریت په توګه په دوی کې موجوده ده، دا تسمیه ښایي په دې بنا وي چې لنډۍ خلک یو ډول لویشتکي مار ته هم وایي او زیاتره د پاړوګرو تر اودې لاندې نه

کېږي. بل دا چې د لنډ (کوتا) په مانا دی او لنډۍ د لنډ مغز دی چې مونث ته یې لنډۍ ویل کېږي او هم ددې ډول نظم لومړۍ مسره په سېلاب کې تر دویمې مسرې څلور سېلابه لنډه وي:

قلم په لاس ګوتې مې رېږدي
د عاشقۍ لنډۍ (مار) په زړه وهلی یمه

همدا رنګه یوسفزي، پېښوریان او ځینې نور پښتانه مسره او ټپه ورته وایي چې دا نومونه (اصطلاح) سره له دې چې په دوی کې مروجه هم ده د هر ځای باسواده او تعلیمیافته پښتانه وربا ندې پوهېږي، مسرې ځکه ورته وایي چې مسرې د یو شعر نیم بیتي ته وایي، لنډۍ ته هم پوره بیت نه ویل کېږي، ځکه پوره بیت هغه ته وایي چې دواړه مسرې یې سره برابرې وي، خو د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه یې (۱۳) سېلابه ده یانې د بیت له یوې مسرې سره تشبې شوې، نو ځکه ورته د مسرې نوم اېښودل شوی دی.

پښتو لنډۍ لنډه او غېزناکه ده او د پښتو د لرغوني فولکلور په زړه پورې برخه ده. څرنګه چې د پښتو فولکلور زیاتره برخه د ننګ او جنګ پېښې دي او د پخوانیو جنګونو ښه وسله توره وه او بیا مصرۍ توره چې د ډېر مشهورتیا له کبله یې د مصرۍ تورې پرځای یوازې مصرۍ بولي، نو پښتو لنډۍ چې تورې ته ورته خاصیت لري که توره یوازې څرګند ټپ جوړولای شي نو لنډۍ هم تر تورې کمه نه ده، لنډۍ د پټو او څرګندو ټپونو لامل کېدی شي.

زما په زړه دې پرهار وکړ
په تا دې وشي د مصرۍ تورې وارونه

څرنګه چې لنډۍ د ولسي سندرو يوه په زړه پورې برخه ده، نو پښتانه هم ورته په زړه پورې اوازونه او طرزونه لري. اکثره وخت يې په لوړ، اوچت او اوږده اواز وايي چې په دغسې ويلو اروښرو اواز ټپېږي، نو ټپ ورته وايي او هم دا چې لنډۍ د پټو او څرګندو ټپونو لامل کېدلای شي، نو له همدې کبله په ټپه نومول شوې ده او همدارنګه څنګه چې مور په ټپولو خپل ماشوم ويده کوي، د دغسې ټپو په واسطه ويونکي خپل درد بدلی زړه قراروي او ده ته تسلي او سکون وربښي. په کورنيو مجلسونو يا اتڼونو کې له ټپو ويلو سره لاسونه هم پړکول کېږي او له دغسې ټپ ټپ اواز سره چې کوم ساز پيدا کېږي هغه د ټپې له روح سره ډېر لوی تړون لري.

بېلتون ټوپک شو راته ډک شو

ناڅاپه ټک شو په تندي يې وويشتمه

همدارنګه د وردګو، ننګرهار او د کابل شاوخوا پښتانه ټيکی ورته وايي څرنګه چې لنډۍ عموماً له ډېرو اوږدو پېښو، سوچونو، خيالونو او تصوراتو هغه د مقصد ټکی په لنډو ټکو کې څرګندوي نو له همدې امله په ټيکی نومول شوې ده.

ټيکی مې ډېرې ورته وکړې

په لااله الاالله يې ختمومه

ډېری پښتانه چې کله د لارې ملګری ورسره نه وي او يا يوازې کار کوي، نو ښه ملګری يې همدغه د پښتو لنډۍ ده، بيا نو له ځانه سره په ورو او ټيټ اواز لنډۍ وايي چې ځينې خلک يې غړانګې بولي. کله چې غم او اندېښنه ډېر زور پرې وکړي نو بيا د خپل غم

غلطولو لپاره یې په یوه خاص غمجن او تیټ اواز ځان سره زمزمه کوي چې دې ډول ویلو ته یې غریبي وایي.
ځینې پښتانه لنډیو ته سندرې او بدلې وایي خو سندرې او بدلې د لنډیو لپاره ځانګړی نوم نه شو بللی، ځکه چې دغه نومونه د پښتو د ټولو ولسي شعرونو لپاره استعمالېږي، نو یوازې د لنډۍ لپاره یې خاصولای نه شو.
لنډۍ زیاتې د پښتنو مېرمنو د جذباتو اظهار دی او هم دوی ویلې دي، خو هر کله چې پښتنه مېرمن د خپلې حیا پړونی نه غورځوي په دې وجه دا ټولې ټپې د چا نوم ته نه شي منصوبېدلای دا په دې خاطر چې د ویونکي د زړه د کیفیت له تاثر او درده څوک خبر نه شي. د دوی پر خولو د پښتو مهرونه لګېدلي وي، د پېغور له وجې یې د داسې قسم د خیال اظهار سره خپل نوم تړل مناسب نه دي ګڼلي. پښتنه مېرمن د نړۍ د ټولو مېرمنو په څېر د احساس، وجدان او ذوق مېرمن ده او د ښه، مناسب او نامناسب لپاره معیارونه او قضاوت لري، خو د فیوډالي او ماقبل فیوډالي شرایطو چوکاټ هغې ته ددې موقع نه ده ورکړې چې د خپل وجدان حکم او قضاوت د خپل ژوند په عمل کې څرګند او اغېزمن کړي، نو د خپلو لنډیو (ښځمنو لنډیو) یوه مهمه برخه د (نرینه سالارۍ) پر ضد او د ښځې د اوږده اسارت او بېواکۍ د بیان په باره کې وایي او په بېلابېلو مواردو کې ددې ناروا (سالارۍ) د افشا کولو او رسوا کولو لپاره خاص اصطلاحات او سمبولونه استعمالوي او په دې وسیله د ازادۍ او ځانواکۍ پر لوري د خپلې تندې او تلوسې افاده ښيي. ددغو مصطلحاتو له جملې څخه یو هم د (موزي) او

«موزیګي» کلمات دي، دا سمبولونه په لنډیو کې د بې غیرت، نامرد، ډارن، بې پښتو، بې وجدان، بې انصاف، دسیسه کار او شیطان نرینه په مانا استعمالېږي او زیاتره په ښځمنو لنډیو کې د استعمال موارد لري او په هغو ښځمنو لنډیو کې چې د «موزي» او «موزیګي» پر ضد ویل شوي دي د محکومې او اسیرې پښتنې مېرمنې نهایي نفرت، بېزاري او حسد انعکاس مومي او په عمومي توګه د «پلارواکۍ» د ستم د پاتې شونو ضد انساني او د وحشیانه نتیجو خیرنه او ناپاکه څېره ښیي، لکه:

که مې نصیب د بدو نه وای

چېرې موزي چېرې د لګو صورتونه

همدارنګه د «ستي» د دور له احکامو سره سم به هره کونډه ښځه د خاوند له مړینې سره یوځای ژوندۍ اور ته اچول کېده، په ځینو نورو لرغونو مذهبونو کې د مړي د سوځولو پرځای د خښولو عنعنه دود وه، هغوی به ښځه له خاوند سره ژوندۍ ګور ته سپارله، دې عنعنو غالباً په هندي اریایي قبایلو او مشایرو کې زیات دوام کړی دی. د پښتو په عامیانه شعر په تېره بیا په لنډیو کې د «ستي» د لفظ او دود انعکاس او پراخ استعمال دا اټکل منځته راوړي چې د پښتنې ښځې لرغونې میندې هم «ستي» شوې دي او ددې بشري ضد منسوخ درد رنج یې ګاللی دی.

ګودر دې ونیو تومتي شوم

په اور ستي وای تومتي مه وای مینه

د ستي کېدلو او ژوندۍ ښخېدلو احکام یوازې او یوازې ښځې ته اړم وو او نرینه پر دې احکامو محکوم نه وو، خو په وروستیو پېړیو

کې د (ستي) کلمې له عامیانه ادبیاتو نه خاصو ادبیاتو ته لاړ کړې ده. د لنډیو اساسي مضمون انسان دی، لنډۍ له (انسان) څخه ځان نه بېلوي هغه موضوع چې لنډۍ له خپل اصلي مضمون (انسان) نه بېلوي، لنډۍ هغه يسته غورځوي او نه يې زغمي. لنډۍ يوازې د انسان د غمونو، ناهیلیو، بارانونو او برېښناوو نړۍ ته پاملرنه کوي، انسان تصویروي او د هغه د هیجان توپانونه، د هغه د اوښکو بارانونه د هغه د قهر او غوسې تندرونه او د هغه د صبر او زغم سمندرونه ښکاروي، نو له همدې امله لنډۍ د انسان د احساساتو، عواطفو، دردونو، رنځونو او انګېرنو ډېره عالي او دقیقه درجه بندي کړې ده او هغه يې د ډېر خواږه او ظریف بیان په موسیقۍ کې بیان کړي دي، په لنډۍ کې د محروم انسان غم د اوښکو د ناپایه سین مساپر دی، داسې غم چې د انسان د غریزې ښکلا او دده د ازادۍ پر خلاف پر ده باندې تپل شوې دي اوښکې د همدې اوږده او ناپایه غمونو د اسانولو او حلولو په خاطر د لنډیو څپو ته ځان سپاري او په دې توګه د پېړیو په اوږدو مزلونو کې د ځپل شویو او رټل شویو انسانانو د ژوند تراژیدي له لومړیو څخه وروستیو ته او له پېړیو نه پېړیو ته رسېږي.

زما د زړه ناپایه غمه

اور دې چې هر څو پټوم لوګی دې ځینه

لنډۍ د اهنګ یا غږ د هر ډول وزن تابع وي، په هر ډول چې يې اړوي اړول کېږي. غالباً د پښتونخوا په هر ګوټ او په هره قبیله کې بېلابېل اهنګ او وزن لري، لکه تیرایي، شلګري، ګرم سیري، پېښوري، کندهاري، وردګي او داسې نور او هم په مختلفو سیمو

کې دا په بېلابېلو طرزونو ویل کېږي چې تقریباً شاوخوا (۵۰) طرزونه لري، لکه: (یکه زار)، (یاقربان)، (راځه راځه) او داسې نور، د لومړۍ مسرې د لنډوالي د دویمې مسرې له اوږدوالي سره د برابرولو لپاره ویل کېږي او دا یې یو قسم د پېژندنې لار هم ده.

په لنډیو کې (باد) شخصیت پیداکوي داسې شخصیت چې کولای شي اوږدې لارې په لنډ وخت کې پرې کړي، هغه کولای شي د ګلونو وږمې او د لونګو خوشبویي د نږۍ یوې برخې ته ولېږدوي او یا دا چې له هر ځایه هر ځای ته، له هرې خوا څخه هرې خواته د غرونو، بیابان، سین، سمندر، صحرا د لوړو څوکو له لوري زموږ خواته او زموږ د کلیو کېږدیو، کروندو خواته تلای او راتلای شي هغه نه ستومانه کېدونکي وزرونه لري، د مینې او رفا استازی دی او د هر چا محرم ګڼل کېږي، له هغه نه هېڅوک خپل راز نه پټوي او هر څوک رښتیا ورته وایي له همدې کبله (باد) په ولسي ادب کې د انسان د ټولو اسرارو عشقونو، غمونو او خوښیو شریک او شاهد دی.

یو وارې بیا په دې لار راشه

د سهار باده غرمې مړاوي کړل ګلونه

همدارنګه د تورو شپو او بې څراغه کېږدیو او جونګړو شاعران تر هر چا د سپوږمۍ او ستورو د رڼا او ځلا په ژبه ښه پوهېږي، نو له همدې امله په عاشقانه لنډیو کې سپوږمۍ هم د باد په څېر ژوند پیداکوي او د لنډیو د بې نومه شاعرانو د عواطفو نړۍ ته لار باسي او د عواطفو لطیفو انځورګریو په افاده او شکل موندلو کې مرسته کوي.

زما او ستا ترمنځ شول غرونه

سپينې سپوږمۍ ته سلام کړه سلام به کړمه

د لنډيو د زېږېدو او مرګ د چټکتيا او پراختيا اندازه د ټولنې د اجتماعي اقتصادي بدلون په سرعت او وسعت پورې اړه لري؛ هر څومره چې اجتماعي اقتصادي وده ګړندۍ او انقلابي وي هماغومره د نويو لنډيو د راپيدا کېدو او د زړو لنډيو مرګ او يا بدلون هم ګړندی کېږي، خو ددې خبرې مانا دا نه ده چې لنډۍ په مشخص تاريخي فورماسيون کې په يوه ميزان او بې بدلونه پاتې کېږي، البته دا يوه اصلي او قانونمنده خبره ده چې کله يو اجتماعي اقتصادي فورماسيون بل اجتماعي اقتصادي فورماسيون ته ځای پرېږدي، د ټولنې په روبنايي قلمرو کې د ژورو انقلابي بدلونونو او تغيراتو لپاره زمينه برابرېږي، خو دا حتمي نه ده چې په اجتماعي سيمه کې دې ټول تغيرات حتی سطحي او جزيي تغيرات يوازې او يوازې هغه وخت منځته راشي چې يوه تاريخي مرحله بلې تاريخي مرحلې ته ځای پرېږدي. د فولکلور د ټولو برخو په ځانګړې توګه لنډيو په دې مشخص دوران کې د رازېږېدو له وخته بيا تر ننه پورې د يو روبنايي تابع جز په توګه پرله پسې تغير موندلی دی. په دې مشخص فورماسيون کې ډېرې لنډۍ هست شوي او ډېرې نشت شوي دي، نوي مضمونونه لنډيو ته ننوتي او ډېر زاړه اصطلاحات او لغات او ژبني علايم له لنډيو څخه لويدلي او پر دې سربېره هغه لنډۍ چې مدلول بهايې له منځه تللي او يا د خلکو له نظره لوېدلې دي په خپله هم هېرې شوي او مړې شوې دي. په دې جريان کې د ځينو لنډيو د ساقطېدو پروسه اوږده

شوې او تر قطعي مرګ پورې يې اوږده لاره وهلې ده. په همدې رديف کې په قوي احتمال هغه لنډۍ شاملې دي چې د لنډيو هستوونکو او يا د غاړو ايجادګر اخلاقو د هغو په لومړۍ يا دويمه فقره کې تغير راوستی دی او د اصلي لنډۍ يوه مهمه برخه يې غورځولې ده، لکه:

زما د زړه صدف دې مات کړ

ځکه مې وينې په سينه وهي موجونه

زما د زړه صدف دې مات کړ

زه به تر سترګو مرغلرې تويومه

په دې دوو لنډيو کې چې واحده لومړۍ مسره لري يوه خامخا تر بلې مخکې ويل شوې ده او د دويمې لنډۍ خپله لومړۍ مسره له هغه نه اقتباس کړې ده، دا احتمال ډېر کمزوری دی چې دواړه لنډۍ دې د ويلو شاعرانو په عين وخت کې ويلي وي او که چېرې دغه مهال فرض ددې دوو لنډيو په باره کې ومنو، نو دغه دوه لنډۍ خو په خپله نوع کې يوازېنۍ دوه جوړه شوې لنډۍ نه دي، بلکې داسې لنډۍ ډېرې دي چې دوه دوه، درې درې او حتی څلور يا تر هغو زياتې په لومړۍ يا دويمه فقره کې سره يو دي. پر يادو شويو مثالونو سربېره داسې لنډۍ هم شته چې په دويمه مسرې کې سره يو شوي دي، لکه:

سترګې دې دواړه رانږدې کړه

چې په ژړا شي مرغلرې تويوينه

تر خماري سترګو دې جار شم
چې په ژړا شي مرغلرې تویوینه
عالمه سترګو ته یې ګورئ
چې په ژړا شي مرغلرې تویوینه

له دې مثالونو څنې معلومېږي چې دا یو تصادفي شاعرانه توارد نه دی، بلکې ددې راوړل شویو فقرو مانا داده چې د هر مثال او هرې نمونې په لنډیو کې یوه لنډۍ تر نورو پخوا ویل شوې ده او دویمه، درېیمه، څلورمه او نورې لنډۍ وروسته راپیدا شوي دي. د وروستیو لنډیو شاعرانو د لنډۍ لومړۍ برخه راخیستې ده او د لنډۍ دویمه برخه یې حذف کړې او په خپله یې له خپل ذوق او غوښتنې سره سمه هست کړې او ور اچولې ده. ددې تصرف لپاره ډېر علتونه اټکل کېدی شي، مثلاً د لنډیو هستوونکو د ذوق توپیر، د ټولنیز موقف توپیر، د دردونو او اجتماعي کورونو توپیر، د زمان توپیر، د عمومي ټولنیز انکشاف توپیر، د کلي او کېږدۍ، فقر او رفاه او د طبیعي چاپېریال توپیر او داسې نور ددې سبب شوي چې د لنډیو په دویمه مسره کې لاس ووهل شي او ددې منل شوي علمي اصل پر بنا چې انسان د خپل مادي چاپېریال مخلوق او د هغو طبیعي او اجتماعي مظاهرو بیانوونکی دی چې دی یې راچاپېر کړی دی په پخوانۍ لنډۍ کې لاس وهي او هغه د خپلې مشاهدې او تجربې او روحي غوښتنو د بیان چوپړ ته راکاږي، کله کله د لنډیو په فقرو کې توپیر او بدلون د محلي او قبایلي یا داسې

نورو توپیرونو او ملحوظاتو په رعایت منځته راځي او قانوني عمق نه لري، لکه په دغو لنډیو کې:

یار مې د خوست زه د تیرا یم

خدایه خوست وران کړې چې جوړه تیرا له ځونه

او یا:

یار مې د کوټ زه د تیرا یم

خدایه کوټ وران کړې چې جوړه تیرا له ځونه

په دې لنډیو کې (خوست) د (کوټ) ځای نیولی یا ددې برعکس، خو په دې راز تصرف کې د لنډیو د هستوونکو محلي تمایلات داخل دي او د داسې ترمیمونو په لړۍ کې ناسخ او منسوخ د نوي او زاړه، د راتلونکي او تلونکي د تسلسل قانونیت نه شي مطالعه کېدی. دا ډول لنډۍ ډېرې دي چې خلکو د اصلي لنډۍ په اعلامو او نومونو د خپلو محلي تمایلاتو پر بنا بدلون راوستی دی او ددغه راز بدلون د لنډیو د مرګ او ترک کېدو په چانهولو او حتمي کولو کې اغېزه نه لري. ځینې داسې لنډۍ هم شته چې سره ورته مضمون لري خو الفاظ او ترکیب یې توپیر ښیي، یانې داسې توپیر چې په محلي قبایلي او ټولنیزو مشخصاتو پورې اړه نه لري، بلکې داسې ښکاري چې دا توپیرونه د لنډیو د شاعرانو له ذوق، ادبي سلیقې او ذهني انګېرنو څخه راپیدا شوي او دا تغیر او بدلون که څه هم د بشپړې فقرې (مسرې) تر بدلون محدود او جزیي دی، خو د لنډیو د تاریخي او نه درېدونکي تحول د پروسې یوه جلوه اټکل کېدی شي، لکه:

نصیب تقدیر ته ګناه نه شته

بخت چې کوټه شي تندی تل د غرې خورینه

عالمه ماته ګناه نه شته

بخت چې کوټه شي پاچاهان د غرې خورینه

کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

کاکړۍ غاړې چې کاکړۍ لنډۍ یې هم بولي، د پښتو ولسي ادبیاتو یو خوږ ډول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم) د پښتو ټولنیز، اقتصادي شرایط، کولتوري پابندي، دیني او عقیده یي مسایل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالې او د پښتني کولتور بېلابېل اړخونه، خویونه او رواجونه په خپله لنډه غېږه کې رانغاړي.

کاکړۍ لنډۍ که څه هم له نامه څخه یې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصیل مال دی او په پښتو کې داسې قبیله نه شته چې د دې لنډیو په جوړولو کې یې لړه یا ډېره ونډه نه وي اخیستي، دغه ډول له نورو ټپو څخه یو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو ښلولي دي او تر ننه به زیات و کم پنځوس زره کاکړۍ لنډۍ جوړې شوې وي. کاکړۍ لنډۍ له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله یې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپیر سره لري او د دواړو برخو وروستي توري یې سره یو رنګ وي. هغه کاکړۍ غاړې چې هره مسره یې اته اته سېلابه وي:

ښايستې که ستا رضا ده
ستا د قام بـدي پر مـا ده

د جوړښت د څرنګوالي له مانا دغـه غـاړې پر پنځـه ډولـه وېشلای شو:

۱- کړې غاړې: دا يې هغه ډول دی چې نه رديف، نه قافيـه او نـه هـم د څپو برابروالی په کې مراعتېږي، لکه:

زه نری پاتو له ځمه
د ړوب لوړې که دي ليار راکه

۲- هغه ډول غاړې دي چې د څپـو شمېر يې برابر وي او رديف هـم لري خو قافيه نه لري، لکه:

ازلي قلم مې خوار دی
سپينه ژوند مې په زوال دی

۳- هغه ډول غـاړې دي چې د څپـو شمېر يې برابر وي او قافيـه هـم لري خو رديف نه لري، لکه:

پـــه اور دي ســتي کـــورونـــه
خدای دې ژلګي کې لوی نذرونه

۴- هغه غاړې دي چې قافيه او رديف دواړه لري او د څپو شمېر يې هم سره برابر وي، لکه:

په ربه ارمان به مړه سو
که به ګډ په پښتانه سو

۵- ازادې غـاړې دي چې پرتـه لـه وزن څخـه، نـه قافيـه لـري او نـه هـم رديف، لکه:

ترساره شمال دې جار شم
تـرپـی پـورتـه خـراسانـه

باید ووایو چې ولسي ادب ټاکلې تاریخي بنسټ نه لري او د ژبې، کلمو، رواجونو، انځورونو او یادولو څخه یې د وخت او لرغونتوب ښه اټکل کېږي. لکه موږ چې په لنډیو کې نمونې لرو.

که د خالو لښکرې راغلې
زه به ګومل ته د خپل یار دیدن ته ځمه

څنګه چې خالو د غزنوي محمود یو سر لښکر و او د ګومل پر لاره هند ته تلو راتلو او د خالو د لښکر پر یوه سرتېري مینه د خپل اشنا د دیدن لپاره ګومل ته ورتله، نو له دې څخه څرګندېږي چې دا لنډۍ د غزنوي محمود په زمانه کې جوړه شوې ده. دغه ډول ولسي ادب نور ژانرونه او کاکړۍ غاړې هم په دې توګه پېژندل کېدلای شي، د بېلګې په توګه یوه غاړه:

ونه کېږېږي د منو
تېر شول ډیلي له بر اسو

دلته د ډیلي د کلمې په یادونه کې ډیلي ته د لوی اتل احمدشاه بابا د تګ یادونه شوې ده، یانې دا غاړه هماغه مهال ویل شوې ده. په کاکړیو غاړو کې د خبرو اترو او ډراماتیکو غاړو ترڅنګ کله کله د یوې موضوع په اړه څو غاړې پرله پسې هم راځي لکه د کاکړو د یوه اتل او د انګرېزانو په مقابل کې د تکړه جنګیالي شېرجان کیسه چې د هر کاکړ تر غوږونو رسېدلې او تر خولې وتلې ده:

چې پاسنۍ تـې خـېژاوي
شېرجان سګرېټ ولګاوي

شېرجان خوی د غازي وکئ
د کاکړو رنګ يې ښه کئ

د نورو پښتو ولسي شعري ژانرونو په څېر په کاکړيو غاړو کې هم د ښځې ونډه ډېره ده، دا ځکه چې له يوې خوا په پښتني ټولنه کې ښځې ډېرې محکومې او خوارې دي، له بلې خوا په کاکړيو نارو کې د شاعر نوم ته د يادولو اړتيا نه شته.

مجبوري ده ناست يم
زړګی مې غوټ پرې کي ستا غم
له جانانه بېله سومه
لکه ګل ورژېدمه

په عمومي ډول ددې ډول فورم هندسي جوړښت داسې دی:

يو ډول:

=a_______________
=a_______________

بل ډول:

a_______________
a_______________

اخځونه

۱- کوهار- د بوريوال کاکړو وېبلاګ.

۲- ستاسو نړۍ خپرونه- بي بي سي راډيو د صادق ژړک، غفور لېوال او حبيب الله رفيع مرکه.

۳- د لنډيو په هکله د هارون حکيمي ليکنه.

۴- پښتو متون- د صابرخان خويشکي اثر.

۵- د پښتو ټپې- د سلمی شاهين اثر.

۶- پښتو لنډۍ- د سليمان لايق اثر.
۷- ښوونه- د علامه پوهاند استاد عبدالشکور رشاد اثر.
۸- د پښتو ځانتني ادب او موسيقي- د مرحوم غلام جيلاني جلالي اثر.
۹- د پښتو ادبياتو تاريخ- د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.
۱۰- د پښتو شعر هندسي جوړښت- د محمد اسمعيل يون اثر.

يادونه: ما په خپله ليکنه کې د پورتنيو يادو اثارو مطالعه کړې، د هغو له بېلابېلو مخونو څخه مې مانا او مفهوم را اخيستى او بيا مې خپله ليکنه پر همغو اساساتو درولې ده.

په پښتو ادبياتو کې لومړنۍ ژباړه

په لومړۍ او دويمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا غربي خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پرمختګ او ودې زانګو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهي مشهوره کورنۍ پيدا شوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه: سلطان غياث الدين او معزالدين محمد او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ په وخت کې بيا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و، چې د دوی د دربار شاعران وروسته تاسې ته درپېژنو. له ټولو ادبي څېړنو څخه داسې ښکاري چې د پښتو لومړني اثار هم په دغو سيمو پورې اړه لري. محمد هوتک په پټه خزانه کې ليکلي:

«په لرغوني پښتانه کې هسې حکايت کا شيخ کته رحمه الله چې ابو محمد هاشم د هلمند په سروان کې پر (۲۲۳هـ.ق) زېږېدلی او په بست کې يې له علماوو او فقهاوو لوستنه وکړه او وروسته ولاړ په عراق کې يې په کلو کلو د لويو امامانو څخه سمع وکړه او ابن خلاد چې څرګند و په ابي العينا سره يې په بغداد کې عمرونه تېر کړل او له هغه يې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴هـ.ق) کې له عراقه بېرته راغی، درې کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل

کا: چې ابو محمد په عربي او فارسي او پښتو شعرونه ویل او هغه وخت چې دده استاد ابن خلاد ژوند شو، نو ده به یې خدمت کاوه او د هغه څخه به یې خواږه شعرونه په ادب کې د عربو اورېدل.
ابو محمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډېر شعرونه هم را اړولي دي.)) د لرغوني پښتانه اسناد دا بیان د ابو محمد هاشم علمي او ادبي ژوندون ښکاره کوي او داسې څرګندېږي چې د (۳۵۵هـ.ق) تر حدودو پورې د عربو مدنیت د عربي ژبې سلطه او د عربي ادابو او علومو اثر د پښتونخوا په اکثرو برخو کې خپور شوی و او ددې ځمکې غربي خوا تر ډېره تر دغه اثر لاندې وه، که څه هم په دغه عصر کې د برې پښتونخوا خلکو د ال طاهر (۲۰۵- ۲۵۹) تر بیرغ لاندې استقلال وموند او څه ناڅه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل اثار پر دغه ژبه لیکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر لیکوال او پوهان وو، چې دوی د عربو د مدنیت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً صالح بن عبدالرحمن سیستاني د حجاج بن یوسف په امر له (۸۱-۸۷) دواوین او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابوخالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د علي بن حسین (۴۲-۷۴هـ) له ملګرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده یا شاد بن برد د عباسي دربار ړوند شاعر چې اصلاً د تخارستان او په (۱۲۷هـ.ق) کې وژل شوی دی. پته خزانه چې وایي په کلو کلو د علم او ادب د زوکړې لپاره په بغداد کې مېشت و او د

عربو د ادب له هغه مشهوره استاذه يې استفاده کوله، کوم چې ابن خلاد نومېده او په ابي العينا معروف و.

ابو هاشم په سروان کې زېږېدلی او په بست کې يې ژوند تېراوه او هم هورې پر (۲۹۷هـ.ق) کال مړ دی. د پټې خزانې له ليکه ښکاري چې دا سړی د پښتو ژبې ليکوال هم و او ده په پښتو يو کتاب کښلی و چې په هغه کې يې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بيان کړی و او نوم يې د (سالو وږمه) و، متاسفانه چې دا کتاب اوس نه شته او د پښتو په منثور ادب کې چې د کوم لومړني کتاب نوم موږ ته معلوم دی، همدغه د (سالو وږمه) ده چې د (نسيم ريگستاني) مانا لري او داسې ښکاري چې دا کتاب به له عربي څخه د پښتو له لومړنيو تاليفاتو څخه و.

د ابو هاشم اشعار:

ددې عالم او اديب سړي کوم شعر چې زموږ په لاس کې دی، د پټې خزانې په واسطه له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل شوی دی، لکه دا کتاب چې تصريح کوي هاشم سرواني د درېيو ژبو شاعر و. هم يې په پښتو هم په عربي او فارسي اشعار ويل، خو دده عربي يا فارسي کوم شعر د پټې خزانې مولف نه دی رانقل کړی. که يې فارسي شعر زموږ په لاس کې وای، نو يقيناً به ددې ژبې له لومړنيو شاعرانو څخه هم وای. پټه خزانه ليکي: (ابن خلاد چې يو ظريف او اديب سړی و، په يوه شعر کې يې درهم ستايلی دی او ابو محمد هاشم دغه شعر داسې په پښتو را اړولی دی:

ژبه هم ښه وينا کاندي چې يې وينه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
ژبور ورله ورځي وينا يې اوري
د درهم خاوندان تل وي په وياړونه
درهم ژبه ده که څوک ژبور کېږي
ده وسله که څوک په کاندي قتالونه
که درهم يې ځينې ورک سي سي تتلى
بې درهمو يې وي په خرو پېژوندونه
که بداى سونى وبولي خلک وايي
دا وينا ده رښتيانيه له رښتونه
که بېوزلي ووايي رښتيا خبره
نور ووايي دا خو سونى دى تېرونه
هو درهم ښندي هر چا له لويه برخه
د درهم د خاوند هر ځاى پرتمونه.

دا اوه بيته چې زموږ لاس ته راغلي دي، په دريمې هجري پېړۍ کې د پښتو ادب ډول، صبغه او رنګ راښيي که موږ د عربو د ادبي تاريخ کتابونو ته رجوع وکړو، نو هلته د ابن خلاد ذکر هرو مرو ګورو.

دا سړى د عربو مشهور اديب او ظريف سړى و، چې نوم يې محمد بن القاسم يا ابن خلاد بن ياسر بن سليمان او نيکه يې ابو عبدالله و. دى له لويو استادانو څخه روايت کوي او ډېر مشاهير لکه سولي او

ابن نجیح او احمد بن کامل دده ادبي شاګردان دي. پر (۱۹۱هـ ق)
کال په اهواز کې وزیر شو او پر (۲۸۲یا ۲۸۳) په بغداد کې مړ شوی
دی. په ځوانۍ کې ړوند شوی و، د عربي ژبې پاخه اشعار لري او
ډېر حکامي اشعار او مضامین له ده رانقلېږي. سروان دهلمند د
غاړې مشهور ښار و چې اوس یې ساروان کلا بولي او د هلمند پر
شرقي څنډه د یوه کلي په ډول شته. ابن حوقل وایي چې د سیستان
یو وړوکی ښار دی، مېوې، خرما او انګور لري.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده

سریزه:

دا موضوع (په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده) د نورو موضوعګانو ترڅنګ د ګران استاد له خوا ماته د کورنۍ دندې په شکل راکړل شوې او ما هم د امکان تر بریده هڅه وکړه تر څو په دې اړه معلومات راغونډ او بیا وروسته پرې خپله ارزونه وکړم. په دې هیله چې راټول شوي معلومات دقیق زما او زما په شان د نورو زده کړیالانو په ګټه وي.

قصیده چې په پښتو کې ورته بولله وایي یوه عربي کلمه ده، چې مانا یې قصد کړای شوې ده او قصیده هغه شعري فورم دی چې غزل ته ورته دی خو په دومره توپیر سره چې د غزل بیتونه کم او د قصیدې بیتونه بیا تر (۱۲-۱۷) څخه زیات او اخري حد یې معلوم نه دی. د قصیدې لومړی بیت مقفی او د نورو بیتونو لومړۍ مسره یې بې قافیې او دویمه مسره یې د مطلع قافیه تعقیبوي او د موضوع له پلوه په کې هر ډول موضوعات رانغاړل کېږي.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې دوه داسې قصیدې چې یوه یې د پینځمې هجري پېړۍ او بله یې د شپږمې هجري پېړۍ په اوایلو کې ویل شوې تر دې دمه زموږ لاس ته راغلې دي. دغه قصیدې د تاریخ

سوري په حواله شيخ کته په خپل (لرغوني پښتانه) او لـه هغـه څخه محمد هوتک (پټې خزانې) ته نقل کړې چې اوس پرې د پښتو ادب چمن شين دی.

په دې قصيدو کې يوه د اسعد سوري قصيده ده چې په غـور کې اوسېده او هلتـه يـې د سـوريانو د شـاهي خانـدان د پادشـاهۍ پـه دوران کې ډېر عزت درلود. شيخ اسعد د محمد زوی چې وروسته بيا پر (۴۲۵هـ) کـال پـه بغنين کې وفـات شـو، دغـه قصيده د امير محمد سوري پر مړينه، چې د محمود غزنوي د لښکر لـه خوا بندي او وروسته بيا مړ شو ويل شوې او مرثيه يې بللای شو.

د ابن اثير په وينا دغه جنګ پر (۴۰۱هـ) په اهنګران کې واقع شوی و او شروع هم په داسې انداز کوي چې لومړی له فلک څخه شکايت کـوي. د شـيخ اسـعد سـوري دغـه قـصيده لـومړی (۱۹) تمهيـدي بيتونه لري او مطلع يې دا ډول ده:

د فـلـک لـه چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

شيخ اسعد وروسته بيا فلک مخاطب ګرځوي او فلک تـه دغـه ډول خطاب کوي:

څـه تېرى څه ظلم کاندې ای فلکـــه
ستا له لاسه نه دی هېڅ ګل بې له خار
په ويرژلو، لور نه کړې په زړه کراړيه
پـــر نـــتلـــيو اوروې د غـم نــاتــار

ددغو خطابي بيتونو شمېر ټول (۱۱) دی او تـر دغـو خطـابي بيتونـو وروسـته شـيخ اسـعد پـه ډېـر ماهرانـه او اسـتادانه ډول خپـل اصـلي

مطلب ته راځي چې هغه د امير محمد سوري پر مړينه ويرنه او ماتم کول دي:

کله غورځوي واکمن له پلازونو
کله کېنوي په خاورو کې بادار
زموږ په زړونو دې نن بيا يو غشی وويشت
ودې ژوبلله په دې غشي هزار

شيخ اسعد په دغه قصيده کې د هغه وخت د سوريانو وضعيت چې د خپل امير د مړينې له امله پر دوی راغلی و او دوی يې ډېر ځورولي او کړولي وو، ډېر په لوړ او هنري انداز سره انځور کړی او ترسيم کړی:

په دې وير د غور وګړي تور نمري سول
په دې وير رڼا تياره سوله د ښار
ګوره څاڅي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګی ساندې لې په شورهار

د دې علت داسې بيانوي:

دا په څه چې محمد ولاړ له نړيه
په ويرنه يې سو غور ټول سوګوار

شاعر په ټوله قصيده کې په ټولو برخو کې هغه نکات په ډېر ښه انداز سره مراعات کړي چې د يوې ښې قصيدې لپاره اړين دي.
شاعر په پای کې دغه قصيده په دعايه سره پايته رسوي:

په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه
هم په تا دې وي ډېر لور د غفار

تحليلي کتنه:

قصیده چې يو مشهور شرقي شعري فورم دی او پخوا ډېر مروج و او داسې ښې ښانې هم ليدل شوي چې دغه شعري فورم تر اسلام دمخه په اريايانو کې هم و او له عربي ادبياتو څخه فارسي ته را انتقال شوی دی.

د پښتو په لرغوني ادب کې شيخ اسعد سوري لومړنی سړی دی چې موږ ته معلوم دی، دده شعر د پارسي د همغه وخت د همعصرو شاعرانو له اثارو سره نږدېوالی، ادبي رابطه او قرابت لري.

دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰هـ.ق) په حدودو کې پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارونو کې ډېر ښه روزل شوی و او بيا وروسته د سلطان محمود غزنوي پر وخت قصيده ويل خپل عروج او د اوج نقطې ته رسېدلي وو او پر دغه وخت دغه ادبي فن پوخ او بشپړ شو. پر دغه وخت د عنصري او فرخي او نورو پارسي ژبو شاعرانو له قصيدو سره که د شيخ اسعد قصيده پرتله شي نو دا په ګوته کوي چې په هغه وخت کې ددې دوو مدنيتونو يانې غزني او غور ترمنځ ضرور اړيکي موجود وو، ځکه د قصيدې ويلو اثر او ادبي ميلان په غور کې هم ليدل کېږي.

دا قصيده ډېر خصوصيات لري چې ځينې يې دلته ذکر کوو:

۱- دا قصيده د پښتو له خپلو اوزانو سره ډېر فرق لري البته د وزن او عروضي کيفيت له پلوه او د فارسي اوږدو قصيدو ته ورته ده.

۲- دا چې د پارسي په قصيدو کې د ګريز (اصلي مطلب ته ګرځېدل) ځانګړنه موجوده ده. دا قصيده هم د امير محمد سوري د وير په

بیانولو سره خپل اصلي مطلب ته ګرځېدلي او په لومړي سر کې یې د فلک غندنه کړې ده.
۳- په دغه قصیده کې که څه هم ډېر عربي او پارسي لغات په کې شته خو له دې سره سره ډېر پخواني او متروک پښتو لغاتونه هم ډېر دي چې اوس لـه استعماله غورځېدلي او داسې څرګندوي چې په لرغوني دوره کې موږ په خپله ژبه کې ډېر لغات درلودل چې اوس مو له لاسه ورکړي او ځینې یې اوس هم د استعمال وړ دي.
۴- ددې قـصیدې لـه سلاسـت، بلاغـت او ادبـي ښـېګڼو څخـه دا څرګندېږي چې اسعد سوري یو ډېر ښه مقتدر او زبردست شاعر و، چې د محمد د مرګ او پر هغه د خلکو د ماتم تصویر یې په ډېر ښه او لوړ هنري انداز ترسیم کړی او په ډېر ښه شان سره یې په قصیده کې ځای کړی دی.
۵- دا چې شیخ اسعد په دې مرثیه کې د امیر پر مړینه غم ښکاره کوي او د یو ډول ماتم څرګندونه کوي، خو ترڅنګ یې بیا د غور د هغې طبیعي ښکلا یادونه هم کوي چې غور یې لري او هغه طبیعت پـه دې غم کې د غـور لـه خلکـو سره شـریک ګڼي چې غرونه یې سپیني اوښکې څڅوي او ابشارونه یې د غم او ماتم سندرې وایي او هغه زرکې چې د غور په شنو ورشوګانو کې بـه یې د خوشالۍ او نـشاط نغمې ویلې هغـه هم د امیـر پـر مړینـه خپـه او پـر زړه سـوي انځوروي او د غاټول د ګلونو د نه شنه کېدو خبره کوي. شیخ اسعد دغه ټول انځورونه په ډېر ماهرانه ډول انځوروي.
۶- دا چې هغـه مهـال بـه شـاعرانو او قـصیده سـرایانو ډېـر کوښـښ کاوه چې د خپل ممدوح ډېره ستاینه وکړي او د خلکو په نظر د هغه

مقام ډېر لوړ وښيي، نو له رنګ رنګ مبالغو څخه به يې کار اخيست، چې کله کله به داسې هم کېدل چې د زيات افراط له وجې به يې ځينې کېدونکې کړنې د معجزو درجو ته رسولې خو شيخ اسعد سوري د خپلې ځيرکتيا او هوښيارۍ په وجه له دغه ډول بې ځايه مبالغو څخه ځان ژغورلی دی.

۷- شيخ اسعد سوري که څه هم د امير پر مړينه د خپګان څرګندونه کوي خو د پښتو له عنعنوي او کولتوري بريده ځان نه اوباسي او د امير مړينه د ننګ او غيرت مړينه بولي او د هغه پر نامه د افتخار خبره کوي.

۸- شيخ اسعد سوري د امير مړينه د خلکو او وطن لپاره يوه ضايعه ګڼي، خو بالمقابل فرخي چې تر ده وروسته يې د غزني د تباهۍ په باب قصيده ويلې او د قصيدې په اخر کې د ځان په اړه فکر کوي چې د غزني دربار تباه شو اوس به شاعران څه کوي.

شعرا را بتو بازار بر افروخته بود
رفتی و باتو بیکبار برفت آن بازار

۹- اسعد سوري په دغه قصيده کې له غيابه څخه د مخاطب پر لور ډېر ښه التفات کوي، چې دې التفات يې دې قصيدې ته لا ښکلا ورکړې چې دا په هغه وخت کې ډېر مروج و.

په پښتو لرغوني ادب کې يوه بله مشهوره قصيده د ښکارندوی قصيده ده چې په پښتو ادب کې د يو شهکار حيثيت لري.

ښکارندوی د غور و او پلار يې چې احمد نومېده د فيروز کوه کوټوال و، په خپله ښکارندوی به کله په غور کې اوسېده او کله به په غزني او کله په بست کې اوسېده. په هر حال د ښکارندوی

کورنۍ د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین په ستاینه کې چې ډېرې قصیدې یې ویلې دي او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلي دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولید.

دا د پښتو قدیم قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری و او هم د دېوان خاوند دی.

دا قصیده هم هغه د سلطان شهاب الدین غوري په ستاینه او مدحه کې ویلې چې له هغه سره په یو جګړه ییز سفر کې چې د هند پر لوري یې کړی و، ملګری و.

دغه قصیده د قصیدې له هغو درېیو ځانګړنو څخه برخمنه ده چې پر درېیو برخو وېشل کېږي چې لومړی تشبیب، دویم د ممدوح توصیف او درېیم یې دعایه ده.

ښکارندوی هم د قصیدې په لومړي سر کې د یوه قوي تشبیب په راوړلو سره قصیده پیلوي او په لومړي سر کې د پسرلي د ښکلاوو او ښکلو طبیعي منظرو، په غرونو کې د ګلونو او د ښېرازه دښتو تصویر انځوروي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سنګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوستل غرونه

چې وروسته بیا په ډېر ځانګړي انداز سره د ګرېز مرحلې ته ځي:

نه به چونی په ستایه د ګلو مورې سي
نه به مورې سم د سلطان په صفتونه

او په اخر کې یې په دعایه سره پایته رسوي:

ستا په ژړمه دې خاونده لوی څښتن وي
مــورې خو ستا په مرسته یونه ځو چې یونه

څېړنه او کتنه:

ښکارندوی په خپله قصیده کې د طبیعت د ښکلاګانو ذکر کړی چې په هغو کې د غرونو، دښتو، ګلانو، بلبلانو د مستو او سرشارو سیندونو چې په دې ټولو کې یې د وطن له ښکلو او په زړه پورې منظرو څخه الهام اخیستی او پر ده یې تاثیر کړی او بیا یې دغه ښکلاوې په خپل قوي تخیل او په ټول ادبي قوت له استعارو او نازکو تشبیهاتو سره یوځای کړي او د قصیدې په امېل کې یې اچولي دي.

د ښکارندوی د قصیدې د سلاست او بلاغت او په هغې کې له استعارو او تشبیهاتو څخه دا په زغرده څرګندېږي، چې ښکارندوی په ادبي فنونو او د بلاغت په علم پوه او یو مقتدر شاعر و.

ښکارندوی که څه هم یو درباري شاعر و او د غور د ښار اوسېدونکی و، خو شعري ژبه یې غرنۍ، پخه او کلکه کارولې او په قصیده کې یې ډېر پخواني پېچلي لغاتونه استعمال کړي چې دا د پښتو ژبې د شتمنوالي یوه لویه بېلګه ده.

ښکارندوی د پښتنو زلمیانو د غیرت او مېړانې کیسه او ددوی خدمتونه او سربښندنې چې د اسلام سپېڅلي دین لپاره یې کړي او

قربانۍ يې ورکړي، په دې قصيده کې په ډېر ښه شکل انځور کړي او په ډېر صراحت او وضاحت سره يې بيان کړي دي.
په پای کې ويلای شو، دغه دوه قصيدې چې د پښتو لرغوني ادبياتو پورې تړلې قصيدې دي د هغه وخت درباري احترام په کې په ډېر ښه ډول مراعت شوی او دغه قصيدې په پښتو ادب کې داسې دوه غمي دي چې ځلا به يې تر ډېره وخته تته او کمه نه شي او تل به پرې وياړو.

د پښتو لرغونو ادبياتو ځانګړي اثار

((د سالو وږمه)):

ابو محمد هاشم سرواني د زيد سرواني زوی دی. دا سړی د پښتو پخوانی شاعر او عالم هم دی چې په ځانګړې توګه یې په عربي ادب کې لوی لاس درلود او د عربو د مشهور استاد (ابن خلاد) شاګرد و، په کلو کلو په عربي هېوادونو کې اوسېدلی دی.

هاشم پر (۲۹۴هـ) له عراقه راغی او په بست کې اوسېده او يو کتاب يې د عربو د اشعارو د بلاغت او فصاحت په بيان کې وکښښ چې نوم يې (د سالو وږمه) و، ياني د (رېګستان نسيم) چې په پښتو کې (سالو) (ريګ) ته وايي او (وږمه) د نسيم په مانا ده. زموږ د اوسنيو معلوماتو له مخې دا د پښتو پخوانی کتاب دی، چې تر اوسه پورې موږ ته معلوم دي.

د پټې خزانې مولف يې د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او د هاشم سرواني له مولفاتو څخه يې ګڼي. نور نو موږ معلومات نه لرو چې ددې کتاب نثر څرنګه و او څومره و او نظم يې څومره و، خو يوازې د پټې خزانې د مولف له دغې ليکنې څخه داسې نتيجه

اخیستلای شو چې په پښتو ژبه قدماوو کتابونه لیکل او دا ډول په خپل وخت ډېر کتابونه موجود وو.
هاشم سرواني پر (۲۲۳) هـ کال زېږېدلی او پر (۲۹۷)هـ وفات شوی.

((تذکرة الاولیا)):

سلیمان ماکو د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو او نثر لیکونکو څخه دی چې تراوسه معلوم شوی، دی یو لوی مقتدر لیکوال دی.
دی د بارک خان صابزي زوی و چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هلته اوسي او په ابدالیو کې دا نوم شاملېږي.
سلیمان ماکو له دې قوم څخه یو پوه لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرونو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل وخت مشهور روحاني او ادبي رجال یې لیدلي دي. دی په خپله وایي چې پر (۶۱۲)هـ تللی وم او د پښتونخوا پر غرونو او رغونو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل. داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مهم او ګټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتو د نوموړو بزرګانو په باب یوه تذکره (تذکرة الاولیا) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي. دا کتاب متاسفانه اوس ورک دی، خو استاد عبدالحی حبیبي یې لومړي (۷) مخه پر (۱۳۱۹) هـ کال په کندهار کې موندلي وو او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ کې پر (۱۳۱۹هـ.ش) او بیا په پښتانه شعرا لومړۍ ټوک کې خپاره کړي دي.

سلیمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی او دده د دغه ګټور کتاب څو مخه د پښتو ژبې او د ادبیاتو د تاریخ لپاره داسې ګټور ثابت شول چې د ادب او پښتو تاریخ یې تر ابده مرهون دی.

((د خدای مینه)):

شیخ متی یو زاهد، عابد او تصوفي شاعر و، ده خپل لوړ او جمالي اشعار په یوه ټولګه کې کښلي وو، چې نوم یې د (خدای مینه) و.
د محمد هوتک په قول شیخ متي دا کتاب په غونډان کې کښلی او خپل شعرونه او مناجات یې په کې راټول کړي وو. کله چې شیخ متي وفات شو، نو دده ارادتمندانو هغه کتاب دده پر مزار کېښود چې د کلات د غونډۍ پر سر واقع دی.
کوم خلک چې به دده د مرقد زیارت ته ورتلل، نو له هغه زیارته به یې دا کتاب اخیسته او د شیخ متي مناجات به یې لوستل. وروسته څرګنده نه شوه چې کتاب څه شو، خو ویل کېږي چې د مغولو د تاړاک له وجې دا کتاب ورک شو. د شیخ متي دا کتاب اوس ورک دی، یوازې یو عرفاني شعر له هغه څخه په پټه خزانه کې موږ ته پاتې دی، له دې شعر څخه ښکاري چې دغه کتاب د (خدای مینه) یوه مجموعه وه، چې ډېر موثر اشعار په کې غونډ شوي وو.
محمد هوتک وایي: ((وګړیو به هغه پاړکي غږول او هر چاته به یې چې ویل، نو هغوی به ژړل.)) د مغولو تاړاک ډېر علمي او ادبي ذخایر زموږ له لاسه ایستلي دي، دا کتاب هم د هغه عصر له

ضايعاتو څخه دی او که محمد هوتک په خپله خزانه کې نه وای یاد کړي نو اوس به یې نوم هم ورک و.

لرغوني پښتانه:

دا د موفق مورخ او د پښتو ژبې لوی لیکوال شیخ کټه اثر دی چې د مرحوم شیخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه و، چې د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و.

شیخ متي (کلات بابا) خپلې کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښودل او ډېر علما، مورخان او عارفان په کې پیدا شول، چې شیخ کټه په دوی کې ډېر مشهور و.

د شیخ کټه مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په ختّه زمنده وه، نوموړي عالم د پښتو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کې یو مهم کتاب وکښ چې نوم یې (لرغوني پښتانه) و.

دا کتاب پښتو و او د پټې خزانې مولف محمدهوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسې ښکاري چې ددغه مورخ مهم ماخذ هم دغه و او د پټې خزانې د لیکلو پر وخت یې دا کتاب په لاس کې و.

له (لرغوني پښتانه) کتاب څخه د پټې خزانې په ذریعه دغه مغنم مواد موږ ته پاتې دي.

۱- د امیر کروړ احوال او اشعار چې شیخ کټه هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۲- د شیخ اسعد سوري احوال او اشعار چې شیخ کټه هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۳- د ښکارندوی احوال او اشعار چې شیخ کته هم لـه تـاریخ سـوري څخه اقتباس کړی دی.
۴- د هاشم سرواني احوال او اشعار.

((تاریخ سوري)):

ددې اثر لیکوال محمد بن علي البستي دی. احتمالاً چې د مغولـو د تاړاک په ابتدا کې به ژوندی و. دده په بـاب ډېر معلومـات نه لرو. پرتـه لـه دې چې د هلمنـد د غـاړو یـو سـړی و او د تـاریخي بـست اوسېدونکی و، پـلار یې (علي) و او ده یـو کتـاب لیکلـی و، چې د سوریانو پاچاهانو احوال یې له قدیمه په کې ضبط کړي وو.

((تـاریخ سـوري)) اوس ورک دی، یـوازې د پټې خزانې مولـف یـې د شیخ کته متي زي د (لرغوني پښتانه) پـه حوالـه نوم اخلي او داسې ښـکاري چې دا کتـاب د شـیخ کتـه پـه لاس کـې و، او پـه (لرغـوني پښتانه) کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي دي.

د (تاریخ سوري) یو څه ابحاث او محتویات مـوږ تـه پـه دوو واسطو لاسته راغلي دي؛ شـیخ کتـه پـه (لرغـوني پښتانه) کې ځینې رانقل کړي دي او له (لرغوني پښتانه) د پټې خزانې مولـف محمـد هوتـک په خپل کتاب کې رااخیستي دي. هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امیر کروړ احوال او دده یو قدیم حماسي سفر او ویاړنه.
۲- د اسعد سوري احوال او دده قصیده.
۳- د ښکارندوی احوال او دده قصیده.

لـه دغـې پـاتې اثـارو څخه ښـکاري چې محمـدبن علـي پـه تـاریخ او پښتو ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل.

لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روایت کوي. دی یو ادیب او څېړونکی سړی و او په بست کې یې د ښکارندوی د قصایدو یو غټ دېوان موندلی دی او له هغه څخه یې دده یو غرا قصیده په خپل (تاریخ سوري) کې رانقل کړې ده.

داسې ښکاري چې د محمدبن علي (تاریخ سوري) مشهور و او شیخ کټه هم دا کتاب د غور په (بالشتان) او (الشتان) کې موندلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدودو کې لا دا کتاب موجود و.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نور ځانګړي کتابونه هم لیکل شوي، چې اکثره یې د زماني ناخوالو له منځه وړي دي. دا څو یې چې ما یاد کړل، دا هغه کتابونه وو چې د زماني بادونو یې اکثره څه برخه له منځه وړې، خو بیا یې هم تر موږه څرک رارسېدلی او یو څه برخه یې لاخوندي پاتې شوې ده. ښه به وي چې دلته د پښتو لرغونو ادبیاتو د وتلو څېرو نومونه واخلو. دوی هر یو پر خپل وخت ځانګړي اثار لیکلي خو بېلابېلو ناتارونو یې اثار له منځه وړي دي.

د پښتو لرغونو ادبیاتو شاعران، لیکوال او ادیبان:

۱. امیر کروړ پهلوان
۲. هاشم زید سرواني
۳. شیخ رضي لودي
۴. نصر لودي
۵. ببټ نیکه
۶. اسماعیل سړبن
۷. خربښبون
۸. شیخ اسعد سوري
۹. شیخ تیمن کاکړ
۱۰. ښکارندوی غوري
۱۱. ملکیار غرشین
۱۲. تایمني
۱۳. قطب الدین بختیار
۱۴. شیخ متي

۱۵. باباهوتک
۱۶. شیخ ملکیار هوتک
۱۷. اکبر زمینداوري
۱۸. سلطان بهلول لودي
۱۹. خلیل خان نیازی
۲۰. زرغون نورزی
۲۱. زرغونه کاکړ
۲۲. رابعه
۲۳. دوست محمد کاکړ
۲۴. شیخ عیسی مشوانی
۲۵. شیخ بستان بړیځ
۲۶. علي سرور لودي
۲۷. مېرمن نېکبخته
۲۸. شیخ محمد صالح الکوزی
۲۹. سلیمان ماکو
۳۰. محمدبن علي البستي
۳۱. احمد لودي
۳۲. شیخ کټه
۳۳. شیخ ملي
۳۴. زرغون خان

او داسې نور شاعران او ادیبان، خو ما یې دلته د ډېرو مهمو او مطرحو هغو یادونه وکړه.

په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل

زموږ په پښتو ادبیاتو کې غزل نږدې اوه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړنی لاسته راغلی غـــزل د اکبـــر زمینـــداوري دی، د اکبـــر زمینداوري د دیوان په لاسته راغلو پاڼو کې د پښتو دوه غزلې هم شته.

غـزل د شـرقي شـاعرۍ ترټولـو غـوره او منـل شوی شعري فورم دی چې د اکبر زمینداوري تر غزلو دمخه په پښتو کې موږ د غزلو بېلګه نه لرو. که چېرې موږ په پښتو ادب کې د غزل تـاریخ پـه اړه څه لیکو، نـو پیـل بـه یـې د اکبر زمینداوري لـه غزلـو کوو، چې په اتمه هجري پېړۍ کې ویل شوي دي. د اکبر زمینداوري غزلې په تول پوره او د شرقي غزل کره وره لـري، د اکبر زمینداوري غزلونـه یـو یـې پنځـه بیتیـزه او بـل یـې اووه بیتیـزه دی. د شـرقي شـاعرۍ شـعر پېژنـدونکي عقیـده لـري چـې زیـاترو شـرقي ژبـو د لومړنیو غزلو بیتونه کم وو او تر اوو بیتونو یې تجاوز نه کـاوه. (د پـښتو غـزل) د کتـاب مولـف پروفیـسور افـضل رضـا پـه قـول د اکبـر زمینـداوري د غزلـو ژبـه یـې خـوږه او خیـالات یـې ژور دي، د اکبـر زمینداوري له دوو لاسته راغلو غزلو څخه یو دلته راوړو:

د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم
د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم
ما مدام لکه بورا پر ګلو ګشت کړ
اوس به څم په سر تور سر فراق د ګل کړم
د غماز لړمون به زه په لمبه کېږدم
ځنې هېر به د یار بزم ګل او مل کړم
زما د یار د مینې اور په زړه کې بل دی
زه به سر او مال ښندم دید به حاصل کړم
د بېلتون له ویره ژاړم اوښکې وینې
زه اکبر په خپل اشنا د سر ښندل کړم.

تر دې مخکې په دریمه هجري پېړۍ کې د ابو محمد هاشم سرواني البستي ژباړه ده چې د خپل استاد ابن خلاد شعر یې پښتو ته ژباړلی دی چې د فورم له مخې غزل او قطعې ته ورته شعر دی خو محتوا یې د غزل نه ده، ځکه چې د غزل موضوع کې عشق، مینه او داسې نور مسایل رانغښتل کېږي.

په لسمه هجري پېړۍ کې موږ له افغانستان او پښتونخوا څخه دېر لرې د هندوستان په سیمه کې درې پښتانه شاعران پېژنو چې درېواړه لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کومې غزلې چې له دوی څخه راپاتې دي، د تصوف او عرفاني افکارو بیانوونکې دي.

له دغو شاعرانو څخه شیخ عیسی مشواڼي چې د هندوستان په «دامله» کې یې ژوند کاوه د افغان پاچا شېرشاه سوري معاصر و، ده

په پښتو، پارسي او هندي ژبو يوه ګډه رساله ليکلې وه چې دا رساله منظومه وه او يوه درې بيتيزه کوچنۍ غزله يې دلته راوړو:

پــه خپلــه کــار کــړې پــه خپلــه انکــار کــړې
کلــه بــادار يــم کلــه مــې خــوار کــړې
تــه خــو قــادر يــې پــه صــفتونو
کلــه مــې نــور کــړې کلــه مــې نــار کــړې
عيــسى حيــران دی پــه دې شــيونو
کلــه مــې يــار کــړې کلــه اغيــار کــړې.

له دغو څو محدودو بيتونو څخه دا راڅرګندېږي چې غزل د مينې او عشق له محتوا څخه د تصوف او عرفان موضوع پر لوري ګام اخيستی او د شيخ عيسى مشواڼي وينا د خواجه عبدالله انصاري پير هرات مناجاتو ته نږدېوالی ښيي او بل عارف شاعر شيخ علي سرور لودي دی چې محمد هوتک په پټه خزانه کې د تحفة صالح په حواله دده يوه صوفيانه غزل را اخيستی دی:

محبــت پيالــه مــې نــوش کــړه پــه مجــاز کــې
د حــق نــور وينــم پــه ســترګو د ايــاز کــې
درســت وطــن راتــه دريــاب ســو بــې ديدنــه
ديـد مـې نـه شي مګـر خـدای مـې سبب سـاز کـي
کــه زه مــړ شــم هــم لــه ګــوره کــړم ســر پورتــه
ناګهانــه چــې دلبــر راتــه اواز کــي
کــه مــې ســر غــوځ د رقيــب پــه تېــره تېــغ ســي
هــم بــه څــم کــه دلبــر غوښــت پــه مهــرو نــاز کــي

زه ویــــار مـــدام ناســـت وو یـــو لـــه بلـــه
پـــر غمـــاز دې بـــارې کـــانې د غـــم ســـاز کـــې
ګـــران بېلتـــون بـــه د هغـــو مینـــو وینـــه
چـــې تـــل ناســـت وې پـــه خلـــوت کـــې ســـره راز کـــې
ای (ســـروره) غمـــازان ســـوه بـــې حـــسابه
پـــاک الله دې صـــورت تـــش بـــې مغـــزه پیـــاز کـــې.

په پورته غزل کې هم د تصوف او عرفان مضمون پروت دی، چې د شیخ علي سرور لودي له عرفاني اشعارو څخه بلل کېږي. د شیخ محمدصالح یو غزل دی چې د کندهار د هغه وخت د صوبه دار (شاه بېګ د غوښتنې په ځواب کې یې لیکلی او ورلېږلی دی، دده په غزل کې یو ډول عارفانه استعمال لیدل کېږي، چې دلته د شیخ محمدصالح د غزل راوړل ضروري بولم:

د لیلـــی د مینـــې فـــیض هـــر ســـبا وړم
بېهـــوده منـــت بـــه ولـــې د بـــل چـــا وړم
چـــې اشـــنای د شـــپې ناڅاپـــه پـــه لاس کـــښېوت
روښـــان زړه پـــه ګوګـــل پـــټ لمـــر پـــه ســـما وړم
پـــر دنیـــا کـــه تجـــارت څـــوک د دنیـــا کـــې
زه د زړه پـــه بـــازار بـــار د عـــشق ســـودا وړم
کـــه پـــر تخـــت مـــې د ســـلیمان ســـپور کـــړې ســـړیه
عاقبـــت خـــاورو تـــه ښـــه عمـــل پیـــشوا وړم
بـــې لـــه عـــشقه خوشـــحالي پـــر مـــا حرامـــه
زه صـــالح کـــه پـــه خولـــه خـــوښ پـــه زړه ژړا وړم.

د پښتو ادب تاریخ لومړۍ دوره (لرغونې دوره) له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل او د یوولسمې هجري پېړۍ تر لومړیو پورې رسېږي. په دې دوره کې موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د غزل د انکشاف څرک ایستلای شو. د مضمون له پلوه هم غزل په دې دوره کې پوره پرمختیا موندلې ده؛ د ژوند بېلابېل موضوعات په کې بیان شوي دي، لکه د رزم او بزم خبرې، دیني او عرفاني موضوعات، عشقي او داسې نور.

پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه

پر پښتو لرغوني ادب باندې د عربي ژبې اغېزې شته او ددې اغېزو مهم لاملونه په لاندې ډول ښودل کېږي:

الف- په هغه زمانه کې چې عربو په نړۍ کې څواکمني درلوده، نو طبعاً یې پر پښتو ژبه هم خپل تاثیر لرلی دی.

ب- د عربي خلفاوو یرغلونه پر افغانستان باندې.

ج- نورې نړۍ ته د اسلام خپرېدل چې په دې کې د افغانستان پښتني سیمې هم شاملې وې.

د- عربي نړۍ ته د پښتنو شاعرانو سفرونه، چې دې هم پر پښتو اغېز لرلی دی او همدغو شاعرانو ځینې عربي کلمې زده کړې او بیا یې په خپلو ادبي اثارو کې استعمال کړې دي.

هـ- پر هغه وخت د عصري زده کړې نه شتون او د دیني زده کړې پرمختګ چې په جوماتونو او مدرسو کې نرینه او ښځینه ورباندې بوخت وو، دې هم پر پښتو لرغوني ادب باندې اغېز لرلی دی.

اوس د ځینو هغو کلمو چې له عربي څخه پښتو لرغوني ادب ته راغلې دي، یادونه کوو.

درهم: عربي کلمه ده او د پیسو په مانا ده، خو دلته ابومحمدهاشم بن زید سرواني البستي چې د (۲۹۴هـ.ق) په شاوخوا کې یې په خپل ژباړلي شعر کې راوړې ده.

قتالونه: دا هم عربي کلمه ده، چې ابومحمدهاشم سرواني په خپل ژباړل شوي شعر کې راوړې ده.

الحاد: عربي کلمه ده چې نصر لودي په خپل پاړکي کې خپل تربور شیخ رضي ته لیکلې.

ملحد: داکلمه هم په دې پاړکي یانې د نصر لودي په پاړکي کې راغلې ده، عربي کلمه ده.

سنتي: دا کلمه هم په همدې پاړکي کې شیخ رضي راوړې ده او یوه عربي کلمه ده.

مومن: کلمه په همدې پاړکي کې یوه عربي کلمه ده چې د پښتو مانا یې مسلمان ده. دې ته ورځېرمه د تایمني په سندره کې چې په ۵۸۰ کال شاوخوا کې یې لیکلې وه هم ځینې عربي کلمې شته چې په لاندې ډول یې ښودلی شو.

صفت: دغه کلمه تایمني په سندره کې راوړې ده چې یوه عربي کلمه او پښتو مانا یې ستاینه ده.

ملک: دا هم یوه عربي کلمه ده چې تایمني په خپله سندره کې راوړې ده.

همدارنګه د ښکارندوی قصیده کې هم عربي کلمې شته چې باید یادوته ترې وکړو:

مسیح: عربي کلمه ده چې ښکارندوی په خپله قصیده کې راوړې ده.
همدارنګه ښکارندوی په دې قصیده کې ځینې نورې عربي کلمې هم راوړې دي لکه (جنت، سلطان، اسلام، دین، شهاب) چې ټولې عربي دي.
پر دې قصیدې سربېره د شیخ اسعد سوري په قصیده کې چې د دریمې هجري پېړۍ په درشل کې ویل شوې ده، هم عربي کلمې پرتې دي، لکه: (فلک، ظلم، امیر، قبر، جنت، غفار). ټولې عربي کلمې دي چې په دې قصیده کې پرتې دي. همدارنګه تر دې وروسته د خلیل نیازي او بهلول لودي په رباعیانو کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي، لکه: (مرحبا، عدل) کلمې چې عربي دي.
همداراز که له نظم او شعر څخه تېر شو د پښتو لرغوني ادب په نثر کې هم ځینې عربي کلمې شته چې باید سترګې ترې پټې نه کړو، ځکه چې زموږ ادیبانو یا لرغونو ادیبانو تر ډېره حده دیني زده کړې کړې وې او زیاتره یې علما او متصوفین وو، نو ځکه یې په خپل نثر کې ځینې عربي کلمې هم راوړې دي، لکه د سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې هم ځینې عربي کلمې تر سترګو کېږي چې په لاندې ډول یې ښودلی شو: د (حمد، کونین، ثقلینو، رحمتونه، آل، امابعد، مراقد، اولیاء) ټولې عربي کلمې دي چې په دې تذکره کې یې راوړي.

ډېر نور داسې نثرونه هم شته چې په هغو کې له عربي کلمو څخه کار اخيستل شوی دی. په پټه خزانه کې هم عربي کلمې شته چې په لنډ ډول به ورته اشاره وکړو، (حقير، فقير، مولف، معمر، عليين، مکان) چې ټولې عربي کلمې دي. همدارنګه څو نورې کلمې چې عربي دي:

(معرفت، جنت) هم عربي کلمې دي. دا چې په دې اندازه عربي کلمې په پښتو کې شاملې دي، نو په واضحه توګه ويلای شو چې پر لرغوني ادب باندې عربي ژبې خپل اغېز لرلای دی.

په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه

دا چې موږ په لرغوني ادب کې پر ملي وزنونو او فورمونو خبرې کوو، باید ملي وزنونه او فورمونه تعریف کړو. څېړونکو د ملي وزنونو او فورمونو تعریف داسې کړی: ((ملي وزنونه او فورمونه هغه دي چې ځانګړی طرز او طریقه لري او د عربي وزنونو تابع نه وي او دې ته ملي وزنونه هم ویل کېږي.)) په لاندې ډول ورباندې خبرې کوو:

۱- لنډۍ: لنډۍ د وخت په تېرېدو سره خپل ویونکي له لاسه ورکړي دي، نو ځکه یې ویونکي معلوم نه دي، خو پر همغه وخت د یو چا له خوا ویل شوې ده او تر موږه رارسېدو پورې یې خپل ویونکي ورک کړي دي.

لنډۍ د پښتو د لرغوني ادب هغه بډایه برخه ده چې ټول پښتانه یې پېژني او بلدتیا ورسره لري. په لنډۍ کې دومره قوت او زور پروت دی چې په نورو ملي وزنونو کې نه شته او دا ملي نظم یوازې پښتو ژبه لري او د نړۍ نورې ژبې یې نه لري. د څېړونکو له خوا لنډۍ داسې تعریف شوې ده: ((لنډۍ یوه دوه مسریزه منظومه ده، چې لومړۍ مسره یې لنډه (نهه) سېلابه او دویمه یې دیارلس سېلابه

(هجا) ده او پر هر څلورم سېلاب يې خج راځي)). لنډۍ د خلکو له خوا په (ټپه، مسره، ټيکۍ) هم ياده شوې ده، لنډۍ د مانا په لحاظ زيات ډولونه لري، لکه عشقي، پسرلنۍ، د بېلتون، مساپرۍ، حماسي، د خوشالۍ لنډۍ او داسې نورې...
لنډۍ ډېر لرغونی تاريخ لري، خو دلته موږ يوه لندۍ د نمونې لپاره راوړو چې د ارياياڼو په وخت کې ويل شوې ده:
سپوږميه کړنګ وهه راخېژه
يار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبينه
۲ - بګتۍ: دا هم د پښتو د ادب يوه غوره برخه جوړوي. بګتۍ د پښتو د ولسي نظم يوه خوندوره او ښکلې برخه ده. د بګتيو وزن هم د لنډيو په شان ښکلی او خوندور دی او دا داسې يو ساده، چست او روان شعر دی چې د اورېدونکي او ويونکي وجود په حرکت راولي او يو هيجان په کې پيدا کوي. زياتره په ټيټ او تېز اواز سره ويل کېږي، د بګتيو کسر د ځينو چاربيتو او ځينو بدلو پرخلاف اکثره يو بيت (دوه مسرې) وي او اکثره وخت په قافيه کې هم دواړه مسرې سره برابرې وي. د بګتۍ هر بند غالباً څلور مسرې وي چې د هر بند دوه لومړۍ مسرې يې په خپل کور کې بېله قافيه لري او څلورمه مسره يې له کسر سره موافقه وي او زياتره بګتۍ د ولس او خلکو په سندرو کې ستره ونډه او لوړ مقام لري.
دلته به د طالب جان بګتۍ د نمونې په ډول راوړو:

دا تـــورې ســـترګې ســـره تېرېـــږې
لـــه حالـــه زمـــا کلـــه خبرېـــږې

دا تـــورې ســـترګې ســـره لاســـونه
پـــه بـــام ولاړه کـــوي ســـيلونه
وربـــل کـــې ايـــښي تـــازه ګلونـــه
مـــوزي دلـــه ځـــان بـــه تـــرې جـــاربړي
تومـــت د جينـــۍ کړمـــه بيمـــار
د خيالـــه کـــوي ډول او ســـينګار
څـــرک ورپـــسې ګرځـــي د پـــلار
ورځـــي طالـــب جـــان، نـــه ايـــساربړي.

۳- بدلې: عموماً پښتانه ورته غزلې وايي او په همدې نامه يې شهرت موندلی دی. بدلې د پښتو د ولسي نظم او د خلکو د سندرو يوه اغېزناکه او زړه وړونکې برخه ده. بدلې په ډېرې چستۍ او توندۍ سره ويل کېږي او د اواز سستي او د اهنګ اوږدوالی په کې نقصان پيدا کوي. د بدلو موضوع غالباً د مينې او محبت موضوع ده او هرومرو د مينې کلام دی.

بدلې په خپل قالب کې د مسريو د شمېر او د مسريو د اوږدوالي، لنډوالي او برابروالي پر اساس په ډېرو نورو برخو وېشل کېږي، چې مهم ډولونه يې په لاندې ډول دي:

الف- هغه بدلې چې هر بند يې دوه دوه مسرې لري، لکه د زرجان د بدلې نمونه:

تور بخمل د تورو ورېځو پر سر خور کړه
د سهار شبنم ورېږي بلبل شور کړه

د خزان ګل غوندې شومه هسې مړاوی
یا مې موړ که په دیدن یا مې ځای ګور کړه
په ارمان ارمان به لاړ شم ګورستان ته
شاه صنمې نور بس له تېري زور کړه

ب- هغه بدلې چې هر بند یې څلور لنډې او په یوه وزن مسرې ولري، لکه د خسرو یوه بدله:

مجنون په شاتته ګرځم
د لیلا پسې دېوانه
ځنګل په ځنګل سر شوم
هېڅ اګاه نه شوم له ځانه
ترپایه...

ج- هغه بدلې چې هر بند یې څلور مسرې وي، چې لومړۍ مسره یې نهه یا لس سېلابه، دویمه یې همدومره سېلابه په هماغه وزن او هماغه قافیه، درېیمه مسره یې پنځه سېلابه په بېل وزن او بېله قافیه او څلورمه مسره یې څوارلس یا پنځلس سېلابه په بېل وزن او د کسر په قافیه کې وي، لکه د عبدالسلام بدله:

په دواړو لاسو مې نیولې ستا لمن محبوبا
په دواړو لاسو محبوبا
منګول به ستا په لمن کېږدم، وطن به واړه تاته پرېږدم
که مې روزي شوه
هغه وعده چې کړې تا د انجمن محبوبا- ترپایه...

پېزوان دې زانګي په سرو لبانو
لب دې خوراک دي د ميخوارانو
که دې رانه کړه
ناره به واورې په زړګي يمه خوږمن محبوبا
د بدلو ډولونه تقريباً پنځلسو ته رسېږي:

سندرې: سندرې هم د پښتو ادب يوه مهمه او غوره برخه ده چې زياتره د بېسواده خلکو او وګړو له خوا ويل شوې دي. سندرې د پښتو په منظمو ادبياتو کې راځي چې استاد حبيب الله رفيع پر دوو برخو وېشلې دي:

۱- عامې سندرې: هغه سندرې چې ويونکي يې د وخت په تېرېدو سره ورک او نا معلوم دي او په ګرد ولس پورې اړه لري، لکه (لنډۍ، سروکي، نارې، لنډکۍ، د ښادۍ بدلې او نور).

۲- خاصې سندرې: دا هم د بېسواده وګړو له خوا ويل شوې دي، چې شاعران يې معلوم دي، لکه چاربيتې، بدلې، بګتۍ، لوبې، داستان، مقام، کسرونه او نور. پرته له دغو څخه نور ډولونه هم لري، لکه د ميندو سندرې، د ماشومانو سندرې.

د ميندو سندرې چې اکثره وخت يې ميندې د خپلو ماشومانو د روزلو، ويده کولو، کرارولو په وخت کې ورته وايي، لکه د ماشوم د ويده کولو په وخت کې:

اللو-للو، پيشو- پيشو مه راځه له غرو، پلانکی جان داسې ويده دی لکه ګوډی د رنجو.

د ماشومانو سندرې چې کله ماشومان لږ غوټکي او پر خبرو راشي نو دوی هم یو لږ سندرې لري چې نمونه یې داده:

لادي پړی، دوه دي رخړی
څو نیسې؟ وچه، درغلم په پچه
څو نیسې؟ لنده، درغلم په بنده

او داسې نورې د میندو او ماشومانو سندرې شته.

لوبې: لوبې هم د پښتو نظم یوه خوږه، خوندوره او زړه وړونکې برخه ده. لوبې هم ساده دي او هم خوږې، هم ولسي مینه تمثیلوي او هم د ساده او کلیوال ادب غوره نمونې دي، چې لومړی یو سروکی (نیمکۍ) ویل کېږي او وروسته بیا ورپسې درې مسریزه بند ویل کېږي او په اخر کې د سروکي اخر بند ورسره تکرار راځي، لکه د محمد نور لوبه:

غمونه لرې کړه له ما عاجز غمګینه
راتاو شه لونګینه
ودې ویشتم روغه دې نه کړم
نوره یاري درسره نه کړم

او داسې نورې لوبې.

نیمکۍ (سروکی): نیمکۍ هم د پښتو ادبیاتو یو ډول دی چې عموماً د لنډیو په واسطه بشپړېږي، نو له دې څخه معلومېږي چې د سروکي بشپړونکي لنډۍ دي.

سروکي د شکل او جوړښت له مخې بېلابېلې بڼې لري، ځینې سروکي یوازې یوه مسره، ځینې دوه مسرې لري... حتی لاریاتې

مسرې لري چې زموږ فولکلور څېړونکو د پاړکو په نوم هم یاد کړې دي.
د سروکي موضوع زیاتره د عشق او مینې مسایل دي، سروکي پر دوو برخو وېشل شوي دي، چې یو یې عام سروکي دي، چې له هر ډول ساز او سرود سره په محافلو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکۍ مزی دې
خال به دې وران شي

او ځینې سروکي دي چې د خاص اتڼ په میدانونو کې ویل کېږي، لکه دا سروکی:

تا ویشتلی یمه وا بې غوره یاره
خوب خوب مې وړینه

نارې یا غږونه: نارې هم د پښتو شفاهي ادبیاتو یوه غوره برخه تشکیلوي. فولکلور څېړونکو نارې د پښتو شفاهي ادبیاتو د ځانګړو ډولونو په توګه معرفي کړې دي، لکه د اتڼ نارې، د هوتکو نارې، سنځرخېلۍ نارې، د نکلونو نارې او داسې نورې. نارې پر درېیو عمده برخو وېشل کېږي:
الف- د اتڼ نارې: چې په عام ډول د اتڼ په میدانونو کې د ښځو او نرو له خوا ویل کېږي او د جوړښت له مخې دوه مسریزې، درې مسریزې او څلور مسریزې وي او تر دې د زیاتو مسرو لرونکي هم وي. قافیوي جوړښت د مسریو لنډوالی او اوږدوالی او هجایي سیستم یې هم ډول ډول دی.

د ښځينه اتڼ د سندرو نمونه داده:

لونګينه، پر ځنګ ځنګ راوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شينه لونګينه

د نرينه وو د اتڼ سندرې:

دا پورې په دامان توره کېږديه
کېږدئ مې اوبو يووړه
د ژمي شپې به چېرې تېرومه

دا نارې د موضوع په لحاظ ډول ډول دي، د ټوکو او مسخرو مطالب هم د خلکو د تفريح لپاره په دغو نارو کې ځای شوي دي.

ب- تاريخي نارې: دا ډول نارې د پښتنو له ټولنيز او سياسي تاريخي سره اړه لري. ددې نارو جوړښت په عام ډول دوه مسريز دی چې يوه مسره يې لنډه او بله يې اوږده وي، خو د دواړو قافيه يوه وي، ددې نارو نمونه په لاندې ډول ده:

که تېرې ګورجي بيا کړي تېرې نارې
يو ميرخان و ځنې پاتې
ميرخان هم اوس کندهار ته ګرګين غواړي

ج- د نکلونو نارې: دا نارې هم د پښتو د نا ليکلو ادبياتو يوه غوره برخه تشکيلوي، دا نارې زياتره د بيانونو او کيسو په ترڅ کې ځينې منظومې ټوټې هم لري، چې دا ټوټې د نکل په بېلابېلو برخو او ټاکلو مواقعو کې ځای لري. دا نارې دوه مسريزې او درې مسريزې دي. د نکلونو دوه مسريزې نارې کله هم قافيه وي او کله نه وي، په درې مسريزو کې په عام ډول لومړۍ او دويمه مسره يوه

قافیه لري دویمه یې قافیه یي هم اهنګي نه ساتي په ځینو درې مسریزو کې قافیه ځانته ځانته وي.
دا لاندې نمونې وګورئ:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

کرمیه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرمیه که زما په دعا کېږي
کرمیه په لمر غوټه سپرو واوړې
که اور ګډ کړې د برېښو په سپین ږیرو
مرور یې پخلا نه کړل
لاد لاسه ورښیي، ورښیي یاغي ملکونه

بابولالې: بابولالې هغو ځانګړو او ولسي سندرو ته وایي چې د ښځو له خوا جوړې شوې دي او بیا د همدوی له خوا د واده په ځانګړو ورځو او په مختلفو وختونو کې ویل کېږي. په واده کې د بابولالو د ویلو وختونه لکه (د ستنې راوړل، د پوښ ورځ، د مال د حلالولو وخت، د سر خلاصولو وخت، د جامو بدلولو، د نکریزو شپه، د سرجوړولو سهار، د ښځو ګډېدل، د ورایزو د راتګ وخت، د ناوې د رایستلو وخت، د خسر کور ته د ناوې راوړلو وخت). په دغو وختونو کې بېلابېلې بابولالې ویل کېږي دا لاندې یوه نمونه د بابولالې ده د ستنې د راوړو وخت کې:

راغی رومال راغی- رومال پټ دی په قبو کې
د (پلانکي) په کې ایښی سر یې لوړ دی تربرو کې

روماله په جوپو- جوپو دې ورمه
روماله د لوټو په زور دې ورمه
لمر راوخوت په چنارو پورې
رومال مو راوړو کلي کې ګوري.

چاربيتې: چاربيتې هم د ولسي ادب غوره او مهمه برخه تشکيلوي او هره چاربيته د پښتو په موسيقۍ او ساز کې ځان ته په زړه پورې اهنګ، وزن او زړه وړونکې نغمه لري. په چاربيتو کې زياتره نکلونه او کيسې ويل کېږي. چاربيتې عموماً پر دوو برخو وېشل کېږي:

الف- ساده چاربيتې

ب- زنځيري چاربيتې

د ساده چاربيتو د مسرو شمېر له څلورو مسرو څخه پيل تر شلو مسرو څخه زيات دی او د زنځيري چاربيتو د مسرو شمېر له شپږو مسرو څخه شروع تر اتو مسرو، نهه مسرو او داسې نورو پورې رسېږي.

د ساده چاربيتو او زنځيري چاربيتو نمونې دادي:

ساده چاربيته:

توره ده نجلۍ تور يې په غاړه لونګين دی
تور زړوکی کړي، تور کميس يې کمرچين دی
تورې سترګې راغله تور وربل خو يې رنګين دی
تورې لېونی کړم، تور د زلفو يې ټالونه دي

زنځیري چاربیته:

ښــه ســینه، رنګینــه، ســنګینه د لیلــې
شــین یــې خــال دی دلال دادی حــال د لیلــې
قلنــدر ســتا د دره هــر ســهار دی جانــان
ټیــک د ســر دې سـره زر، ښــه نظـر د جانــان
خزانـــه، نازدانـــه، جانانـــه، کـــه ګیلــې
ښــه ســینه، رنګینـــه، ســنګینه، دلیلــې
نـن یـې شـال، دی کشال، زانګـي خیـال د لیلې
شــین یــې خــال دی دلال، دا دی حــال د لیلــې

ترپایه...

د یادونې وړ ده چې د چاربیتو ویونکي معلوم دي.

کیسې: کیسې هم د پښتو د ولسي ادب یو په زړه پورې برخه تشکیلوي، تقریباً درې نیم زره کلن تاریخ لري. د کیسو منبع د اریایي قومونو د شمېر دوام او پیروي ده، خو د کیسو د شروع کېدو نېټه نه ده معلومه. د اکثره کیسو ویونکي معلوم دي او زیاتره کیسې د ولسي شاعرانو له خوا په نظم شوي ډول ویل شوې دي، چې د عبدالغفار کیسه دلته د نمونې په توګه راوړو:

د نمرود په زمانه کې راغلی په کیسه کې
پیدا شو ابراهیم **خلیل** الله دوست د اکبر و ښشکه پیغمبر و

ترپایه...

د پښتو په ولسي ادب کې ځینې نور ملي وزنونه هم شته چې یوازې نومونه یې را اخلم، لکه: فالونه، نکلونه، متلونه او داسې نور...

د مېندو سندرې او پښتو نکلونه

پښتنې مېندې چې کله له خپلو کارونو څخه وزګارې شي، نو بيا ماشوم کله په غېږ کې او کله هم په زانګو کې واچوي او د ماشوم ويده کولو، په خبرو راوستلو او کرارولو لپاره په خپل خواږه اواز او خاص اهنګ ځينې سندرې خپل ماشوم ته وايي او په دې توګه د مورولۍ فطري مينه د سندرو په جامه کې ماشوم ته وړاندې کوي، ددغو سندرو له ويلو سره مېندې خاص اکټونه کوي چې ماشومان يې اکټونو ته متوجه کېږي، ژړا بس کوي او پر خندا پيل کوي. د پښتني فولکلور ليکوال د مېندو سندرو په باب وايي: ((د پښتنې مور مينه ناکه غېږ په حقيقت کې د شعر او ادب د زده کړې لپاره هغه ابتدايي مکتب دی چې ملاله، نازو، ايمل خان او خوشال خان په کې روزل کېږي چې بيا وروسته څوک په کې د علم او ادب اتلان او څوک په کې د جګړې باتوران شي.)) (د پښتو شفاهي ادبيات ۳۳-۳۲ مخونه.)

د مېندو سندرې سېلابوتونيک او څپه ييز اوډون لري، د مسرو څپې يې لږې او ډېرې وي او جوړښت او سکښت يې له پخوانيو لرغونو اريايي سرودونو سره سر لګوي، په دې سندرو کې پر

للوګانو سربېره نورې ورې ورې منظومې هم شته چې کله کله ځینې کوچنۍ روزنیزې کیسې هم په کې وي.
د میندو ځینې للوګانې، اللو، ټاټۍ او ځینې نورې سندرې د لومړي ځل لپاره ډارمستېټر (د پښتونخوا د شعر هارو بهار) کې خپرې کړې، بیا وروسته ځینو نورو پوهانو ډېرې دغه سندرې راټولې او خپرې کړې، ښاغلي ډارمستېټر په هارو بهار کې لیکلي:
((نقل دی چې د سکانو د پاچاهۍ په دوران کې یو سک له یوسفزو ځخه یوه پښغله لاهور ته وتښتوله، یو کال وروسته چې د هغې نجلۍ ورونه خبر شول، ورپسې ورغلل هلته د نجلۍ یو زوی هم پیدا شوی و. کله چې دغې ښځې خپل ورونه ولیدل ځښتن یې شراب ځښلي وو او نشه په کټ کې پروت و، دغې ښځې خپل ماشوم په زانګو کې واچاوه او ددې سندرې په ویلو یې هغوی پوه کړل چې دننه راشي.))
(پښتو شفاهي ادبیات ۳۴-۳۲ مخونه.)

ټاټۍ زنګوټۍ مه راځئ غلو
په کوزې لارې مه ځئ، په برې لارې ورو
دننه دواړه سپي دي هغه مې تړلي په نارو
په کرونجې باندې منګی دی هغه پټ په کټورو
دننه پروټی دی هغه ډک په اشرپو
ایر دلې ویده دی تاسو راشئ په ورو ورو
کافر شراب خوړلي خبر نه دی په راتلو
اوس که دی خبر شي خلاص به نه شي په خوارو
کافر دی شراب خور، نه خبرېږي په نارو
ماشوم په دلې پردم نه به ژاړم په زارو

دغـه سندرې چې يـوې تـاريخي زمـانې تـه اشـاره كـوي او هغـه پـر پښتنو بانـدې د سكانو د يرغـل او تېـرې زمانـه ده، ددغـې سندرې زمان او مكان نه دى څرګند چې څه وخت او د چا له خوا په كوم ځاى كې ويـل شـوې، خـو د سكانو پرضـد د پښتنو د مبـارزې غـږ زمـوږ غوږونو ته رارسوي.

د ماشوم پر كرارولو او ويده كولو سربېره بله ګټه داده چې ماشـوم د خپلې مور له خبرو سره اشنا كوي او ژر پر خبرو راځي.

لكه دا سندره:

يـو يـې سـپينكى مـخ دى لكـه پوښـه د چوپـان
يــو يــې لــوړه پــوزه ده لكــه پولــه د ديكــان
دوې يـې غټـې سترګې دي كـه ګـاټې د ميـدان
دوې يـې نـرۍ وروځـې دي كـه تـوكې د كـوران
دوې يـې نـرۍ شـونډې دي كـه مـزې د ګرېـوان

مينـدې له ماشومتوبه خپلو ماشومانو ته د دوى د پلرونو او نيكونـو د تـورو سـتاينه كوي او لـه ټوپک او وسلې سره يـې بلدتيا او اشـنا كول غواړي لكه:

پلانكي جانه ښايسته ښه دې توره ښه وسله
په ښايسته نيلي سپره چې نيلى دې تماشې كا
تور نازيان دي ورسره
اللو-اللو-اللو پلانكى جان داسې للو دى لكه ګوډى د رنجو
چا وهلى، چا وهلى هلكانو جنكيانو په صحرا وهلى

مور او پلار نیا یې په غلا وهلی
اللو-للو-للو خوب دې درشي په لېمو، خوږ دې لرې له هډو.

پښتو نکلونه:

نکلونه د پښتو ولسي ادبیاتو یو ځانګړی صنف دی، کله چې په انساني ټولنه کې د پښتو منځته راتګ د انساني ژوند بڼه واړوله او انسان د ژوند له سړو تودو سره مخامخ شو او د طبیعت د معماوو په باب یې ځان د فکر په سمندر کې ډوب ولیده، نو د خپل وجود تر توان زیاتې هیلې او تلوسې ورسره پیدا شوې، نو له دغو ټولو څخه یې نکلونه جوړ کړل، چې دغه نکلونه ځینې خوله په خوله او سینه په سینه تر موږه راورسېدل او زیات شمېر یې د نېستۍ غېږې ته لاړل، د مرګ وروستۍ سلګۍ یې ووهلې مړه شول او خاورې ځینې جوړې شوې او «ځینو یې لابیا د مدرسو درسونه جوړ کړل او د اووم هنر یا د سینما د ځوان هنر پرده یې ونیوله»

د هر ولس له نکلونو څخه د هغه ولس د بېلو تاریخي او کولتوري دورو د ژوندانه وضعه او ټولنیز مناسبات څرګندېږي او په هغو کې له تصویري او خیالي افسانو څخه چې د راویانو او لیکوالو له فانتازیو او فکري روشونو څخه راوځي او د ناحقیقي موجوداتو لکه ارباب الانواعو، دېوانو، پېریانو، ښاپېریو او کله کله سحر، جادو او منتر او خیالي دنیاوو او داسې نورو نامریي شیانو څخه نیولې بیا تر واقعي پېښو او جریاناتو پورې ټول په کې وي. په هغو زمانو کې چې انساني ټولنه، کولتور او ثقافت په لومړنیو دورو کې و، نو د داسې ټولنو طبیعي او ټولنیز شرایط بېخي محدود و او هر

څه يې په رښتيني توګه نه پېژندل، نو له افسانو او خيالي نکلونو څخه يې د شيانو په پېژندلو کې اشتباهات اخيستل.
پښتو نکلونه هم چې د پښتون ولس د حيات، ټولنيز ژوند او ټاکلو کولتوري شرايطو استازي او د دوی د ژوندانه د ټولو تاريخي او کولتوري دورو او د ټولنيزو اقتصادي مناسباتو څرګندوی دي.
مهمه ځانګړنه يې داده چې په نکلونو کې د باداري او مريتوب صحنې نه ليدل کېږي دا ځکه چې د ځينو پوهانو په عقيده، پښتنو د مريي ساتنې اجتماعي، اقتصادي فورماسيون نه دی تېر کړی، خو د قبايلي نظام د مېړانې، وطنپالنې او ولس دوستۍ جذبې زياتې په کې شته او له همدې امله ده چې په مېړانې، زړورتوب او رښتينولۍ او مېلمه پالنه کې يې زيات شهرت موندلی دی. ملي کولتور او ملي تاريخ پرې تر هر څه ګران دي او د تاريخ په ډېرو نازکو او حساسو مواقعو کې يې د پرديو د يرغلونو پر وړاندې درېدلي دي.
پښتو نکلونه د شکل او مضمون له مخې ازاد دي، د کوم ځانګړي ليکوال له خوا نه دي تهيه شوي چې ځانته د ليکنې او افادې خاص اسلوب او قوانين ولري او يا دې پر يوه خاص سبک روان وي، نکل د خلکو له خوا ويل شوی او د زمانې په تېرېدو سره په کې تغيرات راځي، هره تاريخي دوره او هرتمدن خپل خاص مهر او نښان وربانديږدي او د خلکو له ژوند سره يوځای ژوند کوي له خلکو سره يوځای حرکت کوي، مختلفې تاريخي پېښې او مختلف حالات د مختلفو ضرورتونو له مخې منظموي.

نکل کې هر څه په مجرد شکل ځېړل کېږي، ښایست، زور، لښکر، پیسې، جګوالی او هر څه یې مجرد دي او د ذهني پاچا نوم اخیستل کېږي خو د دربار د عظمت په باب څه په کې نه شته.
د لښکر نوم اخیستل کېږي، خو له دې لښکر سره په کې یو کس مقاومت کوي ښایست په کې یادېږي، خو د ترسیم درک په کې نه وي.
د نکل ویونکي معلوم نه وي او د زمانې له تېرېدو سره یې سم تغیر کړی وي، وړې پېښې پر لویو اوښتې وي او کرار کرار یې د مسابقې پله درنېږي، معمولاً د تجارتي اړیکو، مهاجرتونو او یو بل ته د قومونو د نږدېوالي په نتیجه کې د یوې حوزې فولکلور او نکلونه بلې حوزې ته نفوذ کوي، د خپل سفر په بهیر کې کله خپل اصلي ټاټوبی ورک او په هره ژبه ژباړل کېږي او هرې کولتوري حوزې ته چې ننوځي هغه ژبه او هغه کولتوري حوزه یې د شکلیت دعوه کوي. همدغه ده چې هغه بله ژبه او کولتور پر دغو نکلونو اغېز ښندي او فولکلوریک نکلونه له خپل سوچه والي څخه راباسي. د بېلګې په توګه د لیلی او مجنون نکل چې هره کلتوري حوزه پرې خپله ټاپه لګوي او خپل یې بولي، خو پښتو نکلونه د ښامارانو، پېرې، دېو، جادوګرانو او نورو خارق العاده وسیلو راتګ د دې مانا نه لري چې دغه نکلونه دې پردي اوسي، دا د پښتو خپل فرهنګي میراث دی چې سینه په سینه ورته رانقل شوی.
د نکلونو پېښې او ټولنیز حالات کاملاً د پښتنو د ژوند د یوې خاصې تاریخي زمانې نماینده ګي کوي، ځکه نکل که هر څومره بدلون ومومي او تر هر تاثیر لاندې راشي بیا هم پر خپل ځان باندې

د يوې ټاکلې او مشخصې کولتوري حوزې مهر او نښان لري، د بېلګې په توګه د مومن خان او شرينو نکل ته که هر څه ښامار او دېوان ورداخل شي او د يوې ښاپېرۍ پرځای سلګونه ښاپېرۍ او دېوان ورننوځي بيا هم د نکل مضمون چې پر ولور او تربورګلوۍ ولاړ دی او د پښتنو د يوه خاص ټولنيز اقتصادي حالت نماينده ګي کوي پر خپل ځای ولاړ دی.

ډېر داسې پښتو نکلونه شته چې د پښتني فولکلور نماينده ګي نه کوي او د نکل له مانا او وسايلو څخه له ورايه دا برېښي چې دا نکلونه بايد د ګاونډيو د کولتور او فرهنګ نماينده ګي وکړي او يا دې ګاونډيانو له خوا د پښتنو کولتوري حوزو ته راننوتی وي او د پښتنو د خپلو ځانګړو ټولنيزو او تاريخي شرايطو پر بنا په کې خپل ټولنيز مسايل ځرګند کړي او د خپل فولکلور مشخص اتلان يې وربانـدې تپلـي خـو ددې خبـرې مانـا دا نـه ده چـې مـوږ دې فولکلوريک نکلونه تصفيه کړو او يا دې په خپل لاس فرهنګي ميراث نورو ته ور وبښو، ځکه دغو نکلونو د پښتنو د ژوند په خاصو ټولنيزو او اقتصادي شرايطو کې ټاکلي رولونه درلودلي دي. پښتنو په خپل وار د دغو نکلونو په بشپړولو کې رول درلودلی دی، دې نکلونو د ژوند د همسفر په توګه له دوی سره يوځای ژوند کړی دی او د دوی د ادبياتو اصطلاحاتو، ټولنيزو هدفونو، د بيان طرز، لهجو او ژبې څخه يې اوبه څښلې دي. د بېلګې په توګه د فرهاد او شيرينو کيسه، د ليلی او مجنون کيسه، د سيف الملوک او بدرۍ جمالې کيسه ټولې هغه کيسې دي چې پښتنو د خپل کولتور اغېزې باندې ښندلي دي، چې هېڅوک به دا فکر ونه کړي

چې دا دې ګوندې د بلې کولتوري حوزې څخه دلته راغلي وي دا خبره بـه سـمه او رښـتيا وي چـې فولکلـوري نکلونـه د اوسـنيو رياليستيکو نکلونو او داستانونو او لنډو کيسو پر سبک نه وي ترتيب شـوي چې ببلابېلو ټولنيزو نيمګړتيـاوو او سـتونزو تـه پـه منطقـي توګـه ګوتـه ونيـسي او د بېلابېلـو ټـولنيزو پېچلـو مـسئلو ريـښې دې وښـيي او د حـل منطقـي لاره دې ورتـه پېـشنهاد کـړي.

نکلونه د ټولنيزو نا انډوليو، د زمانې له ناخوالو، استبداد او تېري څخه د خلکو د خلاصون لپاره مهمې او لـه خوشبينيو څخه ډکې لارې پېشنهادوي.

ښاغلی سلطان محمد صابر وايي: ((نکلونه ځکه چې زمـوږ د خپلـو اذهـانو پيـداوار دي او مـوږ د خپلـو پخوانيـو عـاداتو، خيـالاتو، رواياتو او مزاج پر اساس تخليق کړي او تراشلي دي ځکه نو په هغـو کې زموږ د ژوند يوه فلسفه پټه ده، هغه ساده او صفا فلسفه کومـه چې زموږ په ساده او سوچه او اسانه ژبه بيانېږي، زمـوږ روحي تنده داسې ماتوي لکه د اوړي د روژه دار تنده چې پـه سړو اوبـو مـاتېږي او له همدغه امله زموږ مخصوص قومي ذهنيت پخېږي کوم چې د يو قوم د بقا لپاره ضروري دی.

نکلونه چې اکثـره يې د يـوه خـاص منظـور لکـه خيـر او شـر تـرمنځ د مبارزې په منظور منځته راغلي، خو هېڅ وخت د خير د بريـاليتوب لپاره له منطقي وسيلو څخه کار نه اخلي، نکل ويـونکی د خيـر او شـر تـرمنځ پـه مبـارزه کـې هېڅوخت بې طرفـه نـه وي، کـه د شـر د ماتولو لپاره منطقي وسايل په لاس کې نه وي، نو بيـا هغـه دي چې نکل ويونکی د ملنګ دعا، د زمريانو مرستې، د سيمرغ دوستۍ

او نورو ته مخه کوي، لکه د سیف الملوک او بدرۍ په کیسه کې چې سیف الملوک د ښامار له پنجو د سیمرغ بچي ژغوري او بیا یې همدغه سیمرغ د ډېرو غرونو ګړنګونو او سیندونو څخه پورې باسي او مزل یې ورلنډوي، د پښتو نکلونو یو ستر او ځانګړی خصوصیت دادی چې د نکل اتل په کې تل د مېړانې او حماسې د سمبول او ښځه په کې د وفا د سمبول په توګه ستایل شوې او ښځې تل یا خو د خپل ملګري او مېړه په نامه سر سپین کړی او یا ورپسې مړه شوې ده.

بل خصوصیت یې دادی چې پښتو نکلونه تل د هلک او نجلۍ په مېړانه په ډېره تراژیدیکه بڼه پای ته رسېدلي دي. حال دا چې د نورو ولسونو نکلونه او یا پېښې زموږ کولتور ته له نورو حوزو څخه راغلي. نکلونه اکثره د هلک او نجلۍ په یوځای کېدو او وروسته تر ډېر اخو ډب په بریالیتوب پای ته رسېږي. لکه د سیف الملوک او بدرۍ، جلات او محبوبې نکلونه چې په پای کې یې کامیابي حاصلېږي او د ادم او درخانۍ، مومن او شرینو، رابیا او فتح نکلونه چې اصیل پښتو نکلونه دي او د مین او مینې په مړینه پایته رسېږي، البته استثناات به وي مګر پښتو اکثره نکلونه تراژیدیک دي او د اتل او اتلې په مړینه پایته رسېږي.

بل دا چې پښتني نکلونه د پښتني ټولنې د کولتوري اصولو پر اساس ترتیب شوي او هغو سوالونو ته ځواب وایي چې ټولنه یې غواړي.

پښتو نکلونه په لومړي سر کې پر دوو برخو وېشل کېږي؛ یوه برخه یې هغه نکلونه دي چې زموږ د ولس له زړه څخه یې الهام اخیستی

او رامنځته کوونکي او اتلان يې ددې خاورې بچي دي او بل هغه چې د نړيوال فولکلور د لړۍ په سلسله کې بېلابېل ملتونه سره نښلوي. د بشري نړۍ ګډ فولکلوري ميراث دی او زياته برخه يې د دېوانو او پېريانو الوتنې او د کوه قاف او باغ ارم ليدنه د سترګو په رپ کې وهي.
د موضوع له مخې د پښتو خپل نکلونه چې اکثره واقعي دي او د نکل په بڼه راپاتې دي پر دوو برخو؛ رزميه او بزميه باندې وېشل کېږي او په خپله ارته لمن کې د پښتنو د مينې، تنګ، غيرت، مېړانې، پښتو او د افغاني ټولو وياړونو او پښتني قانون ډېرې ښې بېلګې رانغاړي. اکثره د فيوډالي نظام عکاسي کوي، موږ ته زموږ زوړ او پخوانی تهذيب راښيي او ددغو نکلونو په واسطه موږ د خپل ولس ذهني وده په ډېره ښه توګه معلومولای شو او په زړه پورې تاريخي مواد را په ګوته کوي او زموږ د ملت ټول روايات، عقيدې، دودونه او ملي عنعنات خوندي کوي، خو ځينې نکلونه بيا خيالي او وهمي مطالب او موجودات ډېر لري.
د جوړښت له پلوه پښتو نکلونه کله اوږده وي او کله د ننني ناول غوندې په کيسه کې کيسه راځي او ځينې يې بيا لکه د اوسنيو لنډو کيسو غوندې خصوصيات لري.))
ښاغلی سيال کاکړ (د پښتو نکلونه) نومي کتاب په يوه برخه کې د پښتو نکلونو په باب ليکي: ((ځينې وايي چې د پښتو ادبياتو اوسني شکلونه لکه ناولونه، ډرامې او افسانې د نکلونو پرمختللې بڼې او بېلابېل شکلونه دي او له ولسي نکلونو څخه زېږېدلي دي. پښتو نکلونه له پښتني محيط څخه رنګ اخلي او د پښتني ټولنې

ډېر ښه استازي يې بللای شو، دغه نکلونه د خلکو په ژبه جوړ شوي، په زړه پورې ربط، لوړ تخيل او خوندور تنظيم په کې په نظر راځي او زيات شمېر فولکلوري پانګې لکه اصلاحات، محاورې، پښتني نومونه او تکيه کلامونه په خپله ارته لمن کې رانغاړي. دغه نکلونه له فني نظره ځای ځای نارو ته هم ځای ورکوي چې په ملي اوازونو جوړې شوې دي.)) (پښتو شفاهي ادبيات، ۱۱۰-۱۱۹ مخونه)

د نکلونو د ټولولو په برخه کې استاد محمدګل نوري لومړی پښتون دی چې پښتو نکلونه يې په کتابي بڼه خوندي کړي. ده د دغو نکلونو لومړی ټوک د (ملي هنداره) د لومړي ټوک تر سرليک لاندې پر (۱۳۱۷ل) کال د پښتو ټولنې له خوا، دويم ټوک يې هم د (ملي هنداره) تر سرليک لاندې پر (۱۳۲۵ل) کال خپور کړ او درېيم ټوک يې هم د (ملي هنداره) تر سرليک لاندې پر (۱۳۵۲ل) کال هغه وخت چې دده د ژوند وروستۍ شپې ورځې وې، د کندهار د احمدشاه بابا د کتاب چاپولو موسسې له خوا خپور شو.

بيا نو دلته پر (۱۳۲۳ل) کال ښاغلي ميراحمد ګربز په (۱۷۵) مخونو کې (د ګوربزو کولتور او فولکلور) ترسرليک لاندې مجموعې په يوه برخه کې يو شمېر کيسې خپرې کړې. ښاغلی ګوربز اوس هم د نکلونو پر راټولولو لګيا دی، هيله منه يم چې دغسې سلسلې ته دوام ورکړي.

په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه

سریزه:

دا لنډه لیکنه یا مقاله مې د محترم استاد اسمعیل یون په لارښوونه چې د کورنۍ دندې لپاره یې راته کړې وه، د لرغونې دورې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه ترتیب کړې ده. افسانوي کیسې به د ساعت تېرۍ لپاره ویل کېدې او په رښتیا او دروغو پسې یې چا سر نه ګرځاوه، په دې کیسو کې ډېر مبالغه امېز مسایل شته، خو اخلاقي او روزنیزه برخه یې هم د پام وړ ده. په دې ډول کیسو کې د پېریانو، ښاپېریانو، دېوانو، جادو، مداریتوبونو، غړېدونکو ځناورو، مارانو، مرغانو او داسې نورو شیانو په باره کې زیات مواد او معلومات شته او د خلکو پر ذهنونو یې ډېر ښه او مثبت اثر کاوه.

مخکې تر دې چې په لرغونې دوره کې د افسانوي کیسو پر اخلاقي بڼه خبرې وکړو، باید لومړی د افسانو او کیسو په اړه یو څه پوه شو. افسانې او کیسې هغه فولکلوري مواد دي، چې د اړوندې ټولنې کولتوري ایډیالونه او ژور عمومي احساس په کې ځلېږي او د ایډیالوژۍ هېنداره یې ده. له هنري لیکنو سره یې توپیر دادی، چې

افسانې او کیسې لـه عمـومي دودونـو او دستور سره سم مـتن، موضوعګانې او سبک کاروي او زيار باسي، چې د ښکلا په غرض پر ژبه باندې يو خاص شکل تحميل کړي.
له تاريخ سره څلور توپيرونه لري:
لومړی دا چې تاريخ د څرګندو نېټو په ترتيب پر زماني تسلسل ولاړ بيان دی، خو افسانې او کيسې زياتره نېټې نه لري.
دويـم دا چـې د تـاريخ کرکټرونـه معقـول او د افـسانې او کيـسې کرکټرونه ډېر ځله نامعقول وي.
درېيم دا چې تاريخ ليکنه نوې ده او په مدني مرحلې پورې اړه لري، مګر افسانې او کيسې زياتره تر مدني مرحلې پخوا د وحشت او بربريت په مرحلې پورې اړه لري.
څلورم دا چې په تاريخي ليکنه کې د پېښو ترمنځ اړيکي جوخت او ټينګ وي، خو په زياترو افسانو او کيسو کې د پېښو ترمنځ اړيکي سست او ډېر ځله شلېدلې وي.
افسانې او کيسې د يوې ټولنې د معلوماتو هغه مجموعه ده چې د يو منشور حيثيت لري او ډېر ځله لـه کوډو او جادو، دودونو، غير اسلامي مذهبي مراسمو، ټولنيز جوړښت او داسې نورو شيانو څخه د مخابراتي وسيلې او عملي لارښود پـه توګـه دنده سرتـه رسـوي.
افسانې او کيسې د خلکو عقيدې بيانوي، ټينګوي او سمبالوي يې، تقوا او فضيلت بابوي او څاري يې، مذهبي دودونه او عقايد تبليغوي، ځکه نو د بشري مدنيت ارزښت ډېر ارزښت ناک تـوکي بلل کېږي.

افساني او کیسې د ځینو خلکو د فکر او عقیدې پر خلاف هېڅکله بې ارزښته مواد نه دي، بلکې هره افسانه او کیسه د انساني ژوند په ارګانیزم کې یوه فعاله قوه ده که څه هم د یو روښنفکرانه او هنري تخیل زېږنده به نه وي، خو د لرغونو انسانانو د ایمان او عقیدې او اخلاقي حکمت ډېره ښه نمونه یې بللای شو.

په زیاتره افسانو او کیسو کې یو لړ ابهامونه، بې ربطۍ او ځینې چټیات موجود وي، خو سره له دې هم دا افسانې او کیسې کوښښ کوي چې نړۍ ته یو شکل او صورت او انساني ژوند ته یوه مانا او مفهوم ورکړي.

په لرغوني دوره کې به کیسې او افسانې په کلیو کې د نکل چیانو له خوا خلکو ته اورول کېدې او خلکو به په ډېره مینه اورېدلې، خصوصاً د ژمي په لویو شپو کې. دې کیسو او افسانو که څه هم واقعي بڼه نه درلوده، خو بیا هم د خلکو پر ذهنونو یې ډېر مثبت اثر کاوه، دا ډول کیسې د یوې ټولنې ارزښتونه بیانوي او فرد د خپل کولتور له هدفونو او معیارونو سره اشنا کوي، دا کیسې په دې غږېږي چې سړیتوب او مېړانه څه شی ده، ستر شخصیتونه څنګه زېږي، څنګه ژوند کوي او څنګه مري. په همدې توګه انسانانو ته لارښوونه کوي، ژوند ته مانا ورکوي او د حرکت سمت یې ټاکي.

اخځونه

۱- د فولکلور تاریخچه، حبیب الله جاج پښتون زوی.

۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغونې او منځنۍ دوره سرمحقق زلمی هېوادمل.

په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه

ملتپالنه یا ولسپالنه داسې روحیه ده چې په طبیعي ډول په هر چا کې وي، خو په ځینو کې لږه او په ځینو کې ډېره. له نېکه مرغه د پښتو ادب په ټولو دورو کې د ملتپالنې روحیه زموږ په لیکوالو او شاعرانو کې لیدل کېږي. څنګه چې ماته ملتپالنه د پښتو ادب په لرغونې دوره کې د کورنۍ دندې په هکله راکړل شوې ده، نو ما هم په همدغې دوره کې ملتپالنه چې په کومو اشعارو کې ځلېدلې ده، راټوله کړې او څېړلې چې په لاندې ډول یې وړاندې کوم:

هغو شاعرانو چې په لرغونې دوره کې په خپلو اشعارو کې ملت پاللی دی په لاندې ډول دي:

۱- **بېټ نیکه**: بېټ بېټني او بټن د بېټ نیکه له نامه سره تړلي نومونه دي. په تذکرة الاولیا کې دا څرګندیږي چې ممکن بېټ نیکه دده د هغه شعر چې (لویه خدایه) نومیږي، د تحلیل له مخې نوموړی ښایي د (۳۵۰هـ.ق) په شاوخوا کې مړ وي او دده دا مناجات د ویدا او اوستا له سرودونو سره پرتله کېدی شي، دده مناجات داسې دي:

لويـــه خدايـــه لويـــه خدايـــه
ســـتا پـــه مينـــه پـــه هرځايـــه
غـــر ولاړ دی درنـــاوي كـــې
ټولـــه ژوي پـــه زاري كـــې
دلتـــه دي د غـــرو لمنـــې
زمـــوږ كېـــږدۍ دي پـــه كـــې پلنـــې
دا وګـــړي ډېـــر كـــړې خدايـــه
لويـــه خدايـــه لويـــه خدايـــه
دلتـــه لـــږ زمـــوږ اور بـــل دی
ووړ كـــوركى دی ووړ بورجـــل دی
مينـــه ســـتا كـــې مـــوږ مېـــشته يـــو
بـــل د چـــا پـــه ملـــه تلـــه نـــه يـــو
هـــسک او مځكـــه نغـــښته ســـتا ده
د مـــړو وده لـــه تـــا ده
دا پالنـــه ســـتا ده خدايـــه
لويـــه خدايـــه لويـــه خدايـــه.

كه څه هم دا يو مناجات دی خو بيا هم په حقيقت كې دا ملتپالنه ده، يانې ببټ نيكه د خپل اولاد او ملت لپاره دعا كړې ده چې په حقيقت كې دا دعا او ملتپالنه ده.

۲- د اميـرو كـروړ ويـاړنـه: كروړ د سهاک لـه پښتـه دی، دده مشر نيكه شنسب نوميده، د شنسب د پلار نوم خرنګ و، د شنسب د زوی نوم امير پولاد و چې امير پولاد د امير كروړ پلار دی. امير

کروړ پر (۱۳۹هـ ق) د غور په مندیش کې پادشاه شو او پر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جنګ کې شهید شو.

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نشته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته
غشی د من مې ځي بریښنا په میرځمنو باندې
په ژوبله یونم یرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نشته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتل نشته
زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نشته
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هریو رود په څنډو ځم تښتي پلن راځخه
رېږي زړن راځخه
له ما اتل نشته

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سور و کړه
په باداری، مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لـه مـا اتـل نـسته

خپلو وګړو لرده لور پیرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته

پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دریځ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال
لـــه مـــا اتـــل نسته

د امیر کروړ دا شعر ویاړنه ده چې په حقیقت کې یې د خپـل ملت ستاینه کړې ده، د خپل ځان د مثال په ورکولو سره یې همغه د خپـل ملت د شجاعت، دلاورۍ او ټینګې ارادې ستاینه کړې ده.

۳- د بابا هوتک سندره: هوتک بابا د غلجي کړوسی دی، د پلار نوم یې بارو او د نیکه نوم یې تولر دی او شجره یې ښېټ نیکه پورې رسېږي. پر (۶۶۱) کال په اتغر کې زېږېدلی دی.

پـــر ســـور غربـــل راتـــه نـــن اور دی
وګړیـــه جـــوړ راتـــه پېغـــور دی
پـــر کلـــي کـــور بانـــدې مغـــول راغـــی
هـــم پـــه غزنـــي هـــم پـــه کابـــل راغـــی

×××

غښتلیو تنګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتنخا کې یې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

×××

آ د مرغې غښتلیو راسئ
پر تنګ ولاړ د پښتنخا سئ
توري تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

×××

زلمو په غشیو کړئ وارونه
د تېرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی

×××

زما د زلمو وینې بهېږي
ځمکې او غرونه په سره کېږي
میرخې ځغلي او ترهېږي
پر کلي کور باندې مغل راغی

×××

پښتنو هلئ په غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د تورې دی د تنګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

×××

زلمو پر تنګ ځانونه مړه کړئ
دښن په غشیو مو پییه کړئ
د پښتنخا ځمکې ساته کړئ
پر کلي کور باندې مغل راغی.

د بابا هوتک دا سندره په حقیقت کې د خپل ملت او خپل ملک د ستاینې او ساتنې لپاره ویل شوې ده، چې د خپل ملت احساسات راوپاروي او خپل ملت او خپله خاوره له نورو څخه وژغوري چې دا پخپله ملتپالنه ده.

۴- ملکیار غرشین: د ښکارندوی او د شیخ ابوبکر طوسي همعصر دی. غرشین د پښتنو یو مشهور ستانه قوم دی چې پخوا یې یو وچ غر سرسبز او اباد کړی و، نو ځکه دی غرشین بولي.

څښتن مو مل دی اوس مو یرغل دی ایواد د بل دی
غازیانو ګورئ
څښتن مو مل دی
توري تېرې کړئ دښن مو پرې کړئ منګولې سر ې کړئ
څه له به تښتو
څښتن مو مل دی
که تېنګ کړو زړونه پر بري یونه چې زمري یونه
اسلام راڅخه دی
څښتن مو مل دی
غازیانو راسئ ټول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ
څښتن مو مل دی

ملکیار غرشین دا شعر د ملتپالنې یا ولس پالنې لپاره ویلی دی چې د خپل ملت د جرئت د ډېرولو او د هغوی د رزمي روحیې د تقویه کولو لپاره یې ویلی دی.

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، شهسوار سنګروال نیازي اثر
۲- لرغونی متون، د پوهندوی ډاکتر محمداجان حقپال اثر
۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دوره، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.

پښتو غزل د خپل پيدايښت او پايښت په لوړ و ځوړ کې

غزل د شرقي شاعرۍ يو ډېر منلی او پېژندلی شوی ډول دی، چې د شرقي شاعرۍ د زياترو ديوانونو يوه درنه برخه په غزلو پورې اړه لري.
زموږ په ادبياتو کې هم غزل کابو اووه سوه کلن تاريخ لري. د پښتو لومړۍ لاسته راغلی غزل د اتمې هجري پېړۍ دی.
د پښتو لاسته راغلې غزلې همغه د اکبر زميندآوري غزلې دي چې د پښتو ادبياتو په لومړۍ دورې پورې اړه لري، خو زه غواړم د همدغې لومړۍ دورې په امتداد د پښتو غزل لوړې ژورې وڅېړم.
که څه هم زموږ بحث او کورنۍ دندې اکثره پر لرغونې دورې راڅرخي، خو څرنګه چې غزل تر بل هر شعري فورم په پښتو کې زيات مطرح دی، نو غواړم چې تر لرغونې دورې وروسته هم د غزل پر څرنګوالي او څومره والي رڼا واچوم.
په دويمه ادبي دوره کې چې د پښتو ادبياتو منظم اثار زموږ په واک کې دي او پښتو ادبيات چې په دې دوره کې تر بېلابېلو فکري او ادبي جريانونو لاندې ايجاد شوي او وده يې موندلې ده په دې ټولو جريانونو کې چې څومره ادبي اثار ايجاد شوي دي، په هغو کې د

غزل ونډه او برخه درنه ده. پښتو غزل په دغو جريانونو کې ډېرې لوړې او ځوړې ليدلي دي، چې په دې برخه کې موږ د پښتو غزل هغه پالونکي او روزونکي يادوو چې د پښتو ادبياتو تر لومړۍ دورې وروسته يې غزلونه ليکلي دي.

موږ دغسې غزل ويونکي ډېر زيات لرو، چې يوازې د نومونو لړليک راوړل يې خبره اوږدوي، خو زه به په دې برخه کې د پښتو ددغه کټګورۍ ويونکو ځنې ډېر عمده کسان دلته ياد کړم:

۱- شيخ فريد: د پښتو يو غزل ويونکی شاعر دی. دده په باب زيات معلومات نه شته، يو غزل يې په «تېر هېر شاعران» نومي تذکره کې خوندي دی، دده غزل عرفاني رنګ لري او هنري پرداخت يې هم بد نه دی. د ده غزل مقطع داده:

نور عالم دې حورې جنتونه غواړي
دا شيخ فريد دې طمعدار ستا له ديداره ګرځي

دده غزل په خوند او رنګ کې د روښانيانو د معاصرو صوفيانو غزلو ته پاتې کېږي.

۲- اميرخان هجري: دا سړی د ديوان خاوند شاعر دی، ديوان يې په دوو جلدو کې ترتيب شوی دی، دا ديوان تراوسه پورې نه دی چاپ شوی، په خپلو اشعارو کې يې هجري تخلص کړی دی، دی د دولسمې هجري پېړۍ شاعر معلومېږي. دده غزل هنري ښېګڼې لري او عالي تخيلات روزي، دا يې هم دوه ښکلي بيتونه:

ګل په لړه ژړا وخاندي شبنم ته
يار مې ونه ښود د اوښکو په باران مخ

چـې زمـــا د زړه آهـــونــه ورتـه رسي
ځکه هسې رنګ کبود شه د اسمان مخ

۳- قنبرعلـي خـان اورکـزی: د سـرور خـان زوی و، د تيـرا پـه کلايه کې اوسېده، صوفي مشر او عـالم سړی و، د انور شاه مريد و، قنبرعلي خان پر (۱۲۰۷هـ.ق) کال د رجب پر مياشت پـه پېښـور کې وفـات شوی او همـلتـه ښخ شوی دی. دی د اشعارو دېوان او د (اشک قنبر) په نامه يو ځانګړی اثر لري. په دې دويم کتـاب کې يې د کربلا د پېښې سوزناکې پېښې راوړې دي. د قنبرعلي خان اورکزي غزلې او نـور اشعـار ډېـر خـوا ږه او سـوزنـاکه دي. دده غـزل او نـور اشعار د هنر لوړه مايه او ځينې اشعار يې لـوړ فکـري ارزښـتونه هم لري، دده د پښتو د ډېرو شاعرانو په ځواب کې غزلې ويلې دي او د پښتو اشعارو د مطالعې خاوند سړی و، د رحمان بابا د يـوې غزلـې په ځواب کې يې داسې ويلې دي:

کړی چې رحمان مومند سوالددې غزل و
دا ښکلی غـزل مې په ځواب راسره يوور

۴- محتـشم: د دولسمې پېړۍ غزل ويـونکی شـاعـر دی، دده پـه بـاب ډېـر معلومـات نـه دي ترلاسـه شـوي، د غـزل نمونـه يـې ترلاسـه شـوې ده، دومـره ښـکاري چـې د غـزل پـه ويلـو کـې يـې روانـه طبعـه درلوده. د ترلاسه شوي غزل مقطع يې داده:

پاڅه وخت د صبحدم شه محتشمــه
مـحبوبا خو تـه بللی په چربـانګ يې

۵- سرورشاه: د ده حالات هم معلوم نه دي، (د پښتو غزل) مولف يې يو غزل موندلی دی. غزل يې رنګيني او جذابيت لري، دده د غزلې مطلع داده:

چې مې نوش کړله پياله د عشق له جامه
خبر نه يمه هر ګز له صبح و شامه

۶- شاه غريب: د ميا حبيب ګل په بياض کې يې شعرونه راغلي دي، د ديارلسمې پېړۍ د اواخرو غزل ويونکی شاعر دی.

۷- غلام محمد خټک: دا شاعر د پښتونخوا د جهانګيرې په سيمو کې اوسېده، پر (۱۹۱۹م) کال مړ دی. د اشعارو مجموعه يې د (رموزخټک) په نامه چاپ شوې ده، ده قصيدې او غزلې ويلې دي.

۸- امګل جان خټک: دا شاعر د پښتونخوا د سيمو شاعر او د څوارلسمې پېړۍ په لومړيو لسيزو کې ژوندی و، د شعر مجموعه يې د (ګلشن امګل جان) په نامه چاپ شوې ده.

۹- محمد نصين: دی هم د ديارلسمې هجري پېړۍ غزلبول شاعر و، ځينې غزلې يې په (ګلزار روه) کې چاپ شوي دي، د يوې غزلې مطلع يې داده:

چې مدام مې فريادونه کړه اغاز
الوتلی مې طوفان دی په شهناز

۱۰- روشن الدين خټک: د خټکو په اکوړه کې يې ژوند کړی دی، د ژوند زمانه يې د څوارلسمې پېړۍ اوايل اټکل شوي دي. د

پښتو غزلبول شاعر و، غزل یې د قدماوو د غزل رنګ اوخوند لري. په (ګلزار روه) کې یې ځینې غزلې چاپ شوې دي، د یو غزل مطلع یې داده:

همېشه د یار له غمه په کوکار ګډ
چېرې نه شوم د وصال په نوبهار ګډ

۱۱- شېرمحمد: د پښین د سیمو دېوان لرونکی شاعر و، په غزل کې یې د نشې سوز لیدل کېږي، د ژوند زمانه یې دیارلسمه هجري پېړۍ ښودل شوې، دېوان یې تر اوسه نه دی چاپ شوی، د یوې غزلې یو بیت یې دادی:

الهي د حقیقت په شنه پیاله کې
دا رنګین شراب د عشق په میخانه کې

۱۲- حمدالله کاکړ: دی هم غزلبول شاعر تېر شوی دی، د جنوبي پښتونخوا بلوچستان د سیمې د پښین اوسېدونکی دی، د ((رساله دلنشین)) په نامه د شعر مجموعه لري چې شپږ سوه بیته ده، دا مجموعه نه ده چاپ شوې او په دې بیت پیل شوې ده:

منور په نور د ځان دی یار زما
لمر ختلی پر جهان دی یار زما

۱۳- جام محمد کاکړ: د دولسمې پېړۍ د اواخرو او دیارلسمې پېړۍ د اوایلو شاعر و، دی د ږوب د شمامزو په کلي کې اوسېده. تر (۱۲۵۰هـ.ق) دمخه تېر شوی دی. د اشعارو دېوان یې پاتې دی. په دېوان کې یې غټه برخه د غزلو ده، غزلې یې زیاتره د مینې اخلاقي رنګ لري. د وعظ او نصیحت خبرې هم په کې شته. پر

ځينو غزلو يې د عرفان مالګه دوره‌بدلې ده، د ده دېوان نه دی چاپ شوی، دا يې د يوې غزلې يو بيت دی:

بې حسابه يم په مينه د خپل يار خوښ
داسې شان به بلبل نه وي په ګلزار خوښ

د غزل دې بهير ته يوه کتنه:

موږ د همدې بحث په مقدمه کې ولوستل، چې پښتو غزل په پښتو کې کله پيدا شو او د پښتو ادبياتو د تاريخ په لومړي پړاو کې يې څنګه پاينښت وموند. په دويمه ادبي دوره کې غزل له نويو تمايلاتو سره څنګه ځان په روښاني اثارو کې څرګند کړ.

په دويمه ادبي دوره کې موږ ته تر (۱۰۰۰) زياتو پښتو شاعرانو نومونه څرګند دي، دا به مبالغه نه وي که ووايو چې له زرو تنو څخه اتوسوو تنو په پښتو غزل ويلی دی. په دغو غزل ويونکو کې د ځينو بشپړ دېوانونه او د ځينو متفرقې غزلې تر موږه رارسېدلې دي. ددغو غزلبولو غزلې د بېلابېلو فکري او ادبي هنري جرياناتو تر اغېزې لاندې ايجاد شوې دي، لکه: د پير روښان غزل، د اخوند درويزه د پيروانو غزليات، د هندي سبک تابع غزل، د احمدشاهي عصر پورې مربوطې غزلې.

په پورته ټولو يادو شويو جريانونو کې پښتو غزل د فکر او هنر له پلوه يو ډول انکشاف نه دی کړی، بلکې له لوړو ځوړو سر مخ و، د بېلګې په توګه په روښاني اثارو کې ډېر محدود غزلونه د هنر مالګه لري، زياتره غزلونه يې يوازې تبليغي اهدافو ته وقف شوي دي.

د درویزه په پیروانو کې غزل سره له دې چې عرفاني او تبلیغي اهداف هم لري، خو ورسره شریعت په کې د روښانیانو د زیاترو غزلو په پرتله په اوچت معیار کې ځای لري. د صوفیانه حلقو غزل تر یوې داسې جذبې لاندې ویل شوی ښکاري چې خاصه روحاني جذبه او خاص کشش لري او پر لوستونکي او اورېدونکي اغېزه کوي.
د خوشال بابا او دده د پیروانو په اثارو کې غزل د موضوع له پلوه وسعت ومونډ، هر ډول مسایل په کې بیان شول او هنري ښېګڼې یې هم د توجه وړ دي. د رحمان بابا په دېوان او دده د پیروانو په اثارو کې پښتو غزل د خپل انکشاف لوړو پوړیو ته وخوت او د هندي سبک په پیروۍ ویل شویو غزلو کې پښتو غزل نوي هنري کړه وړه خپل کړل.
د پښتو د دغو متفرقو غزلو ویونکو په باب باید ووایو، کوم پښتو غزلونه چې دغو غزلبولو ایجاد کړي دي، د پښتو د ادبي تاریخ په کوم خاص ادبي جریان پورې اړه نه لري. د دغو خلکو په غزلو کې هغه که د دولسمې پېړۍ دي او که د دیارلسمې او څوارلسمې د اوایلو ډېرې محدودې غزلې هنري او فکري ارزښتونه لري، زیاتره غزلې هغه شور، مستي او کشش نه لري چې د پښتو غزل د یوولسمې پېړۍ د دویمې نیمایي او د دولسمې پېړۍ د خوشال، رحمان او حمید په سبکونو پورې اړوندې غزلې یې لري.
په دیارلسمه پېړۍ کې د غزل پرځای په پښتو ادبیاتو کې داستان ته زیاته پاملرنه لیدل کېږي. د دیارلسمې پېړۍ په دویمه نیمایي

کې، زیاتره شاعران د شرقي ادب ځینې داستانونه او حکایات په پښتو نظموي، دا کار په هند او پښتونخوا کې د چاپ د وسایلو په پرمختیا سره زیات بابېږي او په سلګونو داستانونه پښتو ته اوړي او د تاجرانو له خوا چاپېږي او خلکو ته وړاندې کېږي. ددې کار یو علت دادی چې عام خلک له داستاني اثارو سره زیاته علاقه ښیي، نو ځکه تاجرانو به ددغسې اثارو له چاپ سره زیاته مینه ښودله او شاعرانو هم د غزل او دېواني ادبیاتو پر ځای داستاني ادبیاتو ته پاملرنه کوله.

د سلیمان ماکو تذکرة الاولیاء

په دې لیکنه کې لومړی د سلیمان ماکو پېژندنه او بیا په ترتیب سره د تذکرة الاولیا معرفي او د هغې محتوا په تفصیل سره شرحه شوې ده. اول تذکرة الاولیا په دوو برخو وېشل شوې ده، چې یوه د نثر برخه ده یانې د سلیمان ماکو خپله لیکنه او دویمه د نظم برخه ده چې د شاعرانو شعرونه او نظمونه دي. همدارنګه د سلیمان ماکو نثر په ترتیب سره، په هغو کې د پښتو، عربي او فارسي ژبې لغاتونه او اغېزې چې په دې نثر کې دي، تفصیل او تحلیل شوې دي. همدارنګه د سلیمان ماکو د نثر ممیزات هم تشریح شوي دي.

سلیمان ماکو او تذکرة الاولیاء:

د پښتو ژبې له پخوانیو لیکوالو څخه یو هم سلیمان ماکو دی، دی د بارک خان صابزي ماکو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تر اوسه هم په لږ تعداد هورې اوسېږي او په ابدالیو (درانیو) کې شاملېږي. سلیمان ماکو له دې قومه یو پوه

لیکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې یې سیاحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال یې کتلي دي.
دی په خپله وایي چې پر ۲۱۲هـ تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو ګرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مفید او ګټور سفر وروسته بریالی شو چې د پښتنو د نوموړو بزرګانو د حال او احوال په باب یوه تذکره ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي.
په خواشینۍ سره چې دا کتاب لاتر اوسه ورک دی، خو لومړي مخونه یې چې اته مخه دي، هغه پوهاند عبدالحی حبیبي پر (۱۳۱۹ل) کال په کندهار کې وموندل او د هغو مخونو عکسونه یې د کابل په کالنۍ (۱۳۱۹ل) او پښتانه شعرا لومړي ټوک کې خپاره کړل.
د تذکرې یو څو پاڼې چې پیدا شوې دي، یانې څلور پاڼې چې اته مخه کېږي او اووه ډک مخونه دي، ځنې معلومېږي چې سلیمان د پښتنو مشاهیرو احوال په داسې ډول لیکل چې د هغو د ژوندانه وقایع ثبت شي او دا خبره هم څرګنده شي چې پلاني سړي څنګه ژوند کاوه، چېرې اوسېده، پلار نیکه او کورنۍ یې کومه او چېرې وه او له هغه سړي څخه د خلکو په خولو او زړو کې کومه وینا او کوم شعر پاتې دی؟ دی په خپل سفر کې د کاملانو حضور ته رسېدلی او کوم مشاهیر چې مړه وو د هغو مراقد یې موندلي او لیدلي دي او د تاریخي وقایعو په ضبط کې یې ډېر دقت کړی دی چې د تذکرې په دیباچه کې دی په خپله وایي:

«په سنه دولس او شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتونخوا په راغو او کلیو ګرځېدم او مراقد د اولیاوو او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت خاکپای وم او هرکله په سلام ورته ولاړ چې له دې سفره په کور کېناستم او تنها کې وچاودلې د پښو بیا پاڅېدلم او د ښتنه مې مرستون شوم چې احوال د هغو کاملانو وکاږم او دوی چې هغه ویناوې پاتې کړې دي او پښتانه یې لولي.» اوس له دې څخه ښکاري چې سلیمان ماکو په تذکره کې خپل مشاهدات او د سیاحت لیدل شوي او کتل شوي معلومات کښلي دي. د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا د پښتنو پخوانیو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ یو پخوانی تاریخي او پوخ ماخذ دی. هغه اوه مخه چې له دې تذکرې څخه زموږ لاسته راغلي، ددغو شاعرانو احوال په کې راغلی دی: بېټ نیکه، ملکیار غرشین، شیخ تیمن، قطب الدین بختیار. دا خبره باید هم له یاده ونه باسو چې سلیمان د پښتنو رجالو په تاریخ لیکلو کې هغه سبک نه دی تعقیب کړی چې د شیخ عطار په تذکرة الاولیا کې ټاکلی شوی و، ځکه چې شیخ عطار یوازې د اولیاوو د زهد او تقوا حکایات راټول کړي دي، خو سلیمان د رجالو د ژوندانه احوال او د دوی اخلاق او کورنۍ او هم ادبي موقعیت ښیي او په دې ډول پوه سړی او سترګور مورخ ښکاري. د تذکرة الاولیا د موندلو په اړه راغلي دي چې تذکرة الاولیا د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د پوهاند عبدالحی حبیبي صاحب لاسته ورغله، چې پر مخنیو چاپونو سربېره پر (۱۳۲۱ل) کال د استاد حبیبي د تعلیقاتو شرحې او سریزې او له اصل متن سره

يوځای د سرمحقق زلمي هېوادمل په زيار چاپ شوې او دغه راز پر (۱۳۷۹ل) کال يوځل بيا د علامه حبيبي د څېړنو د مرکز له خوا د هغې د انګليسي متن سره يوځای چاپ شوې ده، خو تر دې دمخه هم چاپ شوې ده. تذکرة الاولیا په لومړي ګام کې موږ پر دوو برخو وېشو:

الف- د سليمان ماکو خپله ليکنه چې نثر دی او د شاعرانو ژوندليک په کې راغلی دی.

ب- په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

الف- د سليمان ماکو نثر: تر سليمان ماکو دمخه د پښتو نثر کومه نمونه زموږ لاسته نه ده راغلې، چې پخوا به د پښتو نثر څنګه و او څه ډول سبک يې لاره، خو د سليمان ماکو د نثر پوخوالی دا څرګندوي چې ددغه عصر نثرونه به دغسې پاخه وو او له دې نثر څخه څرګندېږي چې د پښتو نثر د ماشومتوب پړاو تېر کړی او د پوخوالي مرحلې ته رسېدلی دی.

د سليمان ماکو نثر که په تحليلي سترګه وليدل شي، تر دغو لاندې درېيو عواملو لاندې يې نشونما راته ښکاره کېږي او په هغه چاپېريال کې چې دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو:

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سليمان پښتون و او د پښتو ژبې ويونکی و، نو طبيعي ده چې دغه لامل به دده د نثر په ادبي بڼه او جوړښت پوره اثر درلود او ښايي چې تر ده دمخه چې کوم نثاران موجود وو د هغو د ليکلو سبک به هم پر ده دروند اغېز درلود.

۲- په فارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سلیمان چاپېریال یې نیولی و، ضرور به یې دده پر نثر هم اثر کړی وي.
۳- په دغه عصر کې فارسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و، تاریخ بیهقي او زین الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او نور کتابونه ددغه عصر مهم منثور اثار دي، ځکه پښتو هم ددغه ادبي چاپېریال په منځ کې ژوند کاوه، نو یې اغېزې هم طبیعي دي.
په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، په خپله فارسي نثر هم په ابتدا کې تر دغه اثر لاندې نشونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم فارسي منثور کتابونه ولیکل شول، د عربي ژبې اغېزې په کې څرګندې دي، ځکه پښتانه هم له عربي ژبې سره په دغه زمانه کې پوره اړیکي لري، پر پښتو هم د عربي ژبې اثر شوی دی. د سلیمان ماکو په حیاتي چاپېریال کې دغه درې سایقه موجود وو چې هر یو په ادبي تحول او د لیک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغه درې عواملو لاندې د سلیمان نثر تحلیلوم:
الف- د سلیمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول سلیمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تقریباً په نړه پښتو نثرونو کې حسابېدلی شي، ځکه د پردیو ژبو تاثیرات پرې ډېر کم دي او ان که څوک اوس هم پښتو نثر لیکي، نو د نورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي. د سلیمان ماکو له نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پردیو ژبو (عربي او فارسي) تاثیرات پر پښتني ادبي چاپېریال وو، خو دومره زیات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي، دلته به

د ده د نثر سوچه پښتو لغاتونو ته اشاره وکړم: لوی، استازی، روښان، ویاله، هوسېږم، خاورې، راغه، کلی، پلټل، لوری، موندل، څښتن، پاڅېدل، وینا ، لولي، شپه، ستانه، کول، سندرې، یرغل، غرشین، ملګری، ستر، واکمن، بری، مروړل، پاړکی، خرګند ، مېشت او داسې نور. د سلیمان ماکو په نثر کې کارول شوي دي، اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوخوالي څخه داسې ښکاري چې پښتو نثر به تر دې پخوا ښه اوږد مزل کړی وي چې د سلیمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب- د سلیمان ماکو په نثر کې عربي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې یو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقیده یي مفاهیم لري، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم د مذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه یا اړولونه یې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې دا اغېزې لومړی پر فارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په اړول یې پر فارسي ژبه اوس هم تاثیرات زیات دي، دلته به څو عربي لغتونو ته اشاره وکړو: قدوة الواصلین، مراقد ، حمد ، برکت، نصیب،صلی الله علیه وسلم، غریب، هجري، اولیا ، آل، امابعد ، نقل، عبادت،مبارک، واقع، قبول، کفر، شیخ او ځینې نور...

ج- د سلیمان ماکو په نثر کې فارسي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې د عربي په نسبت فارسي لغتونه ډېر کم دي خو د استاد عبدالحی حبیبي په نظر د سلیمان ماکو په نثر کې د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېز شته. د سلیمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنویانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و، ډېر روان، ساده او عام فهمه و، لنډې لنډې جملې یې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سلیمان ماکو نثر هم ساده سلیس او روان دی، جملې یې هم لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف هم نه لري، د فارسي نثر د هغه وخت د خوږلنیو د څه ناڅه اغېزمنۍ ترڅنګ یو شمېر فارسي لغتونه هم د سلیمان په نثر کې لیدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځیني نور...

د- د سلیمان ماکو د نثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د سلیمان ماکو په نثر کې زیاتره سوچه پښتو لغتونه کارېدلي دي او لیکنی متن یې هم سړي ته ډېر خوند ورکوي. له دې سره سره یې لیکنۍ بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ نه لګوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له امله رامنځته شوی وي، کېدی شي د هغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان یا دې ته ورته وه، یا هم نثر په دې بڼه لیکل کېده او یا هم د عربي ژبې تاثیر پر فارسي او د فارسي پر پښتو پرېوتی وي. د سلیمان ماکو د نثر په ځینو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف الیه سره وړاندې وروسته دي، دا

کار د پښتو له اوسني ګرامري جوړښت سره توپير لري، کېدی شي د لرغونې دورې نثر همدا بڼه درلوده، خو بيا هم د سليمان ماکو نثر، د پير روښان او د هغه د پلويانو او همدارنګه د اخوند درويزه او د هغه د پلويانو تر نثر ډېر زيات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته، دلته به د سليمان ماکو د نثر څو ترکيبونه راوړو او بيا به د پښتو ژبې د اوسني ګرامري جوړښت اصله بڼه هم ورسره وليکو:

اوسنی ګرامري جوړښت	د سليمان ماکو نثر
د لوی خاوند حمد و سپاس وايم	وايم حمد وسپاس د لوی خاوند
چې د کونينو بادار او د ثقلينو رحمت دی	چې دی بادار د کونينو او رحمت د ثقلينو
د ارغستان په وياله هوسېږم	په وياله د ارغستان هوسېږم
د اولياو او واصلينو مراقد مې پلټل	مراقد د اولياو او واصلينو مې پلټل
او د پښو تپاکې مې وچاودلې	او تپاکې وچاودلې د پښو
سړين زامن نه درلودل	سړين نه درلودل زامن
او هر کله به يې خپل ورور ته ويل	او هر کله به ويل خپل ورور ته

او داسې نور ترکيبونه او نورې جملې. دلته موږ د سليمان ماکو په نثر کې ګورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بيا فعل، اول مبتدا ده او بيا خبر، خو د سليمان ماکو په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ- د سليمان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د سليمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعماليږي، ځينې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې

يا اوس نه کارېږي او يا هم په لږ شاني لفظي تغير او تحول سره کارېږي ياني متروکې کلمې په کې شته، دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو.

په تذکرة الاولیا کې کارېدلې بڼه	اوسنۍ بڼه
پښتنخا	پښتونخوا
مرستون	مرسته غوښتونکی (په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)
لولي	ويلې
جوبله	جنګ پخوانۍ بڼه يې مترکه ده
پپنا	پوپنا
دښنه	دښمن
کټارو	توري (پخوانۍ بنه يې متروکه ده)
ډېرزښت	ډېر زيات
ګڼوڼ	شمېر
کول	نسل
بما (بوميا)	لاربښود (اوس متروکه ده)
وګروهېد	متعقد شو (دابڼه هم اوس متروکه ده)

او ځينې نورې کلمې چې اوس يا متروکې دي او يا يې هم بڼه کې بدلون راغلی دی، په تذکرة الاولیا کې د دغسې مړو او پخوانيو کلمو شتوالی ددې ادبي تذکرې لرغونتيا او ځانګړتيا په ګوته کوي.

د سلیمان ماکو د نثر ځینې ممیزات:

اوس چې د پښتو د لومړي نثر اساسي عناصر (د پښتو، فارسي او عربي اغېزې) وځېړل شول، یو څو نور مهم ادبي ممیزات هم لاندې ذکر کېږي، چې په دې نثر کې لیدل کېږي.

۱- ایجاد: د سلیمان ماکو د نثر یو عمده او ځرګند مزیت د جملو ایجاد دی چې دغه ممیزه یې د فارسي له قدیمه نثره سره شریکه ده تر غزنویانو دمخه تر (۴۰۰هـ) پخوا د فارسي نثر نهایت موجز او جملې یې لنډې لنډې دي.

۲- توصیف او توصیح: د سلیمان ماکو په نثر کې ځینې جملې داسې هم شته چې یوازې د توصیف او ښو ځرګندولو لپاره راوړل شوي دا مزیت د فارسي په ساماني سبک کې لږ و، خو د غزنوي دورې لیکوالو ښه پسې ډېر کړ او د مطلب د روښانولو لپاره یې ځینې پرله پسې جملې راوړلې چې مقاصد ښه پسې واضح شي، د مثال په ډول (په ویاله د ارغستان هوسېږم او په دې ځمکو یادېږم) بل مثال ((شیخ بېټنی هوسېد په غره باندې او هلته دېره و)) بل مثال ((د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورتله ولاړ)) چې په دغو مثالونو کې دویمې جملې د توصیف او توضیح لپاره راغلې دي.

۳- د افعالو تکرار: د فارسي پخواني لیکوال تر غزنوي دورې دمخه د هرې جملې لپاره د فعل ذکر لازم ګڼي. که څه هم یو فعل په څو جملو کې مسلسل تکرار هم شي. د افعالو تکرار چې وروسته یو ادبي عیب هم وګڼل شو د ساماني عصر په نثر کې عیب نه و،

بلکې د الفاظو تکرار او د جملو تکرار هم کېده او دغه تکرار په اوستا او پهلوي ژبو کې هم و چې فارسي ژبې ته راغلی و او دا یو قدیم ادبي سنت ګڼل کېده. د مثال په ډول سلیمان په خپل نثر کې داسې لیکلي: «بختیار په پښتو سندرې کړینه، اوښې تویوینه خدای ته نارې کړینه، غلبلې کړینه، پاړکی لرینه» وګورئ پنځه فصله په یوه لیکه کې سره یوځای دي چې دوه کټ مټ تکرار هم دي. دلته دا باید هېر نه شي چې د ژبې دغه طبیعي او روان سبک ډېر ښه دی او د افعالو د حذف او عطف ناروا دود وروسته رواج شوی دی، چې کله کله د کلام رنګ او خوند وراړوي، موږ باید په اوسني نثر کې دغه د افعالو د حذف بدعت رواج نه کړو او د قدیم طبیعي او خواږه سبک پیروي وکړو.

اخځونه

۱- د پښتو ادب تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، ۱۳۸۴ل کال.
۲- د تذکرة الاولیا په اړه د پوهندوی محمد اسمعیل یون مقاله.

په لرغوني ادب کې د نظم او نثر انډول ؟

نثر او نظم د ادبياتو دوه مهم ستونونه دي چې ټول ادبيات پرې استوار دي او د يوې ژبې استوارتوب هغه مهال لاټينګ او قايم وي چې دواړه يې پرخپل ځای برابر او ټينګ وي، که يوه خوا زياته قوي وي او بله خوا کمزورې وي، نو بياهم شرايط د ډاډ وړ نه دي، نو که وليدل شي د نظم پله تر نثره له پخوا راهيسې درنده وه ياني نظم ته زيات کار شوی او نثر ته وروسته کار پيل شوی دی، ددې تر شا مختلف لاملونه شتون لري.د پخوانيو اريايانو او د اکثرو قومونو زاړه ادبي اثار منظوم وو او منثور يې ډير کم او يا لږ پاتې دي.

(ويدا) او (اوستا) کتابونه دواړه منظوم وو او د سانسکريت زاړه کتابونه هم اکثره منظوم دي ، نو له دې سببه د اريايي اقوامو د نظم تاريخ تر نثر دمخه دی، په دې کې هيڅ شک نشته چې د ژبې اساس پر نثر ايښودل کيږي، ځرنګه چې بشر خپل پخواني ادبي اثار په حافظه کې ساتل او د ليک او تحريرفن لانه و ايجاد شوی، نو د حافظې د ساتلو لپاره نظم تر نثر اسانه و او هر وخت به اريايي اقوامو(شاعرانو) خپل ديني او ټولنيز مطالب په نظم کول او حماسي شاعرانو به خپل جنګي او حماسي اشعارپه منظم ډول

جوړول. د ویدا قدیم اثار د دغو ریشانو د ذوق نتایج دي . اوستا هم د زردشت او د دده د اتباعو ګیتونه ((سندرې)) دي ، د لرغوني یونان ((ایلیاد او اوډیسې)) هم د (هومر) حماسي سرودونه دي . د پښتو ژبې په ادبي تاریخ کې هم موږ ته تر اسلام را وروسته لومړني منظم اشعار لاسته راغلي او د قدماوو په دوره کې تر (٢٠٠ هـ ق) دمخه د کوم منثور اثر درک نه لرو، فقط د محمد هاشم بن زید سرواني د (سالو وږمه) یوکتاب موږ ته معلوم دی، مګر منظوم اشعار خورا زیات دي . لکه څرنګه چې پخواني اریایي متون سینه په سینه رانقل شوي، وروسته په کتابونو کې ثبت شوي او تر موږ رارسیدلي دي، څکه پښتو ژبه دپخوانیو منظوماتو په شهادت موجوده وه ، نو طبعاً به یې نثر هم درلود مګر د لیک او تحریر د نه موجودیت په سبب به نثر نه وي ثبت شوی او که وو هم هغه به د زماني د ناوخوالو څپو له ځانه سره وړی وي، نو څکه موږ له قدماوو او پخوانو راوروسته د منځنیو لیکوالو په دوره کې چې څلور پېړۍ رانغاړي، د نثر نمونې په لاس کې لرو او نثر لیکونکي پښتانه موږ پېژنوچې کتابونه یې تالیف کړي دي. د مغولو تر تاړاک او چپاول دمخه ((٢٠٠ هـ ق)) پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه د غور، هلمند، ارغنداو او د ترنک ورشوګانې وې. دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنیت یوه بېلګه یې هم پکې پرېنښوده. نو داسې ښکاري چې د پښتو ډېر کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي دي. یو کلک او مظبوط دلیل شته، چې د (٢٠٠ هـ ق) په حدودو کې چې د نثر کومه نومونه او بېلګه موجوده ده هغه ډېره پخه او خوږه ده ، د یوې ژبې

نثر چې دې درجې ته رارسېږي نو طبعا يې بايد دمخه ابتدايي مرحلې تېرې کړې وي چې د وړکتوب له مرتبوڅخه د زړښت او پوخوالي درجې ته راغلی وي، نو له دې خبرې څخه داسې استدلال کوو، چې بايد ډېر مخکې لږ تر لږه دوه درې پيړۍ پر پښتو نثر تېرې شوې وي،چې د اومې پېړۍ (۶۰۰ هـ ق) کلونو متانت او پوخوالی يې موندلی وي. له همدې کبله ويلای شو چې د نظم پله تر نثر ځکه درنده ده چې په پخواوختونو کې له يوې خوا د نثر لپاره د املا او انشاء زمينه نه وه مساعده او بل خلکو تر نثر نظم ژر يادولای او حافظې ته سپارلی شو او نثر ورته مشکل و شايد له همدې امله له منځه تللی وي، نو ځکه يې د نظم په شان ډېرې بېلګې نه شته.

په پښتو لرغوني ادب کې ویرنه

په پښتو لرغوني ادب کې لومړنۍ ویرنه شیخ اسعد سوري د محمد سوري زوی د قصیدې په چوکاټ کې د غور د پښتون پاچا امیر محمد سوري، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه د «اهنګرانو» په کلا کې کلا بند کړای شو او د ګرفتارۍ په حال کې یې زهر وخوړل، مړ شو، ویلې ده، د قصیدې څو بیتونه په دې توګه دي:

د فـلـک لـه چـارو څـه وکـړم کوکـار
زمولـوي هرګـل چـې خانـدي پـه بهـار
هرغـټـول چـې پـه بیـدیا غـوړېـده وکـا
رېـژوي یـې پـاڼې کانـدي تـار پـه تـار
ډېـر مخونـه د فلـک څپېـړه شـنه کـا
ډېـر سـرونه کـا ترخـاورو لانـدې زار
د واکمـن لـه سره خول پرېباسي مړ سي
د ببـوزلـو وینـې تـوې کانـدي خونخـوار

×××

سـخ پـه تـا ای محمـده د غـور لمـر وې
پـه نـړۍ بـه نـه وي سـتا د عـدل سـار

تـه پـر تنګـه وې ولاړ پـه تنګـه مـړ سـوې
هـم پـه تنګـه دې پـه تنګـه کـا ځـان جـار
که سوري دې په تنګ وېر کاندي وېرمن سول
هـم بـه ويـاړي سـتا پـه نـوم سـتاپه تبـار
پـه جنـت کـې دې وتـون زمـوږ واکمنـه
هـم پـه تـا دې وي ډېـر لـور د غفـار.

شاعر په دې قصيده کې د فلک له جبر ، جفا او بې پروايۍ څخه سرټکوي، ژاړي فلک ظالم معرفي کوي او شکايت ورڅخه کوي، داځکه چې فلک امير محمد سوري له منځه وړی، د هغه پاچاهي، تاج اوشتمني يې له خاورو سره برابر کړي. د طبيعت منظرې، د مرغانو نغمې او نورې زړه کشوونکې ښکلاوې د امير محمد سوري په نشتون کې هېڅ بولي، د هغه مړينه د ملت او وطن لپاره وير او ماتم بولي. له بلې خوا د امير محمد مېړانه او غيرت بيانوي او د هغه د دورې نظم، ابادي او ارامي خلکو ته څرګندوي. لنډه دا چې د امير محمد سوري ټولې برياوې روښانوي او په پای کې د نوموړي مړينه د وطن او قوم لپاره لويه ضايعه بولي.
دا په پښتو لرغوني ادب کې د ويرنې لومړنۍ او بشپړه بېلګه ده، البته تر دې وروسته ځينې شعرونه هم شته چې غمجن حالت بيانوي، خو د شيخ اسعد سوري د ويرنې په شان پوره ويرنې نه دي.

په پښتو ادبیاتو کې نکلونه
او ملي هنداره اثر

سریزه:

د لومړي کال د دویم سمستر د (پښتو ادب تاریخ) مضمون ګران استاد ښاغلي پوهندوی محمد اسمعیل یون له خوا تدریسېږي، استاد یون تل د پښتو او پښتونولۍ لپاره نه ستړې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، په دې موخه چې موږ خپل ادبي فعالیت جاري ساتلی وي، نو یې ټول ټولګي ته کورنۍ دندې ورکړې، دا کړنه محترم استاد ځکه وکاروله چې له یوې خوا زده کړیالان له ادبي څېړنې سره بلد شي او بله مهمه موخه یې دا وه چې ټولو راغونډو شویو موادو ته کتابي بڼه ورکړل شي او په پښتو کې یو بل نوی اثر چې هغه هم د یوې ادبي دورې په اړه وي، لوستونکو ته وړاندې شي.

ماته د نورو ملګرو په شان یوه ځانګړې موضوع چې عنوان یې (په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او پر ملي هنداري کتاب تبصره) راکړل شوه، ما هم پر یاد عنوان تر خپل وسه کار کړی دی، هیله ده چې د پاملرنې وړ مو وګرځي.

په پایله کې زه له یون صاحب د دغه ادبي فعالیت له امله زیاته مننه کوم او له الله(ج) څخه یې تل په ژوند او پر خپلو سیالانو برى غواړم.

نکلونه

د پښتو د شفاهي ادبیاتو ډېره خوندوره برخه نکلونه دي. دا نکلونه له پېړیو راهیسې د ولس په حافظه کې پاتې شوي او ځینې اشکال یې تر نن ورځې پورې رارسېدلي دي.

نکلونه د پښتو د بېلابېلو سیمو په کلیو او باندېو کې موجود دي، که یو نکل په یوه سیمه کې ایجاد شوی هم وي، په هماغې مشخصې سیمې پورې مربوط نه دی پاتې شوی، بلکې نورو سیمو ته هم ور انتقال شوی او عام شوی دی. په نکلونو کې د انتقال په دې جریان کې ځینې محیطي اصطلاحات، جغرافیایي نومونه او روایات تبدیل شوي او پرځای یې د بلې سیمې اصطلاحات او نومونه راغلي دي.

د زمان په تېرېدو سره د نکلونو په ژبه کې هم تغیر راغلی دی او همدا راز د نکلونو په ځینو روایاتو کې هم تغیرات واقع شوي دي.

د پښتنو په سیمو کې موجود نکلونه پر دوو برخوو وېشلای شو:

(۱) **د پښتنو خپل نکلونه:** چې قهرمانان، محیط او ټول کړه وړه یې پښتني دي او د پښتنو د اجتماعي ژوندانه په څېړنه کې له دې ډول نکلونو څخه ډېره استفاده کېدی شي او د دوی د فرهنګ د ډېرو پخوانیو خصوصیاتو ځینې څرکونه هم ځنې ایستل کېدی شي.

په دې پښتني نکلونو کې بيان شوي حکايات او پېښې د پښتنو له هماعه وختني اجتماعي فرهنګي ژوند څخه رنګ اخلي .

پښتني نکلونه ځينې ډېر اوږده دي. په دغسې نکلونو کې په کيسو کې کيسې بيانېږي، خوځينې يې بيا ډېر اوږده نه دي او د شرقي ادبياتو حکايتي اثارو ته ورته دي.

ددغو نکلونو اوسني اشکال د خلکو له خبرو او ويناوو سره سم اوډل شوي دي، په دې نکلونو کې ځای ځای ځينې نارې هم شته، چې نکل چيان يې د نکل د بيان په ترڅ کې په مخصوصو ځايونو کې د نکل د کرکټر له خولې وايي.

په پښتو نکلونو کې د دغسې نارو موجوديت ځينې څېړونکي په دې باوري کړي دي ، چې دغه نکلونه به په لومړي سر کې منظوم ايجاد شوي وي او بيا به يې د وختونو په تېرېدو سره منظوم اشکال هېر شوي وي او د نکل خاکه به د خلکو په حافظو کې پاتې وي او بيا به د همدغې خاکې له مخې د ولس له عامې محاورې سره سم د نکلونو اوسنۍ بڼې عيارې شوې وي او کومې منظومې چې د نکل له لومړنيو اشکالو څخه د خلکو په حافظو کې پاتې شوې دي، هغه يې د نارو په توګه د نکل په اوسني شکل په خپلو خپلو ځايونو کې ځای کړې دي .

د پښتنو په خپلو ملي نکلونو کې ادم خان درخانۍ، دلۍ شهو، مومن خان شيرينو، طالب جان او ګل بشره، ولي جان او تانو، موسی جان او ګلمکۍ، فتح خان او رابيا ، ښادي او بيبو، جمال خان او زيب النسا ، ظريف خان او مابۍ، جلات خان او شمايله او نور ډېر مشهور دي، د پښتنو خپل نور ملي نکلونه هم شته.

(۲) له نورو ولسونو څخه راغلي نکلونه: د بېلا بېلو ولسونو ترمنځ دود دي، په شفاهي ډول ولس اخيستي دي، په ځينو کې يې له خپلو محيطي او اجتماعي، فرهنگي شرايطو سره سم څه ورزيات کړي او يالږ کړي دي په دې کټگورۍ نکلونو کې شهزاده بهرام او گلندامه، سيف الملوک او بدرۍ جماله او نور د دېوانو ښاپېريانو ډېر نکلونه شامل دي.

د پښتنو په کليو او بانډو کې اوس هم نکلچيان شته، دا نکلچيان هغه خلک دي، چې دا نکلونه يې په خپلو حافظو کې ساتلي او د کال پر بېلا بېلو وختونو په تېره د ژمي په اوږدو شپو کې يې کليوالو ته وايي.

د پښتنو ځينو خواخوږو لکه مرحوم گل محمد نوري، عابد شاه عابد، پروفيسورولي محمد جان سيال کاکړ، پروفيسورمحمد نواز خان طاير، عبدا لکريم پتنگ دا ډول نکلونه له اوله راټول کړي او چاپ کړي دي.

په ورستيو وختونو کې: نورالله ولسپال، محمد مومن پتوال، غوتۍ خاورې، ميراحمد گربز او علي محمد منگل هم له خپلو سيمو څخه ځينې پښتو نکلونه راټول کړي دي.

ملی هنداره

دا کتاب چې چمتو کوونکي او راغونډوونکی يې مرحوم محمد گل نوري دی، د پښتو د شفاهي ادب غوره او خوندوره ټولگه ده چې ښکلي او هنري نکلونه په ځان کې رانغاړي او د پښتو ژبې لپاره د مرغلرې ارزښت لري، په کتاب کې د ولس په خوله حقيقي

نکلونه او د کرکټرونو په اوازونو باندې نارې او لنډۍ شته او همدا راز د پښتنو د سیمو دود او دستور یانې د پښتنو سپېڅلې مینه، پر ژمنو ولاړ او د غیرت او مېړانې کیسې د غوره او ښکلو کرکټرونو په نظر کې نیولو سره لیکل شوي دي، چې هر ه کیسه یې د یادونې وړ ده . پخوا هم په کلیو او بانډو کې د اناګانو، نیکه ګانو او نورو مشرانو له لوري په ځانګړې وخت کې دا ډول کیسې او نکلونه کېږي او زیات مینوال لري، ځکه دا په ځان کې یو ځانګړی خوند لري، په نکلونو کې هر ډول کیسې شته یانې حماسي، عشقي او حکایتي خو زیاتره خلک د عشقي نکلونو په اصطلاح عملیان دي. دا کتاب هم زیاتره عشقي نکلونو ته ځانګړی شوی دی، چې څرنګه پښتانه سپېڅلي عاشقان تر کومه حده پورې وفادار دي او د غیرت او ننګ لپاره حتی پښتانه د سر سودا کولو ته راځي دي. بله مهمه خبره د کتاب دا ده چې د فولکلوري ادبیاتو بډایه پانګه؛ نارې او لنډۍ پکې زیاتې دي، لکه :

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

❖

دروازه ژر کړئ راخلاصه ګوریانو
راپسې د زرغونو توتیانو سیل دی

❖

دا کاروان د شمس الدین په طلا بار دی
دا ټول د بړېڅانو ککی ښکار دی

❖

که اور ګډ کړي د برېښانو په سپينږيرو
مرور يې پخلا نه کړل
لاد لاسه ورښيي ، ورښيي ياغي ملکونه
❖
کرميه چې غم نه وي ته غم راوړې
کرميه که زما په دعا کېږي
کرميه په لم غوټه په سپرو واوړې

په اوسني وخت کې ليدل کېږي چې د ډراماتيکو ادبياتو مينوال ډير زيات دي، د نړۍ اقتصاد پرې چلېږي چې له دې له ډلې څخه د هاليوډ او باليوډ يادونه مهمه ده، ځکه چې دوی په سلګونه زره خوښوونکي لري او که داسې ووايو چې د باليوډ يا هندي سينما د هندوستان د اقتصاد د ملا تير جوړ کړی دی، نو مبالغه به مو نه وي کړې، ولې موږ تاسو يې وينو چې دوی څومره فلمونه او سريالونه جوړوي. فلم جوړونکي اوس په کيسو پسې ګرځي چې يو څه ځانګړې وي، خو نه ورته پيدا کېږي. که دوی زموږ (ملي هنداره) کتاب ولولي نو تاسو يقين وکړئ چې پر هغه ورځ به فلم شروع کړي. موږ تاسو خو په نورو ډګرونو کې د پرديو تر يرغل لاندې وو، خو له کله چې نوی دولت راغلی او مطبوعاتو ازادي موندلې ده بس د نورو هېوادونو سريالونه او ډرامې يې پر موږ را ايله کړي دي او کورنۍ يې يوې بلې خواته سوق کړې دي. دا دوه لاملونه لري:

۱ - **لـومړی لامـل**: دا چـې مـوږ تـر دې مهالـه پـورې لـه خپلـو ارزښتناکو اثارو څخه خبر نه یو او یا هم د نورو کړه وړه خوند راکوي.

۲ - **دویـم لامـل**: دا کېدلای شي چې دلتـه خـارجي لمسون دی او زمـوږ ځینـې شخصـي تلویزونونـه د پردیـو پـه پیسـو چلېږي، او دا واضح خبره ده چې هر څوک چې دوی ته پیسي ورکوي د هغـوی ګوډاګیان دي.

پکار دا ده چې پر دغو خوندورو نکلونو باندې باید ښکلي هنري فلمونه جوړ کړل شي او نورو ژبو ته وژباړل شي او خلکو ته د لاسرسي لپاره وېبپاڼو ته پورته شي ترڅو عام شي. دا کار به د ادبي پرغلګرو پر مخ څپېړه وي. د بېلګي پـه توګـه بـه د ملي هنداري لـه کتاب څخه یوه ښایسته کیسه را واخلم:

جلات خان او شمایله

و نه و یو سړی و، دده دوه زامن او یوه ښځه وه، د مشر زوی نوم یې خنکار او د کشر زوی نوم یې مسلم و. د سړي روزګار سم نه و او دوو زامنو یې په دام کې چوغکۍ نیولې او کورتـه بـه یې راوړلې او په اصطلاح د ژوند چارې یې پرې پرمخ بیولې.

یوه ورځ دغه سړی راولاړ شو او لـه ځانـه سره یې دا پرېکړه وکړه چې نور نو دغسې ژوند خوند نه کوي ځم غره ته یا بـه څه پیدا کړم او یا به مړ راشم. ښاغلی غره ته لاړ او زیاتـه ستړیا یې وګالله چې بلاخره یې یوه دانه هګۍ وموندله او کورتـه یې راوړه، مـاینې یې

ورتـه وويـل چې بازارتـه يې يوسـه خرڅـه يې کـه او پـه بـدل کې يې خوراکي توکي راوړه . سړی بـازار تـه راغـی او هګـی یې پر صراف بانـدې پر دري سوه افغانۍ خرڅه کړه او پـه ډېرې خوشحالۍ يې پيسې کورتـه راوړې او ژونـد يې پرې سم شو. يـوه ورځ يې ښځې مشوره ورکړه چې دغـه مرغـه ونيسه او کورتـه يې راوړه، سړي دام مرغه ته پټ کړ او مرغـه يې ونيـو او کورتـه يې راوړ او پـه کـور کې هګۍ ورته اچوې، څه دې سر درګرځوم ، دوی خانان شول او غټه کلا يې جوړه کړه. دغـه سړی مړ شو مرغـه او پيسې يې زامنو تـه پاتې شوې. يوه ورځ د هلکانو مور خپلو زامنو ته وويل چې يوه ورځ دغه صراف مېلمه کړئ چې زموږ هګۍ هر وخت رانيسي، دوی هم ورغلل او صراف يې مېلمه کړ، صراف شرط پرې کېښود چې ماتـه بـه همدغـه مرغـه چې هګۍ يې تاسـو ماتـه راوړئ راتـه حلالـوئ او درست چرګ بـه ماته پخوئ، دوی هم ورتـه وويـل: سمه ده. وينځې چرګ پوخ کړ او د چرګ څخه يې سر يوه هلک ته ورکړ او زړه يې بـل هلک ته ورکړ چې و يې خوري ځکه دوی وږي وو، دا دی صراف راغی ګوري چې د چرګ سر او زړه نشته ، صراف ورتـه وويـل تاسـو پرخپلې ژمنې و نه ختلاست او بسته چرګ مـو نـه دی راتـه راوړی، وينځه پـه موضوع خبره شوه او هلکانو تـه يې وويـل چې ځئ تښتئ چې مور مو وهي، دواړو ورونو له وېرې تېښته وکړه او لرې د صحرا خواته لاړل، د يوې ونې لاندې خنکار بې حسه ويده و او مسلم يې زيات وارخطا کړی و، ځکه له يوې خوا صحرا وه او له بلې خوا دوی هم څه نه وو خوړلي. خير مسلم د کومک پـه هيله له هغه ځايه يو څه راتېر شو او تېپې تـه وخوت چې ګوري يـوه غټـه اجتماع راغونډه

شوې ده او پاچا یې مړ شوی دی باز یې ایله کړی دی چې نوی پاچا پیدا کړي، دی هم ورغی باز راغی دده پر سر کېناست خلکو سره وویل چې باز خطا ووت خیر باز یې بیا وشړه باز بیا راغی د مسلم پر سر کېناست خلکو بیا باز وشړه چې باز درېیم ځل راغی او د مسلم پر سر کېناست، خلکو وویل نو همدا مو پاچادی مسلم هم ورسره ولاړ او خپل ورور یې هېر شو. دا کمال دهغه چرګ و چې ده یې سر خوړلی و، مسلم ته پرېږده، خنکار پسې راواخله ، خنکار پروت دی تر ونې لاندې درې مرغۍ راغلې په خپلو منځو کې سره ګډې دي چې دغه ښایسته ځوان ولې همدغسې مړ پروت دی. یوې مرغۍ وویل چې دی مړ نه دی که دغه د ونې پاڼه دده په خوله کې ولوېږي او او به یې دی تېرې کړي، نو جوړ به شي، مرغانو له ونې پاڼې ورېږولې او یوه پاڼه راغله او د خنکار په خوله کې پرېوته هغه هم د پاڼې اوبه تېرې کړې روغ رمټ شو او راپورته شو چې ګوري مسلم نشته، د هغه په تلاش پسې د غونډۍ سرته وخوت چې ګوري هلته هم د پاچا موندنې لپاره باز خوشې شوی دی. خنکار هم ورغی د مسلم په شان باز درې ځلې دده پرسر کېناست او خلکو هم دی د خپل نوي پاچا په حیث قبول کړ. خیر دغه دي وختونه تېرېږي مسلم خان په یوه ځای کې پاچا دی او خنکار په بل ځای کې. د مسلم خان اوه زامن دي او د خنکار هر وارې لوڼې پیدا کېږي او د پیدا کېدو سره یې سم وژني اخره د اووم ځل لپاره د خنکار لور پیدا شوه داځل یې ښځې لور خپلې یوې وینځې ته ورکړه چې پالنه یې پټه وکړي او خرچه یې ورکوله، شپې او ورځې تېرېږي وختونه تېرېږي شمایله پېغله شوه او داسې ښکلې ده چې سترګې نه پرې رونېږي، وینځې

يې ومور ته وويل چې دغه ده نو شمايله نوره پېغله شوه او همدلته اوسيږي خو داسې نه وي چې پلار يې راخبر شي او يا ناخبره له دې سره ناروا شروع کړي بيابه نو څنګه کېږي. دشمايلې مور شمايله راوغوښته اوکورته يې راوبلله. شمايله بام ته وختله سيل کوي چې دهغه خوا خنکار راغی اوسترګې يې پرې ولګېدې او پرې مين شو، خو ښځې يې ټوله کيسه ورته وکړه چې داسې او داسې .... دا ستا لور ده ....

خنکار هم داپرېکړه وکړه چې دا د وژلو نه ده خو مېړه ته به يې په شرايطو ورکوم او چاچې شرايط پوره نه کړل سر به يې غوڅوم ..

خلکو ته د شمايلې دښايست اوازې رسي او په شرطونو کې پاتې راځي او سرونه يې غوځيږي. هلته دغه اوازې د مسلم شېړو ځوانانو زامنو ته هم ورسېدلې او هغوی هم بې ديدنه عاشقان کېږي او د شرطونو لپاره راځي .

پاچا ته وايي چې شرطونه دې کوم دي؟ هغه ورته وايي چې ښايسته زلمي ياست مه کوئ دوی يې نه ورسره مني، نو وروسته شرطونه ورته وړاندې کېږي چې په لاندې ډول دي:

۱. د اوسپنې کونده به د لرګي په تبر ماتوئ

۲. د شمايلې ژېړه غوا به لوشئ

۳. لوشل شوې شيدې به په زينو کې څلور واره پورته او کښته کوئ

۴. په کلا کې به د شمايلې خونه او ځای پيداکوئ

۵. په يوه خونه کې چې نيمايي له غنمو او شګو ګډه ده سره جلا کوئ.

۲. د پاچا له زمري سره به خپل زمري جنګوئ.

خو که چېري مو له پورته شرايطو نه يو هم پوره نه کړ نو سربه مو پرې کېږي.

دا دي وروره يو يو ځوان ورمخته کېږي او په اول شرط کې ناکامېږي او جلاد يې سر غوڅوي، شپږ سره ورونه وژل کېږي.

مسلم خپل اوم او روستی زوی چې جلات نومېږي په حال نه خبروي او وخت تېرېږي جلات لاماشوم دی په کوڅه کې د يوه کور له ماشوم سره بجلي کوي او هغه ماشوم بجلي ورځخه ګټي او جلات په زوره بجلي واپس ورځخه اخلي او ماشوم په ژړا کورته راځي اومور يې بېرته راضي کوي، خو د جلات هر وخت دغه کار دی يوه ورځ د ماشوم مور په تنګه شوه او خپل زوی ته وايي چې که جلات ووهلې نو ورته ووايه چې که دومره نر يې نو ورشه هغه د خپلو ورونو غچ دې واخله، سبا بيا جلات بجلي بايلي او له ماشوم څخه يې په زوره اخلي خو ماشوم ورته د مور څخه زده ځواب جلات ته ورکوي او هغه هک پک کېږي چې زما ورونه بيا چېرې وو او چا ووژل.

جلات کورته راځي او خپله مور مجبوروي چې حقيقت ورته ووايي هغه بلاخره ورته ټول حقيقت وړاندې کوي ، دی له کوره راوځي او ځي د خنکار ښار ته، پر لاره يو ملنګويني او هغه ته خپله ټوله کيسه کوي او هغه ورته وايي چې تا له مور او پلار څخه اجازه اخيستې ده هغه ورته وويل چې نه ! ملنګ ورته وويل چې ته بايد اجازه واخلې جلات بېرته کورته راغی او د مور او پلار څخه يې رخصت واخيست . ملنګ ورته يو ليک ورکړ چې د خنکار ملا

زما شاګرد دی هغه ته ورسه او دغه لیک ورکړه، دی ورته ښه کوي او لیک را اخلي په لاره کې ځنګل دی او راځي چې ګوري یوه زمری په یو دام کې نښتې ده او ځان نسي خلاصولای او فریاد کوي جلات ورځي او ورته وایي چې زه تا خلاصوم ولې ته به هم ژمنه کوي چې مابه نه خورې هغه ژمنه ورسره کوي. کله چې جلات دا ازادوي پر ښه یې زور راځي او چغې کوي چې له دې سره سم یې ښه ازاد ېږي ولې نور زمریان راځي جلات وارخطا کېږي دا ورته وایي چې مه وارخطاکېږه زه ددوی ټولو مشره یم . وروسته زمریان جلات ته د هر راز همکارۍ ټېنګ ژبوي او خپل یو وېښته ورکوي چې د خطر پرمهال یې ومږه موږ به ځان درته رارسوو. خیر جلات را رهي شي ځي چې یوه کلي ته رانږدې کېږي هلته ګوري چې یوه بزګر پرخپلې ځمکې اوبه ایله کړي دي خو یو کورد یا برخه کې د میږیانو غار دی او هغه ټول بربادی سره مخ دي جلات له بزګر سره خبري کوي او هغه پیسې ورکوي چې دا ځای پر ما خرڅ کړه او دا ځای رانیسي او میږیان هم خوشحالېږي او له ده نه مننه کوي او د مشکل په صورت کې ورته خپل یو وېښته ورکوي چې تاو یې کړي موږ به درته حاضر شو. خیر جلات راځي د خنکار ځای ته او هلته د ملنګ له شاګرد سره اړوي څه وخت چې تېرشو جلات یو داسې زمری جوړوي چې په نس کې یې انسان پټېدلای شي البته له باندې طرفه سمدم د زمري غوندې شکل لري . له ملا څخه هیله کوي چې ما وپاچا ته بوځي او ورته ووایي چې دا داسې زمری دی چې بازي هم کوي او ښه ساعت تېري پرې کیږي، خوپس له څو هفتو مې بیرته له پاچا نه راوړه کورته ..

ملا هم زمري کوم چې جلات يې په نس کې پټ دی راوړي پاچا يې خوښوي او ساعت يې پرې تېر دی. داخبره تر شمايلې رسي چې له پلاره سره يې داسې فرعي زمري دی چې بازي هم کوي ، دا و پلار ته نفر ور لېږي چې دا زمری موږ ته هم راواستوه چې ساعت پرې تېر کړو هغه هم زمری د شمايلې کورته رالېږي، چې شمايلې ته يې بيايي زمري بازي ورته وکړه دا د شمايلې مجلسيانې څوک پرې سپر ېږي څوک يې تر لکۍ کشوي تر نيمو شپو يې ساتېری کاوه. وروسته ټولې سترې شوې راغلې ډوډۍ يې و خوړه بيدې شوې زمری يې و تړه. چې ټولې بيدې شوې شمايله هم بيده شوه جلات ځان د زمري څخه راوويست راغی د شمايلې پالنګ ته د شمايلې د پالنګ سره چراغان لګېږي جلات خان يې د سر چراغ وپښو ته او د پښو څراغ يې و سرته کېښود خپلې ګوتې يې ددې پر ګوته کړې او ددې ګوته يې په خپله ګوته کړله. ددې دسمال يې ځنې واخيست خپل دسمال يې ورپرېښود نو بېرته زمري کې ننوت.

شمايله چې سهار را ويښه شوله اريانۍ واخيستله چې همدا څه نقل دی دا سړی د کمې خوا راغلی ولې دا ګوتمۍ خو د نارينه دي نو يې ناره وکړه

که کرار دی نن زما زړګی کرار دی

تاسې کېنئ سهېلو دا په لاس ګوتمه زما ده که د يار ده

خير سهېلۍ هم اريانۍ واخيستلې خو دغه ورځ يې په چورت تېره کړه ږغ يې ونه کړ بيا يې په هغه زمري بازۍ کولې، بيا ماښام شو بيا بيده شوه جلات خان بيا له زمري څخه راووت شمايلې ته راغی

خو دا واريې مچه ځنې واخيسته بېرته په زمري ننوت دا چې راويښه شوله مخ يې لوند دی دوباره يې ناره وکړه

که کرار دی نن زما شوی کرار دی

تاسې کېنئ سهيلو چې پرمخ مې د خوني زمري پرهار دی

خو شمايله پوه شوه چې په زمري کې علت دی خو ږغ يې ونه کړ خپلې سهيلې يې رختصې کړې او وينځه يې د خپلې خوني دباندې ودروله چې څوک راپرې نږدې. شمايلې ځان پر خوب واچاوه په زمری يې ناره کړه:

که کرار دی نن زما زړه ناکرار دی

ته را اوزه د زمريه که غوبه يې که چميار يې زما يار دی

جلات چې دا اواز واورېده فکر يې وکړ چې څوک نشته او شمايلې پېغور ورکړ نو ده پرې ناره کړه:

نه غوبه يم نه چميار يم لويه خدايه

ښايسته جلات مې نوم مسلم مې پلار دی

نو جلات له زمري څخه راووت سره غېږ په غېږ شو سره کېناستل جلات ورته ويل څنګه به شي دا شرطونه زه به پرځای کړم .. شمايلې د شرطونو جوابونه ور وښودل چې اول شرط داسې حل کړه چې دغه زما د پېکي تار واخله او د اوسپنې پر کوندې يې وتړه او په تبر يې وواهه ماتېږي. بل شرط دغه زما د سمال به ورته وښوروې نو به غوا درته ودرېږي وبه يې لوشې. درېيم دغه زما ګوته به د هغې غوا په شيدو کې ووهې هغه به پوه شي بام ته به يې په تاخت وخېژوې. څلورم زما د ځای لار زما د پلار ترتخت لاندې ده، دی به ترلاس ونيسې چتک به يې ولاړ کړې ته به راشې او هغه دوه نور شرطونه مې نه دي زده، ده ورته وويل هغه زما زده دي چاره به يې

وکړم. سهار شو ملا پاچاته راغی چې زما زمری راکه بسته نور به دې سات پرې تېرکړی وي. پاچا هم زمری ملا ته ورکړ.

ملا زمری کورته راوست او جلات ورڅخه راووت، جلات دریښي وکړه او پاچا ته راغی چې شرطونه. شرطونه یې ورته وړاندې کړل جلات خان لومړي څلور شرطونه د شمایلې په لارښونه حل کړل، وختې چې پنځم شرط یې په ځای کوه نوراغی د شپې په هغه غنمواوشګو خونه کې یې هغه مېږي بریت یې وموږی یو ګړی، چې وشوه هغه مېږیان چې د بزګره یې خلاص کړي وو ټول راحاضرشول ویل خدمت! جلات خان حکم پرې وکړ چې ترسهاره پورې به دغه شګې او غنم سره داسې جلا کوئ چې یوه دانه سره ګډه نه شي مېږیانو هم دا کار صفا وکړ او دا شرط یې هم وګاټه، شپږم شرط بیا پاچا زمری راوست چې د جلات له زمري سره یې وجنګوي نو جلات د زمرو بریت لمس کړ او یوغټ زمری یې راویستی د پاچا زمری یې ورمات کړ او دا شرط یې هم وګاټه او شمایله یې په نره توره وګټله.

نو پاچا هم شمایله و جلات ته ورکړه پاچاه فکر وکړ چې دغه ټول کار د ملا د زمري له لاسه خراب شو نو د هغه د وژلو امر یې وکړ کله یې چې ملا د اعدام لپاره بیوه نو ملا پر جلات ناره وکړه:

جلات خانه وروره ولې دې موږ هېر کړو

جلات خانه : لاس تړلي یې تر تاتېر کړو

نو جلات خان خنکار پاچا څخه د اوو ورځو پاچاهي یې وغوښتله هغه ورکړه نو یې ملا خپل وزیر کړ او خنکار یې په دوو سترګو ړوند کړ. کیسه ولاړه پورته زه ولاړم کورته.

د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې

ددې دورې اثــــار د خپلـــو ځــــانګړو خصوصياتو لـه املـه دغـه لانـدې ارزښـتونه لرلای شي:

۱- د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري د کميت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او ليکوال محدودې شعري نمونې تر موږ رارسېدلې دي. ددې دورې د ډېرو شاعرانو او ليکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زياتره دا کتابونه او دېوانونه اوس ورک دي. د پښتو د لومړۍ دورې په اثارو کې يوازې د سليمان ماکو د تذکرة الاوليا د بشپړ کتاب ځينې برخې موږ ته رسېدلې دي، په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاريخ د لومړۍ دورې اثار متفرق اثار دي.

۲-که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کميت له پلوه لږ دي، خو د کيفيت له پلوه ځينې دغه ډول اثار ډېر لوړ ارزيابي کېدلای شي. د غوري دورې قصيدې، د شيخ متي مناجات، د اکبر زميندا وري اشعار، د شيخ تيمن، شيخ بستان بدلې او هم د علي سرور او شيخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښتونو

ترڅنګ لوړه هنري مایه هم لري، ددې دورې ځینې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادګۍ کې یوه ابتدایي ښکلا هم ورسره مله ده، ددې دورې ځینې اثار تش نظمونه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او وچو الفاظو کې بیان کړی دی.

۳- ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف څرک ایستلای شو.

الف- ددې مهال اثار موږ ته راښيي چې ددې دورې ادبي پدیدې پر یوه حال ولاړې نه دي او نه یو ډول شعري انواع موږ په دې اثارو کې ګورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه یي ملي اوزانو سربېره په درېیمه هجري پېړۍ کې قطعه بیا په پرله پسې پېړیو کې قصیده ورپسې غزل او مثنوي چې د شرقي شاعرۍ عمده شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربیتې او بدلې هم په همدې دوره کې خپله بڼه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای یې نیولی دی.

ج- د شعر ځینې ځانګړي معنوي ډولونه، لکه ویاړنه (فخریه)، ساقي نامه او حکایتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان څرګندوي. د امیر کروړ سوري ویاړنه، د زرغون خان نورزي ساقي نامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځینې حکایات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې ښې نمونې دي.

د امیر کروړ ویاړنه او د زرغون خان ساقي نامه د خپل جوړښت ادبي قوت او شعري ځانګړنو له امله د پښتو ادبي تاریخ په

وروستيو دورو کې هم بل ساری نه لري، دا ډول اشعار موږ وروسته هم لرو، خو کوم قوت او شور چې د امیر کروړ او زرغون خان په ویاړنه او ساقي نامه کې شته په وروستیو دې ته ورته اثارو کې نه لیدل کېږي.

د- پښتو ادبي پدیدې او پښتو اثار په دې دوره کې مجرد نه دي راپیدا شوي، بلکې د سیمې له ژبو او ادبیاتو سره په ارتباط کې یې وده موندلې ده. د دریيمې هجري پېړۍ په دوران کې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړه پیل شوه او د ابن خلاد شعر ابومحمد هاشم په پښتو نظم ترجمه کړ او بیا را وروسته له فارسي ادب سره د پښتو ادبیاتو نږدې اړیکي پاتې شوې دي. پښتو ادبیاتو په دې دوره کې ځینې معنوي ارزښتونه له فارسي ادب څخه خپل کړي دي، دا خبره طبیعي هم ده، ځکه فارسي دغه مهال په منطقه کې مسلطه فرهنگي ژبه وه، ډېر شاعران او فرهنگي اثار یې درلودل، نو ددغسې یوې ژبې اثرات د منطقې پر نورو ژبو حتمي دي. له فارسي اثارو نه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پیل شوې ده، د لسمې هجري پېړۍ په لومړیو کلونو کې یوې پښتنې مېرمنې د سعدي بوستان په پښتو نظم واړاوه.

هـ- ددې دورې متفرق اثار د سیمې په لحاظ هم په یوه ځای کې نه دي ایجاد شوي، بلکې له غوره نیولې ان د هندوستان تر سیمو پورې پرتو ځمکو کې ایجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سلیمان پر غرو سربېره د افغانستان او (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

۴- په دې دوره کې موږ ځینې داسې متفرق اثار هم لرو چې د دربارونو له خواو ورته د توجه او پالنې څرک هم ځنې ایستلای شو، لکه د غور د شاهانو په دربارونو کې د شاعرانو موجودیت او د

دوی اثار او دغه راز د هندوستان د افغان پاچا سلطان بهلول لودي دربار هم لرو ډېر دغه ډول خصوصيات درلودل.

ددې دورې کوم اثار چې زموږ په واک کې دي زياتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو؛ پټې خزانې او تذکرة الاوليا خوندي کړي دي، د ځينو لکه تايمني او اکبر زميندا وري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي، دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه ګڼل کېږي.

۸- دغه لاسته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکيبونو او نورو ګرامري ژبنيو خصوصياتو او له نورو ژبو سره د امېزش يو سيستماتيک تحول په لاس راکوي، ددې دورې لومړني اثار تر زياته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکيبونه لري، خو په وروستيو پېړيو کې له نورو ژبو په خاص ډول فارسي او عربي سره نږدېوالی ښيي.

د پښتو د ادبي تاريخ لومړۍ دوره د پورتنيو خصوصياتو په لرلو سره پايته رسېږي او پښتو ادبيات له نورو تمايلاتو او نويو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جريانونو سره يوې پرمختللې بلې دورې ته داخلېږي.

يادونه: په دې ليکنه کې د پښتو ادبياتو لرغونې او منځنۍ دوره، د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل له اثر څخه زياته ګټه اخيستل شوې ده.

پښتو ادب کې متلونه

متلونه دوه ډولونه لري:

۱- منثور متلونه

۲- منظوم متلونه

چې بیا هره برخه یې پر څو برخو وېشل کېږي.

منثور متلونه:

متلونه هغه لنډې، خو پخې تللې او کوټلې جملې دي، چې په ډېره خوږه او اغېزمنه بڼه په کې لوی لوی مفاهیم ځای شوي وي او ډېره ژوره مانا لري.

متلونه د یوې ټولنې او ولس د خلکو د زرګونو کلونو تجربو نتیجه او انځور دی، چې د دوی د عقل او منطق ښکارندویي کوي.

د متل د کلمې د لغوي تحلیل په هکله ځینې پوهان په دې عقیده دي، چې متل د عربي ژبې د کلمې د مثال او مثل مفغن شکل دی.

منثور متلونه هم د منظومو متلونو په څېر ځانګړی اهنګ د ادا طرز، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو د جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا لري، د ژوند تجربې په کې له یو نسل څخه بل ته په اغېزمنه توګه لېږدي او انتقالېږي. دا له پند او حکمت څخه ډکې خبرې چې د وینا د ټینګښت لپاره ویل کېږي یو بشپړ مبتدا

او خبر لري، منثور متلونه د شمېر له مخې د منظومو متلونو په پرتله ځو ځله ډېر دي او بېلابېلې بڼې لري:

کيسه يي متلونه: چې يوې کيسې يا يوې پېښې ته اشاره په کې شوې وي.

عادي متلونه: چې د عام ولس فلسفي افکار او ژور مطالب په کې بيان شوې وي، لکه:

د ښې غوښې ښه ښوروا وي
د ژمي په توده او د دښمن په خوږه مه غولېږه
وګټه فيل وخوره

د منثورو متلونو يو څو نمونې:

اوښ چې لاړه، مهار يې زه څه کوم
اوښ که غټ دی د شيدو تمه ترې مه کوه
پنځه ګوتې سره برابرې نه دي
تر بې عقل دوست هوښيار دښمن ښه دی
له مزده يې شکرانه ډېره شوه
ترخه خوره خو ترخه مه وايه
د مړو به لاڅه ښادي وي
د مجبور يو نوم صبر دی
د مړو پرده خدای کوي
بد زوی نه زوی
بد بوټی بلا هم نه وهي

منظوم متلونه:

منظوم متلونه هغه متلونه دي، چې د شعر او نظم غوندې وزن او قافیه ولري او دا متلونه د نظم په شان ځانګړې اهنګ، د ادا طرز، پخه، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا ولري.

لومړی دلته يو څو منظوم متلونه راوړو:

د لرې دې ليدی نه شم د نږدې درته کتی نه شم.

د کور غم د ګور غم

د ښکار غوښې د ځان غوښې

متل د پښتو فولکلوري ادب د يوې ارزښتمنې برخې په توګه:

چې اور يې بل شي خدای يې مل شي

چې بد کوي کارونه، هغه بد ويني خوبونه

چې بې قامه شي، بې مقامه شي

چې پردي کور ته يې تمه شي، يو من غوښه يې کمه شي

چې په ځان کې يې ويني، په جهان کې يې ويني

چې پير وي فقير وي

چې چم لري چمتو دی، چې چم نه لري هندو دی

چې سم د چا ويل شي، په هر چا يې منل شي

چې د دوو ښځو څښتن وي، سخت به يې ځنکدن وي

چې ډب نه وي ادب نه وي

چې دې زده کړه په طفلۍ، هېر به يې نه کړې تر پيرۍ

چې زور تېر شي، عقل هېر شي

چې سر و مال ترې جار کړې، نو هر سړی به يار کړې

چې سبا شي غم پیدا شي، چې بېګاه شي غم پنا شي
چې ګل کړې ګل به رېبې
چې لاس په خوشیو نه شي، خوله به په غوړو نه شي
چې مېلمه شي، اسوده شي
چې مېړونه وي، هلته کورونه وي
چې مشر یې قمبر وي، اختر یې مازیګر وي
چې مړ شو، هغه پړ شو
چې مړی لرې مېلمه څه دی، چې ایمان لرې مرګی څه دی
چې لوی غاپې کوچنی تراپې
چې مور لرې ادکه، په صفت به یې واده که
چې دا ملا کیسې لرې، ما به غونډې ورپسې لرې
چې تورې چلېږي، وینې بهېږي
ابا په کور نه شته، له ادې ډار نه شته
ارمان به کړې هلکه، بیا به نه مومې ادکه
اسمان چې ګړزېږي، هومره نه ورېږي
اسمان چې ولاړ وي، لات به مردار وي
اس یې په خره بار کړ، خر یې پرې مردار کړ
اسان یې په سووګتې، مېړونه یې په خولو ګټې
اصیل خطا نه لري، کم اصل وفا نه لري
امیر چې ظلم کار وي، اور بل په ټول دیار وي
اوبه په اوبو شیدې په شیدو
اوښ دې هوښیار کړ، نو دې په لار کړ
اوګره چې سړېږي، بلا پرې لګېږي

اول سلام پسې کلام
اول ځان پسې جهان
اول زده کړه، بیا کوزده کړه
اول نام پسې کلام
بابا ویل، ادې منل
بابا ګیلې کوي، ادې پېرې کوي
بخشش په لک، حساب په کک
بد به دې په زړه کړم، سلام به دې په خوله کړم
بد عادت چې زورور شي، عقل مرور شي
بده ماینه پرېښودل کېږي، بد کښت نه پرېښودل کېږي
بر یې شته، برکت یې نه شته
بنده اریان، خدای مهربان
بې ډوډۍ اوسې، بې کوره مه اوسې
بې زحمته راحت نه شته
بې عقل جمال خوښوي، عاقل کمال خوښوي
پاک اوسه، بې باک اوسه
بر دی خر دی، په شاه زورور دی
پک نه په سر تار لري، نه په چا کار لري
پلار یې ګټي، زوی یې خټي
په اوړي یې ګټه، په ژمي یې خټه
په خوله صاف، په زړه خلاف
په رنګ ښایسته، په عمل خوار خسته
په زړه هوښیار، په خوله بې کار

په عمر کشر په عقل مشر
په لاس کار، په زړه یار
په مسجد کې لمونځ او کتاب، په چوک کې چلم او رباب
څنګ چې دې کور دی، هسې یې زړه تور دی
څوک چې دې طلب کار وي، هغه به دې یار وي
څوک مه وهه په ګوته، تا به نه وهي په لوټه
خپل عمل د لارې مل
خوار خدای کړې، نو دوس چا کړې
دروغجن، هېرجن
د پلار ګټه د امبار ګټه، د زوی ګټه د زړه غوټه
د سر نه چې تېر شي، قلندر شي
د کور ګټه، د لاهور ګټه
دوه سره ورونه، هغه سره تربوره
دولت دې د خان دی، عزت دې په جهان دی
دوست به دې وژړوي، دښمن به دې وخندوي
ډوډۍ که د بل وه، نس خو دې خپل و
زامن خواره دي، غشي یې کاږه دي
سخت ساعت، یو ساعت
عاشق سر نه لري، غم لښکر نه لري
عقل چې یې کم وي، پر کور به یې تل غم وي
عقل عقلمندي غواړي، هنر هنرمندي غواړي
کار اسان دی، پیل یې ګران دی
غل هم وایي خدایه، مل هم وایي خدایه

کار د بابا، خوراک د لالا
کام کام ته ځي اوبه خپل مقام ته ځي
که یار نادان وي، نو کار ګران وي
لکه ځان هسې یې جهان
له ما پیدا شو، راته بلا شو
مور و پلار چې زاړه شي، که شکر و لاخواږه شي
مه کوه په چا، چې وبه شي پر تا
ناسته ښځه کار کوي، ولاړه ښځه څار کوي
نن پر ما، سبا پر تا
ورانول اسان دي، خو جوړول ډېر ګران دي
ورور چې سپور شي، د خپل کور شي
هر چېرې چې خورې، هلته به مرې
هر څوک چې وزګار شي، یا غل شي یا بیمار شي
یا د خدای قدرت دی، یا د مېړو غیرت دی.

د پښتو لرغوني دورې ادبي شخصیتونه

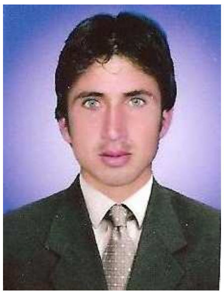

څرنګه چې د محترم استاد اسمعیل یون له خوا ماته د پښتو د لرغونې دورې د ادبي شخصیتونو په باره کې مقاله راکړل شوې وه، نو ما هم کوښښ وکړ چې مقاله د پښتو د لرغونې دورې د ادبي شخصیتونو په اړه ولیکم، څنګه چې د پښتو ژبې لومړی لاس ته راغلی شعر د (۱۳۹هـ. ق) حدودو کې ویل شوی دی، نو له همدې ځایه د پښتو لرغوني ادبي دوره شروع کېږي او په زرم هـ.ق کال پای ته رسېږي، نو ما هم د (۱۳۹هـ.ق) کال په شمول او له دې څخه راپه ډېخوا تر (۱۰۰۰) کاله پورې چې کوم شاعران او د نثر لیکونکي تېر شوي دي د دوی نومونه د شعر یو بیت او یو څو کرښې نثر د خپل وس مطابق د خپلې مقالې د ښکلا لپاره دلته راوړم:

۱- د پښتو د لرغوني ادبي دورې لومړی ادبي شخصیت چې تر موږ یې لومړی شعر رارسېدلی، امیرو کروړ دی چې د امیر پولاد سوري زوی دی، پر (۱۳۹هـ.ق) کال په غور کې امیر شو او پر ۱۵۴هـ.ق کال د فوشنج په جنګ کې مړ شو او جهان پهلوان هم ورته ویل کېده. موږه ته راپاتې شعر چې محتوایي فورم یې ویاړنه

ده، پټې خزانې د تاريخ سوري په حواله خوندي کړې دی، چې يو بند يې دلته د بېلګې په توګه راوړم:

زه يم زمری په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پر تخار او پر کابل نسته
له ما اتل نسته بل په زابل نسته

۲- ابو محمد هاشم ابن زيد سرواني البستي د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی. د پټې خزانې له ليکنې ښکاري چې سرواني په پښتو ژبه کې يو کتاب ليکلی دی، چې د (سالو وږمه) نومېږي، د سالو وږمې د کتاب يوازې نوم موږ ته پاتې دی او کتاب مو ليدلی نه دی او هم لومړی ژباړن دی چې له عربي څخه يې پښتو ته يو شعر راژباړلی. دلته يې د همدې ژباړل شوي شعر يو بيت راوړم:

ژبه هم ښه وينا کاندي چې يې وينه
د خاوند په لاس کـه زر او درهمونه

۳- شيخ رضي لودي او شيخ نصر لودي دوی دواړه د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيتونه دي، چې د يو او بل په مقابل کې يې شعرونه ويلي دي، پټې خزانې د خپلو قوي اسنادو په مټ د دغو دوو تنو مشرانو اشعار موږ ته سپارلي، چې دلته يې د نمونې په توګه راوړم:

د شيخ رضي لودي شعر يو بيت:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه

د نصر لودي شعر يو بيت:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم

۴- بېټ نيکه هم د پښتو ادب ادبي څېره ده چې په تاريخ کې يې نوم بېټني او بټن هم راغلی دی. سليمان ماکو په خپله تذکره کې د بېټ نيکه د مناجاتو يو ټوټه هم راوړې ده چې زه يې دلته يوازې يو بيت راوړم، چې د بېټ نيکه پر شاعرۍ دلالت کوي.

لويه خدايه لويه خدايه
ستا په مينه په هرځايه

۵- اسمعيل هم د پښتو د لرغوني دورې ادبي شخصيت دی. د اسمعيل په اړه د پښتو مورخينو او اسماء الرجال خاوندان ليکي چې اسمعيل د بېټ نيکه زوی او د خپل تره سړبن په کور کې لوی شوی دی، نو ځکه په سړبني مشهور دی او شعر يې موږ ته د سليمان ماکو د تذکرې په واسطه رارسېدلی دی، زه يې دلته يو بيت د بېلګې په توګه راوړم:

تېښتــه وکـړه لـه ابـليسه
چې ابليس لعين ښکاره شي

پټه خزانه هم د اسمعيل په باره کې زياتوي چې يو وخت اسمعيل، خرښبون او بېټ نيکه د کسي غره پر سر مخامخ ناست وو چې خرښبون له پلار او تره څخه رخصت شو، نو اسمعيل نيکه داسې ناره وکړه:

که يون دی يون دی مخ کې بېلتون دی
لـه کـسي غـره څخه ځـي خرښبون دی

۶- خرښبون هم د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده، د اسمعیل سړبن زوی او د بېټ نیکه وراره و، د پټې خزانې لیکوال هغه داستان رانقلوي چې مخکې د اسمعیل په باره کې ذکر شو، نو خرښبون د اسمعیل د ناري په مقابل کې یوه ځلوریزه وویله، خو زه یې دلته یو بیت راوړم:

بېلتانه ناره مې وسوه په کور باندې
نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندې

۷- د پښتو د لرغوني ادب ادبي ګل شیخ اسعد سوري درپېژنم چې د محمد زوی او د امیر محمد سوري د دربار شاعر و او د دې ترخنګ د پښتو ژبې قصیده ویونکی شاعر هم و، زه یې دلته د قصیدې یو بیت رانقلوم:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي به بهار

۸- شیخ تیمن کاکړ د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت د محمد هوتک په حواله راځي چې وایي زما پلار داودخان په «بستان الاولیا» کې دغه لاندې شعر لوستلی او ما له خپل پلار څخه اورېدلی دی، زه یې دلته یو بیت راوړم:

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د ویر ناره سوه

۹- ښکارندوی غوري هم د پښتو د لرغوني ادب سینګاروونکی بلل کېږي او د پښتو پخواني قصیده ویونکی شاعر هم و. ښکارندوی به تل د غور له سلاطینو «شهاب الدین محمد سام شنباني غیاث الدین» سره په جګړو او جنګي سفرونو کې ملګری

و. زه يې دلته د قصيدې يو بيت راوړم چې د ښکارندوی د شاعرۍ ښکارندويي کوي:

د پسرلي ښکلوونکي بيا کړه سينګارونه
بـيا يـې ولـونـل پـه غـرونـو کـې لالـونه

۱۰- خليل خان نيازی د پښتو د لرغوني ادب د شاعرانو پـه کتـار کې راځي چې د سلطان بهلول لودي د دربار شاعر هم دی، رباعي ليکونکی هم دی. پټې خزانې دده يوه رباعي راوړېده چې د سلطان بهلول لودي په دربار کې يې ويلې ده، زه يې دلته کټ مټ راوړم:

خــړې وريـزې ژاړي له پاسه
کـويله ږغ کـا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مــرحبا که ستا زموږ مواسه

۱۱- زرغون خان نورزی د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی. زرغون خان د نورزيو په قبيله کې يو لوی اديب سړی تېر شوی دی، چې يو ديوان هم لري. دوست محمد کاکړ يې ديوان کتلی دی چې (۳۰۰) پاڼې يې درلودلې او په خپل کتاب «غرغښت نامه» کې يې د هغـه لـه ديوانـه «مثنوي» رانقـل کـړې ده چې د پټـې خزانـې مولف هم د هغـه لـه کتـاب څخـه راخيستې ده. زه يې دلتـه يو بيت راوړم چې ساقي نامه سرليک لري:

ساقي پاڅه پياله راکړه
مرور يار مې پخلا کړه

۱۲- زرغونه کاکړ هم د پښتو ادب د لرغونې دورې شخصيتونو په ليکه کې راځي چې د پښتو د شعر په تاريخ کې لومړنۍ ښځه ده

چې د شاعرانو په صف کې ودرېږي. د پټې خزانې په روایت زرغونې غزلیات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، خو متاسفانه کومه نمونه یې نه لرو، خو یو حکایت د زرغونې له بوستانه پاتې دی، زه یې دلته یو بیت راوړم:

اورېدلې مې قیصه ده
چې د شاتو نه خوږه ده

۱۳- رابعه د پښتو ژبې له ښځینه شاعرانو څخه ده چې د پټې خزانې مولف رابعه په لنډ ډول داسې معرفي کوي: حال ددې شاعرې ماته نه دی معلوم شوی خو لږ څه چې ښکاره ده هغه داسې ده چې دا شاعره د کندهار وه په دوران د محمد بابر بادشاهي کې یې ژوند کاوه. رابعه دېوان هم لري، خو متاسفانه ورک دی خو د محمد طاهر جمریاني له خولې دغه رباعي رانقلوم:

ادم یې مځکې وته راستون کا
په اور د غم یې سوی لړمون کا
دوزخ یې روغ کا پرمخ د مځکې
نوم یې د هغه دلته بېلتون کا

۱۴- مېرمن نېکبخته هم د پښتو د لرغونې دورې له شاعرو مېرمنو څخه ده. پټه خزانه د «اولیاء افغان» په حواله لیکي چې نېکبختې یو کتاب د «ارشاد الفقراء» په نامه وکښل، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د خدای حق ته غاړه کښېږده
نورې نورې وینا پرېږده

۱۵- دوست محمد کاکړ د پښتو د لرغوني دورې ادبي شخصيت دی او د بابرخان کاکړ زوی دی، له خپل پلار څخه ورته ادب په ميراث کې پاتی شوی او د خپل پلار ورک شوی کتاب يې دوباره نظم کړ او د (غرغښت نامې) په نوم يې ياد کړ. غرغښت نامه کتاب تر بوستان راوروسته ډېر پخوانی کتاب دی او د هغه لاندې حکايت پټې خزانې رانقل کړی دی:

لـه نـيکانو روايت دی
هسې توګه حکايت دی

۱۶- شيخ محمد صالح الکوزی د پښتو په ادبي دوره کې اهم دور تېر کړی دی. شيخ صالح موږ د پټې خزانې په مرسته پېژنو او شيخ صالح د اشعارو نمونه موږ ته پټې خزانې رارسولې ده، زه يې دلته يو بيت راوړم:

د ليلی د مينې فيض هر سبا ورم
بېهوده منت به ولې د نور چا ورم

۱۸- شيخ متي د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ((خدای مينه)) په نامه يو کتاب يې هم درلود، خو اوس ورک دی. شيخ متي په پښتو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او د بابا لقب هم لري، په پښتو کې د شيخ متي کورنۍ په ((متي زي)) شهرت لري، د پټې خزانې مولف د شيخ متي بابا يوه خوږه منظومه له خپل پلاره اورېدلې او موږ ته يې رانقل کړې ده، زه يې يو بيت دلته راوړم:

پـر لـويـو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نيمو شپو کې

۱۹- بابا هوتک د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات يې درلودل. د پښتو شعر په ادبي تاريخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی چې د مغولو پر خلاف يې شعر ويلی دی.

په سور غر بل راته نن اور دی
وګړيه جوړ راته پيغور دی

۲۰- شيخ ملکيار هوتک هم د پښتو د لرغونې دورې يو ادبي شخصيت دی چې د بابا هوتک مشر زوی دی، ادب، توره او مشرتوب يې له پلار څخه په ميراث کې رسېدلي دي. پټه خزانه د ملکيار هوتک يوه عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن او مضمون له پلوه ډېر قيمت لري، زه يې د سندرې سروکی دلته راوړم:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي

۲۱- د پښتو د لرغونې دورې يو بل ادبي ګل درپېژنم چې هغه اکبر زمينداوري دی چې ډېر لږ اشعار يې د زمانې له انقلابه ساتلي پاتې دي، يوازې له څو زړو پاڼو څخه موږ يقين کولی شو چې د ديوان خاوند و او په شعرو کې يې د لومړي ځل لپاره غزل او مثنوي موږ ته راپاتې ده، زه يې دلته د غزل يو بيت راوړم:

د خپل ځان له حيرانۍ څه ويل کړم
د عشق وير به تل په خپله پټول کړم

۲۲- سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې د لرغونې دورې د شاعرانو په ليکه کې راځي چې متاسفانه نور اثار يې ورک دي او يوازې يوه

رباعي يې د يوې يتيمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو چې د خليل خان نيازي د رباعي په مقابل کې يې ويلې ده، هغه داده:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
ګـوره وريـځې د داد لـه پـاسـه
خول مې د عـدل پــه درو رون دی
جـهان بــه زېب مـومي زما له لاسه

۲۳- سليمان ماکو د پښتو د لرغونې دورې يو ادبي ګل دی او د پښتو ژبې له پخوانيو ليکوالو او نثر ليکونکو څخه دی، يو کتاب يې د تذکرة الاولیا په نامه ليکلی دی، خو دا کتاب متاسفانه ورک دی، خو لومړي اوه مخه يې په کندهار کې د حبيبي صيب لاس ته ورغلي دي چې ددې نثر لوستل تاسو ته پرېږدم او نمونه يې دلته نه راوړم.

۲۴- شيخ عيسی مشواڼی د پښتو لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د ژوندانه وخت يې پس له (۹۰۰هـ.ق) څخه ټاکل شوی دی. د شيخ عيسی احوال د پټې خزانې مولف له مخزن الافغاني څخه نقل کړي دي او وايي چې دی لوی ولي و، په پښتو، فارسي او هندي ژبو يې شعرونه هم ويلي دي. پټې خزانې د مخزن الافغاني څخه يو شعر رانقل کړی چې په لاندې ډول دی:

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې
کله بادار يـم کله مــې خـوار کـړې

۲۵- احمد لودي د سعيد زوی او د لوديانو له ليکوالو او اديبانو څخه دی او هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی چې د اخبارلودي ليکوال هم دی. د پټې خزانې له ذکر څخه دومره نتيجه

اخیستلای شو چې (۲۰۰) هـ څخه وروسته د پښتو نثر د لیکوالو سلسله شروع کیږي او ددغه قرن تر اخره پورې جاري وه، چې کتاب یې تراوسه نه دی موجود، خو د کامران سدوزي تر یوولسمې پېړۍ پورې کتاب موجود و.

۲۶- شیخ کټه د شیخ متي له کورنۍ څخه دی چې د پښتو د لرغوني دورې یو ادبي شخصیت دی، یو کتاب یې د (لرغوني پښتانه) په نامه لیکلی دی، اوس کتاب نه شته خو یوازې یې موږ ته نوم رارسېدلی دی. نعمت الله هروي د ده د اولاد په باره کې معلومات راکوي او لیکي چې اته زامن یې درلودل.

۲۷- شیخ ملي د پښتو د لرغوني دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې د (دفتر) په نامه یې د نثر یو کتاب هم لیکلی دی، خو متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو خوشال خټک هم ددې کتاب شهرت ته په یوځای کې اشاره کوي.

په سوات کې دي دوه څیزه که جلي دي که خفي
((مخزن)) د درویزه دي یا ((دفتر)) د شیخ ملي

۲۸- شیخ علي سرور لودي هم د لرغوني دورې یو ادبي شخصیت دی. استاد حبیبي وایي دی د هند د ملتان په (ګمرو) نومي ځای کې اوسېده، نعمت الله هروي یې په مخزن افغان کې یاد لیکلي دي.

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترګو د ایاز کې

۲۹- شیخ بستان بړیځ: پلار یې محمد اکرم نومېده له بړیځانو څخه و، په ځوانۍ کې هندوستان ته ولاړ او دغه هېواد سامانه

نومي ځای کې اوسېده. د بستان الاولیا په نامه یې یو کتاب هم لیکلی دی.

۳۰- کجوخان رانیزی: راروټي د پښتو ډکشنرۍ په مقدمه کې لیکلي، چې ما سره د خان کجو رانیزي یو پښتو تاریخ شته چې په هغه کې یې د پښتو تاریخي حوادث لیکلي دي. د خان کجو کتاب موږ نه دی لیدلای خو دومره ویلی شو چې د شیخ ملي په څېر یو قانوني کتاب یې لیکلی دی خو اوس متاسفانه ورک دی، کېدی شي د لندن په موزیمونو کې پیدا شي، ځکه چې د راروټي راټول شوي کتابونه تر اوسه نه دي ضایع شوي.

۳۱- بابړخان د پښتو یو شاعر هم دی چې د تذکره غرغښت په نوم یې یو کتاب په شعر کې لیکلی دی او د بابړخان له وفات سره سم ضایع شو.

۳۲- شیخ قاسم هم د پښتو ژبې ادبي شخصیت دی چې مور یې بي بي نېکبخته نومېده، شیخ قاسم د خپل ژوند پر یو وخت په شیخ قاسم سلیمان مشهور شو او د تذکرة الاولیا په نامه یې یو کتاب ولیکه چې اوس ورک دی.

۳۳- الله یار چې د ژوندانه دوره یې تر (۱۰۰۰) څخه دمخه ده، د تحفة صالح په نامه یې یو کتاب ولیکه چې په دې کتاب کې یې د خپل استاد شیخ صالح د ژوند احوال او اشعار راټول کړي دي، تراوسه دا کتاب تر موږه نه دی رارسېدلی، خو د پټې خزانې ماخذ دی.

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.
۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه.
۳- عرفان او تصوف، استاد اجمل ښکلی، بېلابېل مخونه.

د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

پښتو لرغوني ادبیات د محتوا له مخې:

۱- ویاړنه: د پښتو لرغوني ادبیات لکه څنګه چې د فورم یا شکل له مخې ګڼ شمېر اقسام لري، د محتوا له مخې هم مختلف ډولونه لري او ګڼ شمېر موضوعات او مفاهیم په کې ځای شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو ادبي اثارو کې چې تراوسه کوم اثر زموږ لاسته راغلی دی، هغه د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی چې پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، هغه وخت د عباسي دعوت په جنګونو کې چې امیر کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو یې دا بیتونه وویل چې ویاړنه یې بولي، هغه شعر شیخ کته علیه الرحمه له تاریخ سوري نه رانقل کړی دی.

دا شعر د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د توري غلبه او برې ښه تصویروي. شاعر د خپل پاخه شعر او غښتلې قریحې په مرسته خپله ویاړنه په داسې ډول ویلې ده چې یو توانا او مقتدر شاعر ته ښايي له دغې ویاړنې څخه د امیر کروړ ملي مینه او د خپل ټبر د پالنې احساسات ښه څرګند ېږي او هغه ویاړنه یې په دې ډول ده:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته

۲ - سـاندې (ویرنـه): د پـښتو پـه لرغونـو ادبیـاتو کـې د ویرنـې لاسته راغلی شعر د شیخ اسعد سوري دی. کله چې سلطان محمود غزنوي پر غور حمله وکړه او لـه امیـر محمد سوري سره یې جګړه وکـړه او پـه اهنګرانـو یـې محـصور کـړ، پـر دې وخت اسعد هـم د اهنګرانو په کوټ کې و، هغه وخت چې سلطان محمود امیرمحمد سوري ونیو او بندي یې غزني تـه یـووړ، نـو امیرمحمد سوري چې خورا زړور، مهربانه او عادل امیر و له غیرته په بند کې ومړ او شیخ اسعد چې دوست یې و، د امیر په مرګ یې دا ساندې وویلې:

د فـلـک لـه چـارو څـه وکـړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار
هر غټول چې په بیدیا غوړېده وکا
رېژوي یې پاڼې کاندي تـار پـه تـار
ډېر مخونه د فـلک څپېړه شنـه کـا
ډېر سرونه کا تـر خـاورې لاندې زار

دا د ویرنې قـصیده پـه سلاست او بلاغت کې د پښتو لـه لـومړۍ درجې اشعارو څخه ده. په مرثیه قصیدو کې د غزنویـانو لـه عـصره دا رسم و چې شـاعر بـه کـوښښ کـاوه د خپـل مـړ ممدوح صفات او ښېګڼې په داسې ډول وښیي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر لوړ ثابت شي او د ده مرګ د ویر اسباب او علل هم وښیي.

۳- ستاینه: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ستاینې په برخه کې د ښکارندوی غوري قصیده د یادونې ده. ښکارندوی غوري دا قصیده د محمدسام په ستاینه کې ویلې ده او د هغه سلطان د هند یو سفر تصویروي چې څنګه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنګه پر اټک تېرېږي. د ښکارندوی دا قصیده لومړی یو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبیب لري، د بهار مناظر د غرو او رغو زړه راکښونکي او ښکلي تصاویر په دغه تشبیب کې ترسیموي او وروسته بیا د سلطان معزالدین (شهاب الدین غوري) ستاینې ته ګرېز کوي او دا قصیده د پښتو ادب یو شهکار ګڼل کېږي:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینګارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مځکه شنه لاښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دی
مرغلرو باندې وښکلل بڼونه.

بله د ستاینې سندره چې لاسته راغلې او موجوده ده هغه د تایمني سندره ده چې د سلطان غیاث الدین غوري په ستاینه کې یې ویلې ده چې ډېره روانه او ساده ده او لږ څه حماسي رنګ هم لري:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان
د فیروز کوه او غور رڼا له ده ده
هم د تېرو تورو برېښنا له ده ده

چې تـوره وکـارېږي چرتـون کـې خـالي
غلـیم یـې کلـه کـړي پـه تـوره سـیالي
غیـاث الـدین د غـور زمـری عالیـشان
د اسـلام دیـن دده پـه تـوره روښـان.

۴- تصوف او عرفان: د پښتو ژبې په لرغونو ادبیاتو کې د تصوف او عرفان په برخه کې چې کوم شعر موجود دی هغه د شیخ متي بابا تصوفي اوعرفاني شعر دی. شیخ متي بابا خورا لوی صوفي او عرفاني شاعر دی، ده په غونډان کې یو کتاب کښلی و چې نوم یې و «د خدای مینه» او په دې کتاب کې اکثره عرفاني اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ویل شوي وو چې پر خلکو به یې ډېر اثر کاوه، خو د شیخ متي بابا اشعار متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو د پټې خزانې مولف یې دغه یوه عارفانه، خوږه او ښکلې منظومه رانقل کړې ده:

پـر لـویـو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نیمو شپو کې
پـه غـاړه ږغ او په شپېلکو کې
یـا د ویـرژلـو پـه شپېلو کې

د شیخ متي بابا دا شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهمیت لري او یوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په دیباچه او پیل کې درېږي او دا شعر له هغو شعرونو څخه دی چې پښتو شعر ته یې یو ښکلی فلسفي رنګ ورکړی دی.

۵- عشق او محبت (Lyric): په پښتو لرغونو ادبياتو کې چې کوم شعر عشقي يا ليريک رنګ لري او موجود دی هغه د تايمني عشقي سند ره ده، چې د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر ګڼل کېږي:

ګهيځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تياره سوه
رېغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ويرنې شين دی
په ژړا ژاړم څه ناورين دی
زرغون له اوښو مې سادين دی
په نول نولېږم چې تاخون راغی
نه به بيا يم نه به بيا راسي
نه به تياره شپه زما رڼا سي
نه به شهی راته پخلا سي
بېلېږي پېر يې اوس د يون راغی
د ښبتن پار دی هېر مې نه کړې
آغليه مخ چې په يانه کړې
اور بل دې پرېښوی واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

دا شعر له هغو اشعارو څخه ګڼل کېږي چې غنايي يا د موسيقيت خوا لري او لکه د پښتو اکثره عوامي اشعار په خوارږه او خاص غږ ويل کېږي.

له دغه شعر څخه ښکاري چې تايمني به يو عاشق مشربه سړی و او کله به يې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هيجان کې خوارږه شعرونه غږول. ددې شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپينه ده. بله عشقي يا ليريک سندره چې موږ ته رارسېدلې ده هغه د قطب الدين بختيار سندره ده، د مينې او د مين د زړه احساسات يې په ښه ډول څرګند کړي دي. دا شعر لکه اوسني عاميانه اشعار تکرارېدونکی کسر هم لري او داسې ښکاري چې قطب الدين د مينې په دنيا کې تاوده جذبات لرل:

وير مې زړه سوری سوری کړ
راتــه وګــوره مــلــوکې
پــه ببلتون کې دې وبــاسم
لــه خــوږمــنه زړګی کوکې
راتــه وګــوره مــلــوکې
راتــه وګــوره مــلــوکې

بله ليريک سندره چې پښتو لرغونو ادبياتو ته ښکلا او رنګيني وربښي، هغه د شيخ ملکيار هوتک سندره ده، شيخ ملکيار هوتک د مينې ډک زړه درلود او د عشق او مينې پر لاره يې قدم او قلم وهلی دی. پټه خزانه دده يو داسې عشقي سندره رانقلوي چې

په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قيمت لري او د يوه ساده عشقي پښتني فکر استازيتوب کوي.

ده دا شعر د طبيعت په ښکلې لمن کې د رود پر غاړه د سپينې سپوږمۍ په ښکلې رڼا کې غږولی دی.

ترنک بهېږي ترنک بهېږي
غاړې تر غاړې
زما زړګی خو
خپل لالی غواړي

۲- مناجات: د پښتو ژبې په لرغونو ادبياتو کې د مناجاتو په برخه کې لومړنی لاسته راغلی اثر د بېټ نيکه دی چې دده د ژوند زمانه د څلورمې هجري پېړۍ په شاوخوا کې ټاکل کېدی شي او دا شعر يې (۳۵۰) هـ په شاوخوا پورې اړه لري. (خدای د ژوندون واکمن دی مالک الملک دی، دی ښاغلی کورنۍ سړو ته ورکوي نو خدايه موږ ستا مريي يو) او د بېټ نيکه هغه شعر دادی:

لويه خدايه لويه خدايه
ستا په مينه په هر ځايه
غر ولاړ دي درناوي کې
ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ کېږدۍ دي پکې پلنې
دا وګړي ډېر کړې خدايه
لويه خدايه لويه خدايه

۷- رزم، جنګ او ننګ: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې لومړنی لاسته راغلی اثر د رزم په برخه کې د ملکیار غرشین شعر دی، چې د (۵۸۰) هـ کال په حدودو کې یې لیکلی دی. ملکیار یو غښتلی او توریالی سړی هم و او د تورې او ادب له ښتنانو څخه و چې له سلطان سره یې په جهاد او جګړو کې ملګري کوله، داسې ښکاري چې ملکیار پر جنګیالیتوب او توریالیتوب علاوه ادبي ذوق هم درلود، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار یې هم تل لوستل، په هغه میدان کې چې ملکیار د سلطان معزالدین له لښکرو سره یوځای جنګېږي او نږدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توریالي ادیب او عارف یوه د ننګ او جنګ سندره وویله او لښکریان یې همت او شجاعت او توریالیتوب ته تشویق کړل، تر هغه چې بریالي شول او د جنګ پر ډګر یې سوبه په برخه شوه. سلیمان ماکو لیکي چې په جګړه کې ملکیار دا پارکی ووایه چې غاریان وپارېدل او په څېر د زمریو ورتوی شول. د ملکیار دا شعر چې د قدیمو اقوامو د حماسیو رنګ لري له هغو سندرو څخه دی چې پخوانیو پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې دا و چې د زلمو احساسات تاوده کړي او پر جنګ یې ښه وپاروي:

ښتن مو مل دی　　اوس مو یرغل دی　　هېواد د بل دی

غازیانو ګورئ　　ښتن مو مل دی

بله د مقاومت یا رزم کومه سندره چې لاسته راغلې ده هغه د باباهوتک رزمي یا د مقاومت سندره ده چې د مغولو له لښکرو سره د جنګ پر وخت یې ویلې ده او هغه سندره دا ده:

پـر سـور غـر بـل راتـه نـن اور دی
وګړیـه جـوړ راتـه پېغـور دی
پـر کلـي کـور بانـدې مغـل راغـی
هـم پـه غزنـي هـم پـه کابـل راغـی
غـښتلیو تنـګ کـړئ دا مـو وار دی
مغـل راغلـی پـه تلـوار دی
پـه پـښتونخوا کـې یـې ناتـار دی
پـر کلـي کـور بانـدې مغـل راغـی.

۸- اخلاق: پـه پښتو لرغونو ادبیاتو کې لاسته راغلی اخلاقي شعر د زرغـونې کـاکړ دی، چې غالباً بـه د نهمې هجري پېړۍ پـه دویمه نیمایي کې زېږېدلې وي. دا مېرمنه د شاعرانو پـه ډلـه کې پـه لومړي صف کې درېږي.

که موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي شاعرانو لپاره یوه ځانګړې ډله ومنو، نو زرغونه به له خپل بوستان سره د هغو پـه سر کې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه کوم اخلاقي شاعر موږ تـه نه دی معلوم او زرغونـه د شیخ سعدي د بوستان پـه منظومـه ترجمـه د اخلاقـي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

د زرغـونې یـو حکایـت چـې د پتمې خزانـې پـه واسطه مـوږ تـه رارسېدلی دی، هغه دادی:

اورېـدلـې مې قیصه ده	چې لـه شـاتو هـم خـوږه ده
د اختـر پـه ورځ سهـار	بایزیـد چـې و رویـدار
لـه حـمـامـه راوتـلی	پـه کوڅـه کـې تېرېـدلی

ایرې خاورې چا له بامه | راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ | په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښنو سو | د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړ یم د بل اور | چې په اور کې سم نسکور.

بله مېرمنه چې په لرغونو ادبیاتو کې یې لویه برخه اخیستې ده، هغه مېرمن نېکبخته ده چې د هغې اشعار هم اخلاقي، د نصایحو او د پند او تبلیغ رنګ لري. د نمونې په ډول د هغې یو شعر دادی:

په زړه ښاد شې ای مومنه | په ظاهر په باطن سپینه
ظاهر زهد په اخلاص کړه | په زړه ټینګ شه له یقینه
شکر صبر په هر حال کړه | خودنمای مه شه خود بینه.

نو له دې څخه دا نتیجه اخیستلای شو چې په لرغوني دوره کې هم شاعران د لوړ شعري او ادبي ذوق خاوندان وو او د خپل ذوق، تخیل او جذباتو په مرسته یې د مختلفو موضوعګانو لکه: ویاړنه، ساندې یا ویرنه، ستاینې، تصوفي او عرفاني، عشقي یا لیریک، مناجات یا راز و نیاز په برخه کې او د رزم یا د جنګ او ننګ او بلاخره د اخلاقو او نصایحو په برخه کې یې اشعار ویلي دي.

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه

(رباعي)

څلوریزه هغه شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی. د یوې بلې پېژندګلوۍ له مخې لرو چې د پښتو نظم لیریک ډول پخوانی ادبي ژانر دی، چې په پښتو نظم کې ډېر لرغونی او غوره ځای لري.
په پښتو کې رباعي ته څلوریزه وایي، لکه څنګه چې یې له نامه څخه معلومېږي، دا فورم څلور مسرې لري، له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي د درېیمې مسرې یوه څپه د قافیه والو مسرو تر څپو کمه یا زیاته شي،په ټولیز ډول د ټولو څلور واړو مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي. د رباعي لومړی بیت مقفی، درېیمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. مخکې له هغې چې په پښتو ژبه او ادب کې عربي عروض خپلې اغېزې وښندي په پښتو ادب کې یو ډول رباعي موجوده وه چې په ملي وزنونو به ویل کېده.
رباعي د پښتو ژبې او ادب د نورو نظمي ژانرونو په څېر د یوه اوږده تاریخي بهیر نتیجه ده. دغه ژانر نه یوازې په کلاسیک پېر، بلکې

په لرغوني پېر کې هم پېژندل شوی ادبي ډول دی، چې ډېرو شاعرانو په همدې جولې کې شعرونه او نظمونه ویلي دي.
په کلاسیک پېر کې ددې ژانر بېلګې ددې مهال د شاعرانو په لیکنو او شعرونو کې ډېرې زیاتې ګورو. په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر څلوریزې ویل شوي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي او دا اکثره په تول تللې دي.
هغه رباعي چې لس څپیزې دي، هره مسره یې د اهنګ له مخې تقریباً پر دوو برخو وېشل کېږي. پنځه څپې یوه خوا او پنځه بله خوا، د رباعي تکنیک او جوله د پښتو ژبې د نورو ادبي نظمونو په څرنګوالي او څومره والي کې د ارزښت وړ مقام لري. د رباعي په جوله کې لنډې- لنډې موضوعګانې ددې ژانر منځپانګې جوړوي.
دغه لنډې- لنډې موضوعګانې چې د ټولنیزو غوره مطالبو د څرګندولو په خاطر د شاعر له فکر او اندېښنې رازېږېدلي، لیکل شوې دي. دغه ډول ځېل د هغه مهال ټولنیزو ستونزو د حلولو او ښې لارښوونې په برخه کې ستره دنده سرته رسولې ده. څلوریزه د غزل په شان ده، خو توپیر یې دادی، د څلوریزې د بیتونو شمېر دوه بیتونه وي، چې د غزل د جولې په څېر لومړی بیت یې مقفی وي یانې په وزن او قافیه کې سره یو وي. همدارنګه د رباعي څلورمه مسره د وزن او قافیې له پلوه د مطلع په شان وي.
په «فرهنګ ادبیات» کې زهرا خانلزي څلوریزه داسې راپېژني:
«رباعي څلور مسرې وي، چې لومړۍ، دویمه او څلورمه مسره یې د واحدې قافیې لرونکې وي. رباعي په فارسي ادب کې د (ه،ق) له لرغونو پېرونو څخه ددې ژبې او ادب په شاعرانو کې دود شوې ده.

ددې ډول شعرونو او نظمونو ريښې د فارسي ادبياتو په تاريخ کې آن څلورمې هجري پېړۍ ته رسېږي.)) ډاکتر ذبيح الله صفا په (تاريخ ادبيات ايران) کې ليکي: ((ددې مهال شاعرانو د شعر په بېلابېلو څېلونو کې د مثنوي، قصيدې، غزل، رباعي او نورو په هکله ليکنې کړې دي.))

له پورته ليکنې څخه جوتېږي چې رباعي په فارسي ادب کې په څلورمه هجري پېړۍ کې د نظم د پورتنيو يادو شويو ډولونو په څنګ کې د يو ښکلي ادبي ډول په توګه پېژندل شوې او کارول شوې ده.

اصله خبره داده چې په پښتو ژبه او ادب کې دغه ډول ادبي نظم په لرغوني پېر کې هم شتون درلود، چې د پښتو په ملي وزنونو ويل کېده، په کلاسيک پېر او له دې مهاله مخکې عربي عروضو ته نږدې د دېواني نظمونو په ډله کې د رباعي د نظم ډول هم ليدل کېږي. د پښتو ژبې او ادب لومړنۍ رباعي چې د پټې خزانې له لارې لاسته راغلې، خليل خان نيازي ته منسوبه ده، چې سلطان بهلول (۸۹۴هـ) ته يې ويلې وه او په لاندې ډول ده:

خرې وربـــځې ژاړي له پاسه
کـويله ږغ کـا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کـا ستا زمورږ مواسه

سلطان بهلول ددې رباعي له اورېدو سره سم په ځواب کې دا لاندې رباعي ويلې ده:

ملک به زرغون کړم په ورکړه لاسه
ګـوره وربـخي د داد لـــه پاســـه
خول مې د عـدل پـــه درو رون دی
جهان به زېب مــومــي زما له لاسه

هندسي شکل يې:

+______________
+______________
____
+______________

د رباعي يو بله بېلګه د دېواني ادب له رامنځته کېدو لږ مخکې په کلاسيک پېر کې (۹۲۰هـ) د رابعې نومې يوې پښتنې شاعرې يوه ځلوريزه ده چې د منځپانګې له مخې ددې مهال د رباعي د نظم څرنګوالی ترې پوره څرګندېدی شي.

هغه داده:

ادم يــې مځــکې و تــه راســتــون کا
په اور د غم يـې ســوی لړمون کا
دوزخ يې روغ کا پرمخ د ځمکې
نــوم يــې د هغه دلته بېلتون کا

بله خبره داده چې رباعي له موضوعي پلوه د پند و حکمت په باب وي او هم عشقي او ټولنيزې خواوې لري، له دغو څرګندونو څخه معلومېږي چې ځلوريزه په کلاسيک او لرغوني پېر کې د يو غوره ادبي ژانر پـه توګـه کـارول شـوې ده او د شـاعرانو د شـاعرانه

احساساتو په څرګندولو او د ټولنیزو موضوعګانو په انځورولو کې یې کارنده مقام درلود.

اخځونه

کلاسیک ژانرونه: د محبوب شاه ارزومند لیکنه.
د پښتو شعر هندسي جوړښت: د پوهندوی محمد اسمعیل یون اثر.
د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک: د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر.

په لرغونې دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ مذهبي تاثیرات

پر پښتو شاعرۍ باندې په لرغونې دوره کې مذهبي تاثیرات لږ وو، ځکه په هغه وخت کې د پښتو سوچه او پاک لغاتونه کارېدل او مذهبي تاثیرات لاد هېواد ګوټ ګوټ ته دومره نه وو خواره شوي چې پر ادبیاتو دې پراخ تاثیر وکړي. تر لرغونې دورې وروسته پر پښتو شاعرۍ باندې مذهبي تاثیر ډېر شول او د پښتو له پخوانیو اثارو څخه هم داسې ښکاري چې پښتانه د اسلام په اوایلو کې مشهور وو او د دوی ژبه هم په دغه وخت کې یوه داسې ادبي ژبه وه چې ډېر ښه او پاخه اشعار یې درلودل، لکه د امیر کروړ په وخت کې شعر له مذهبي تاثیراتو څخه لرې و، ځکه هغه د پښتو له سوچه او خپلو لغاتونو څخه کار اخیستی دی، چې وروسته د روښانیانو په وخت کې پر پښتو شعر باندې مذهبي تاثیرات ډېر شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو اشعارو کې چې تراوسه زموږ لاسته راغلي دي، د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی او له دې شعر څخه داسې ښکاري چې په سوریانو کې د پښتو شعر د اسلام له ابتدا څخه موجود و، ځکه د امیر کروړ د ژوند وخت له (۱۰۰ هـ

څخه وروسته شروع کېږي او بیا موږ وینو چې په سوریانو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره (۴۰۰هـ) پورې هم د پښتو شعر ښېګڼې پورته وې، نو له دې څخه ثابتېږي چې د اسلامي دورې په لومړیو څلورو سوو کلونو کې غور او سوري قبایل د پښتو د شعر او ادب زانګو وه او په دغه وخت کې پښتو ژبې پاخه اشعار او ادبي اثار درلودل او د امیر کروړ له شعر څخه څرګندېږي چې په لومړۍ دوره یانې اوله او دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او خالصوالی یې تر (۴۰۰هـ) پورې هم ساتلی دی.

څومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه او شاعري له سوچه توب نه لرې کېږي او نور عناصر پرې ګډېږي.

په دویمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر سوچه او خالص و، خو په درېیمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځایونو کې غالب شوی دی چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و.

شیخ رضی او نصر لودي د شیخ حمید له کورنۍ څخه دي، رضی د حمید وراره او نصر لودي یې زوی دی. شیخ رضي خپل تربور (تره زوی) ته داسې لیکلي دي:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونلی په زیارنه
تا په تور و توراوه

نصر لودي د شيخ رضي په غبرګون کې وايي:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم
زما د ښنه هسې توراکړې
که ملحد يم د دښنه يم.

د لوديانو په وخت کې که څه هم تر هاشم سرواني وروسته دی، خو د پښتو سوچه توب او ژبې نړه والی قوي دی، د مذهب او د عربي اثر لږ ښکاره کوي. له (الحاد) او (سنتي) څخه ښکاري چې مذهب او عربي ژبې اثر په دغو وختونو کې تش په ديني اصطلاحاتو پورې محدود و او لا ډېر عربي اصطلاحات په ژبه او ادب کې ننوتلي نه وو.

د لودي کورنۍ د اسلام سوچه خدمتګاران وو او غوښتل يې چې د پښتونخوا په بېلابېلو سيمو کې د اسلام رڼا خپره کړي. نصر لودي په خپل نظم کې له ځانه ښه دفاع کړې ده او خپل عقايد يې د پخوانيو په ډول د (سنت) تابع بللي دي. تر دې وروسته ان تر روښاني دورې چې کوم شعرونه ليکل شوي، په پام وړ شمېر شعرونو کې مذهبي تاثيرات او د عربي ژبې اغېزې څرګند ېږي، خو د لرغونې دورې په انډول بيا په روښاني پېر کې دا اغېزې زياتې څرګند ېږي.

د پښتو لرغوني ادب په پرمختیایي بهیر کې د ښځو ونډه

که چېرې موږ د پښتو شفاهي ادبیات مطالعه کړو، نو ددغو شفاهي سندرو په جوړولو کې د ښځو برخه د یادونې وړ ده او ډېرې زیاتې دغه ډول شفاهي سندرې پښتنو کلیوالو او مېرمنو جوړې کړې دي، خو څنګه چې ددغو شفاهي سندرو ویونکي زیاتره نه دي معلوم، نو پر دې اساس موږ ددغسې هنري ذوق خاوندانو ډېرو ښځو له نامه څخه نه یو خبر، خو کله چې د پښتو تحریري ادبیات مطالعه کوو، نو د نهمې هجري پېړۍ په اواخرو او د لسمې پېړۍ په اوایلو کې موږ د ځینو پښتنو ښځو له نومونو سره مخامخېږو، چې په پښتو ژبه ترې اثار پاتې شوې دي.

ددغو ښځو اثار موږ ته دا هم راښیي، چې دغه وخت د پښتنو په ځینو کورنیو کې د ښځو باسواده کېدلو ته توجه کېده او داسې ښکاري چې دغه مهال ځینو پښتنو ښځو ته دا حق ورکړل شوی و، چې سواد زده کړي، د دیني علومو زده کړه وکړي او د مدارسو ځینې نصابي منظوم او منثور کتابونه ولولي. په دغو باسواده ښځو کې چې به که کومې یوې د لیکوالۍ او شعر ویلو استعداد

درلود، نو دي خواته به يې هم پاملرنه کوله او په پښتو به يې ځينې اثار يا ژباړل او يا به يې نظمول. دغه اثار زياتره اخلاقي او ديني تبليغي رنګ لري. ددغو ښځو له خوا ددغه ډول اثارو تاليف او ترجمې ته توجه به د دوی د همدغه ديني تعليم نتيجه وي او د همدغو تعليماتو تر فکري اغېز لاندې به يې د ديني، تبليغي او اخلاقي اثارو ايجاد او ترجمې ته هڅه کړې وي. که نه وي د پښتنو کليوالو ښځو له خوا چې کوم شفاهي ادبيات ايجاد شوي دي، زياتره ليريک او غنايي رنګ لري، اوس هم دا ثابته شوې ده چې ښځې له نرينه سره يوشان استعداد لري، هغه ښځې چې اثار يې د پښتو په لرغوني ادبي دوره کې د مطالعې ځای لري په دغو ښځو کې لومړنۍ يې زرغونه کاکړ ده، چې غالباً به د نهمې هجري پېړۍ په دويمه نيمايي کې زېږېدلې وي.

دا مېرمن د کندهار په پنجوايي کې اوسېده، پلار يې ملا دين محمد کاکړ نومېده او دا خپله د سعدالله خان نورزي ماينه وه، دې مېرمنې پر (۹۰۳هـ.ق) کال د سعدي بوستان په پښتو نظم ترجمه کړې دی. د پټې خزانې روايت دی، چې دغې مېرمنې د بوستان پر ترجمې سربېره نور اشعار هم ويلي وو، د زرغونې د پښتو بوستان يو حکايت پټې خزانې راوړی دی، چې زه يې څو بيته دلته را اخلم:

اورېدلې مې قيصه ده — چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار — بايزيد چې و رويدار
له حمامه راوتلی — په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چا له بامه — راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ — په ايرو په خاورو خړ

بایزید په شکر کښنو سو — د خپل مخ په پاکېدو سو
چــې زه وړ یــم د بل اور — چې په اور کې سم نسکور

د ادبپوهانو په وینا دا ترجمه ډېره غښتلې ده او زرغونه د سعدي بوستان له ترجمې بریالۍ راوتلې ده.
د پــښتو ادبیــاتو پــه لرغــونې دوره کــې د زرغــونې پــښتو بوســتان لومړنی اخلاقي اثر دی او تر دغه اثر دمخه موږ په پښتو ادبي اثارو کې د اخلاقي مفاهیمو لرونکي دغسې اثار نه لرو. د استاد حبیبي خبره چې که څېرې موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي ویناوو خاوندان سره بېلوو، نو زرغونه له خپل پښتو بوستان سره ددې ډلې په سر کې درېږي.
پر دې سربېره لـه فارسي ژبې نه پـښتو تـه د ادبي اثـارو د ترجمې تاریخ هم د زرغونې کاکړې له خوا د بوستان له همدې ترجمې څخه پیلېږي، تر دې ترجمې دمخه موږ ته بل داسې اثر نه دی معلوم، چې له فارسي ژبې څخه دې پښتو ته ترجمه شوی وي.
زرغونه کاکړ سربېره پر دې چې د پښتو شاعره او مترجمه وه، ددې ترڅنګ یې بل هنر هم درلود او هغه دا چې نوموړې ډېره ښه خطاطه هم وه.
بله مېرمن چې موږ یې باید په زرغونې کاکړې پسې اثار په دې ځای کې مطالعه کړو، هغه رابعه ده. رابعه د پټې خزانې لـه لیکنو سره سم د ظهیرالدین محمد بابر (۹۳۷هـ.ق) د زماني شاعره ده، په کندهار کې اوسېده، د اشعارو دېوان یې درلود، ددې شاعرې دغه لاندې رباعي پټې خزانې راوړې ده:

ادم يې مځکې و تــه راستون کا
پــه اور د غـم يې ســوی لړمون کا
دوزخ يــې روغ کا پـرمــخ د مځکې
نــوم يــې د هـغه دلـــته بـېلتون کــا

له دې يوې رباعي پرته ددې نور اثار موږ ته نه دي معلوم، خو له دې يوې رباعي څخه يې هم د وينا قدرت ښکاري او دا راښيي چې رابعې به په خپل دېوان کې عشقي موضوعات په خورا ادبي نزاکت او لطافت بيان کړي وي.

درېيمه مېرمن چې په لرغوني ادب کې د مطالعې ځای لري، هغه نېکبخته ده. مېرمن نېکبخته د شيخ الله داد لور وه، چې پلار نيکه يې په اشنغر کې اوسېدل. نېکبختې پر (۹۵۱هـ.ق) کال له شيخ قدم سره واده وکړ، مېرمن نېکبخته زاهده، پرهېزګاره او عالمه مېرمن وه. نېکبختې پر (۹۴۹هـ.ق) کال د (ارشاد الفقرا) په نامه يو کتاب ليکلی و، چې درې ټوټې ترې محمد هوتک په پټه خزانه کې را اخيستي دي، د يوې ټوټې څو بيته يې دادي:

پــه زړه ښاد سې ای مومـنه پــه ظاهـر پــه باطـن سپينه
ظاهر زهد پـه اخلاص کـړه پـه زړه ټينګ ســه لــه يـقينه
شـکر صبر په هـر حـال کړه خودنمای مه سه خـود بـينه

د مېرمن نېکبختې لاسته راغلې منظومې ټوټې تبليغي رنګ لري او نصايح او پندونه يې په دې اثر کې وړاندې کړي دي، که څه هم د نېکبختې کتاب له اوسنيو ادبياتو سره ډېر سمون نه لري، خو مخکې داسې کتاب نه و.

د پښتنو په تاريخي فرهنګي بهير کې بله شاعره او اديبه نازو انا ده. د پټې خزانې په قول: ((مېرمن نازو د سلطان ملخي توخي لور ده او پر (۱۰۶۱هـ) کال په تازي نومې سيمه کې زېږېدلې ده، سلطان ملخی پر هغه وخت د غزني تر جلدکه د اقوامو مشر و او په استقلال يې حکومت کاوه، معاوض او ساری يې نه درلود او نازو په کوچنيوالي له پښتنو مېرمنو او سپين ږيرو علماوو څخه لوست کړی و، مېره مخې ارتينه وه چې نارينه يې مېړانې او شجاعت او سخاوت ته حيران وو. له ثقه رواياتو څخه يو روايت دی چې سلطان ملخی سور غره ته نږدې په جنګ کې ومړ او حاجي عادل چې د نازو ورور و، د پلار په انتقام جنګ ته ولاړ، کلا او کور يې نازو ته پرېښودل او په هغه وخت کې نازو توره په ملا کړه او له جنګياليو ځوانانو سره يې کور او کلا د دښمنانو له تاړاکه وساتل.

نازو انا په مېلمستيا، غريبانو او مسافرانو په پالنه مصروفه وه او هر وخت به چې په ژمي کې د مسافرو قافلې راغلې د نازو پر کلا يې اړول او دوی به ورته ډوډۍ ورکوله، د سخاوت نوم يې له خيبره تر کوسانه خپور شو، نازو په حباله د ښالم خان هوتک وه چې د کريم خان زوی و او مېرمن نازو څلور زامن درلودل چې مشر يې حاجي ميرخان او نور عبدالعزيز خان، يحيی خان او عبدالقادر خان دي.

نازو انا سربېره پر سخاوت، شجاعت او عبادت هسې ارتينه وه چې د خدای تعالی څخه په مناجات يې ډېر اشعار وويل او يو دېوان يې درلود چې دوه زره بيتونه پکې وو او هلته يې ښه نکات ادا کړي

وو. داسې يې ويلي وو چې نارينه يې هم نه شي ويلای، دغه رباعي چې د نازو انا وه په لاندې ډول ده:

سحرګه وه د نرګس ليمه لانده
څاڅکي څاڅکي يې له سترګو څڅېده
ما ويل څه دي ښکلی ګله ولې ژاړې؟
ده ويل ژوند مې دی يوه خوله خندېده

مېرمن حليمه حافظه بله ليکواله او شاعره مېرمن ده چې تر لرغونې دورې وروسته په کلاسيکې يا منځنۍ دورې پورې اړه لري. حليمه د خان عليين مکان خوشال خان خټک لور وه چې د عبدالقادر خان خټک سکه خور کېده او د خپل پلار پر ژوند يې مروج علوم ولوستل او بيا د شيخ سعدي لاهوري مريده شوه. د خپل پلار عبدالقادر خان په لاس يې بيعت وکړ، چې هغه هم د شيخ دوران خليفه و، روايت کا چې، حليمه بي بي فاضله او عارفه ښځه ده او مېړه يې نه دی کړی، قرآن عظيم الشان يې هم په ياد و، په پښتو يې اشعار هم ويلي دي. د حليمې په اشعارو کې مجازي عشق نه ښکاري، بلکې ټول شعرونه يې د حقيقت په لاره کې دي او د حقيقي محبوب حقيقي صفت کوي، د بي بي حليمې غزل دا دی:

د اشنا په فکر خوښه هسې شان شوم
نه پوهېږم چې ممتاز که نورجهان شوم
چې يې کړمه ستا په مينه سرفرازه
ثناخوانه په څو رنګه د رحمان شوم

چـــې مجـــاز مـــې د ايـــاز ولاړې زړه نـــه
ســربلنده تــر محمــود غونــدې ســلطان شــوم
و هـــر چـــا وتـــه چـــې ګـــورم واړه دی دی
د جمـــال پـــه ننـــدارو يـــې شـــادمان شـــوم
د غيـــر فكـــر مـــې لـــه زړه نـــه رابهـــر شـــو
پـــر خليـــل و پـــر عـــدو بانـــدې يكـــسان شـــوم
حليمـــې د غمـــاز مكـــر زيـــات لـــه حـــد شـــو
چـــې دې بېـــل لـــه يـــاره نـــه كـــا بـــدګمان شـــوم.

په پښتو ادبیاتو کې ساندې او د ښادۍ سندرې

ساندې:

څرنګه چې ولسي سندرې په ولس کې په شفاهي بڼه منځته راځي او هر یو فورم یې په ولس کې ځانته د ویلو خاص ترتیب او اهنګ لري، نو ښایي چې په لیکلې بڼه زیاتې ولسي سندرې سره ورته والی او نږدېوالی ولري، خو د ویلو له مخې بیا بېخي بېل او ځانګړي صنفونه جوړوي، دا ځکه چې د دغو سندرو ارزښت او جوړښت شفاهي دی او خلک یې د اورېدلو له لارې سره بېلوي او لیکلې بڼه یې یوازې د ثبت او تلپاتې کېدلو وسیله ده.

د بېلګې په توګه په لوی سر کې خو د ښادۍ بدلې، د اتڼ نارې، غړونه، د بې بې دستې سندرې او چغیان د سره ورته سکښت درلودونکي ښکاري او په عمومي توګه دا ټولې یادې شوې سندرې درې مسره ییزې دي، چې د لومړیو او درېیو مسریو قافیه یې سره یوه ده او د دویمې یې ازاده ده، خو د ویلو پر وخت داسې سره بېل اهنګونه او طرزونه لري، چې هېڅ امکان نه لري چې د ښادۍ بدلې

دې د اتڼ د نارو په څېر، یا دې ساندې د لنډیو په څېر او یا دې هم تاریخي نارې د چغیانو غوندې وویل شي، بلکې هر فورم ځانته بېل سُر او تال لري.
نو له همدې امله موږ هم ساندې په فورمي لحاظ د یوه ځانګړي صنف او ژانر په توګه تر څېړنې لاندې نیسو. ساندې چې د عامو ولسي سندرو یو صنف دی، د ښځو له خوا پر مړي باندې ویل کېږي. ځینې خلک یې ستاینې، ځینې یې کړیکې او ځینې نور یې غړانګې هم بولي. ځینې ساندې په خپله لنډۍ وي چې په خاص وزن او اهنګ په کې د مړي د محاسنو او نېکیو، دده د نیمه خوا هیلو، پاته شویو کوچنیو ماشومانو او ناوې، یا که ځوان مړ وي، نو دده د هیلو د نه ترسره کېدلو او نورو ارمانونو ویر په کې کېږي. زه دلته هغه لنډۍ چې خلک یې د ساندو په بڼه وایي، ډېرې ځکه نه راوړم چې پر لنډیو باندې په خپله د لنډیو په برخه کې پوره خبرې شوې دي او یوازې د یو دوه درېیو لنډیو په راوړلو بسنه کوم.
که نور دې هر څه میراتېږي
میرات دې مه شه دا د غاړې تاویزونه
که نور دې هر څه میراتېږي
میرات دې مه شه لوی پتې واړه ورخونه
بې وروره خور په کوڅه راغله
ناره یې وکړه شپه به چا کره کومه
هغه ښځه چې ساندې کوي، نو د ساندو دویمه مسرې نورې ښځې ورسره غبرګوي او په ګډه د (وای او وئ) په ویلو سرونه او ځانونه وهي.

دا يې هم څو نورې بېلګې:
پلانکيه په سر دې کېنه يوه مرغۍ
چې درته ووايي د پلانکۍ د سلامتګۍ
خدايه پخې کړې د غره ممانړې
پلانکۍ شاوو کړې ښځه يې ناوې
پلانکۍ رانه وړه ډولۍ
وی دې (...) ونه واله پګړۍ

ساندې عموماً دوه مسره ييزې دي، ما په خپله درې مسره ييزې او تر دې زياتې مسرې والاساندې نه دي اورېدلي، خو (د خلکو سندرې) نومي مولف د درې مسره ييزو ساندو يوازې يوه نمونه ليکلې ده:

پلانکيه مه شپې کړه مه کلونه   کور ته دې رادرومه
پر خيالي جامو دې پرېوتل ګردونه

ب- د ښادۍ سندرې:

د ښادۍ بدلې چې د واده سندرې يې هم بولي، لکه د ولسي عامو سندرو د نورو فورمونو غوندې خاص ويونکي نه لري او د عامو سندرو په کټګورۍ کې مطالعه کېږي. دغه سندرې چې ځانګړې جوړښت لري غالباً د ښځو له خوا جوړې شوي او په خپله د همدوی له خوا له هوکې او کوژدې څخه نيولې، بيا د واده د درېيمې او اوومې ورځې تر مراسمو پورې دوام مومي. ښځې د واده، کوژدې، هوکې او واده د بېلابېلو وختونو او شپو ورځو لپاره بېلابېلې

سندرې لري. دغه سندرې په اکثرو پښتني سيمو کې د بابولالو په نامه پېژني او زياتو پوهانو او څېړونکو هم بابولالې بللي، خو د زرينې ښانگې مولف وايي: «څرنګه چې بابولالې ددې سندرو يوه ډېره وړه ښانګه ده، نو دا نوم جامع او مانع نه دی، نو ځکه ځينې محققين د واده سندرې يا د ښادۍ سندرې ورته وايي او الحق چې سم نوم دی» دی زياتوي: د واده ځينې سندرې د ښځو له خوا د نڅا په ترڅ کې ويل کېږي.

دغه سندرې ډېرې لرغونې دي او داسې نښې نښانې له ځانه سره لري چې تر اسلامي دورې مخکې ښکاري، د بېلګې په توګه په څو سندرو کې د چندڼو، استعمال ته اشاره شته چې دا کار د اريايانو بودايي دوره کې دود و او هندوانو اوس هم ساتلی دی، هغه دا چې د چندڼ، سندل، سندرله بوټي څخه د سپېڅلتيا او خوشبويي لپاره کار اخلي او په تندي يې موښي.

د (زرينې ښانګې) ليکوال د خبرو د بشپړتابه لپاره بايد دومره ووايم چې همدا اوس هم په ځينو پښتني سيمو کې د سندر استعمال رواج لري، د ننګرهار ولايت د روداتو په ولسوالۍ کې همدا اوس هم د زوم کورنۍ د نورو جوړو جامو سره يوځای سندر هم د ناوې پلارګنۍ کره وړي، د واده پر ورځ د ناوې له کورنۍ څخه يوه ښځه سندر جوړوي او په بل لوښي کې (سور لرګی) په زېړو غوړيو کې ټکوي، په سندر کې سلايي ږدي او کله چې د زوم کور والاد ورځې له خوا په ناوې پسې راشي، نو هغه ښځه لومړی پېغلو او ښځو ته پېکی او يا پيچه غوړوي او بيا په سلايي ورته سندر

وهي چې هلته په هغه سيمه کې يې «دړۍ بولي»، نو څرنګه چې دغه دود همدا اوس هم په پښتنو کې شته، نو ځکه هغه سندرې چې د سندر نوم پکې راغلی وي، لرغوني بلل زما په نظر د تامل وړ برېښي، د محتوا له نظره د واده سندرې کله د جنګ او د پېغور مطالب، کله د خوښۍ او خوشالۍ مطالب کله د ستاينې او غندنې مطالب او کله هم ټوکې ټکالې احتوا کوي.

د واده د سندرو د ويلو ترتيب او طرز د اتڼ له نارو سره جوت توپير لري، خو د شعري جوړښت له پلوه دا هم دوه مسره ييزې، درې مسره ييزې او کله هم څلور مسره ييزې وي.

دا يې هم څو بېلګې:

کله چې د نکريزو په شپه د زوم د کاله ورا د ناوې کور ته لاړه شي، نو لومړی د زوم يوه خپلوانه چې ډېر زامن ولري او په کورني ژوند کې ښه خوشاله وي، ناوې ته نکريزې کېږدي، بيا نو ښځې چمبې را واخلي او دا سندره وايي:

د کونج مېرمنې پاڅه که دې زړه شي

هومره خو پانه څې چې پلانکی خان لونګۍ په لاس درته رانه شي

يا دا سندره:

که د بر بنګو ونه يې	اوس به ګلونه نيسې
که د دادا د کوره يې	اوس ترېنه ووتلې

که د (پلانکي) د کوره يې د غولي منځ به نيسې

کله چې د ورا ښځې غواړي چې ناوې په ژړا کړي نو داسې سندره ورته وايي:

زموږه ناوې تیله داره ده نه ژاړي

چې د (مېږه نوم یې اخلي) لغتې وخوري دا به ښه ژاړي

یا: کله چې ورا نوې د ناوې کور ته ځي په دروازه کې دا سندره وايي:

درځم که نه درځم شالونګینې

ولاړه شم که ځمه

اخځ

د پښتو شفاهي ادبیات، غوټۍ خاورې، ۱۳۶۶ل کال، بېلابېل مخونه.

د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان

الف- فالونه: د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې یو ډول سندرې د فالونو په نامه ښودل شوي، چې زموږ د عامو ولسي سندرو یو ځانګړی ډول دی، ویونکي یې نه دي معلوم او د ټول ولس ګډ مال دی. دغه ولسي منظوم فالونه غالباً د ښځو له خوا جوړ شوي او داسې سوچه پښتو لغات هم په خپله لمن کې رانغاړي، چې تراوسه لا پښتو قاموسونو نه دي خوندي کړي. د فالونو د جوړښت په برخه کې باید وویل شي، چې کوم ټاکلي اوزان نه لري، اکثره لومړۍ مسره یې لنډه او دویمه یې اوږده وي، کله یې دویمه مسره هم لنډه او کله یې د دواړو مسرو سېلابونه سره یو شان وي، خو په هر حال خوږ اهنګ لري او هېڅ ډول سکتګي او بندښت په کې نه راځي.

فالونه کله دوه مسریز او کله څلور مسریز وي، لکه دا فالونه چې څلور مسرې لري:

د جنت په مـنارې   سور چرګ وهي نارې

شپږ د خدای تېرېږي   خلکو کاندئ ننداري

دوه مسریز فالونه لکه:

دپاسه مسله راله   پر کلي عالم خوره راله

فالونه د ښځو له خوا د شعبان المعظم پر پنځلسمه شپه چې د برات مبارکه شپه ده، د ځانګړو مراسمو په ترڅ کې ویل کېږي، داسې چې د کلي پېغلې او ښځې سره ټولې شي دوی یوه پېغله نجلۍ پاکه ولمبوي بیا یې په بړستن کېنوي او په اصطلاح ناوې یې کړي او څو ټکري ورته پر سر واچوي، یوه ښځه منګی له پاکو اوبو څخه ډک کړي او نجلۍ مخې ته یې کېږدي، دلته نو هره ښځه او پېغله خپله ګوته، ګوتمه، بودلۍ او یا کوم بل شی د خپل ځان او یا هم د خپلې کورنۍ د کوم بل غړي په نامه منګي کې واچوي فال ویونکې ښځه د منګي ترخنګ کېني او فال وایي، د شیانو د را ایستلو ترمخه هره ښځه د منګي ترخنګ کېني درې وارې کلمه طیبه وایي او بیا ورپسې فال وایي:

واچوئ فالونه چې خدای ټینګ کړي تناوونه

فال ویونکې ښځه د فال د هرې غزلې په پای کې وایي: «لیلو د کاږه کنګرې» بیا نو هغه پېغلوټې نجلۍ منګي ته لاس کړي او یو شی ترې راوباسي دلته نو هره ښځه متوجه وي چې زما د کنګر به څرنګه غزله په برخه شي، دا هم څو فالونه:

د جومات په مخ ریشکه ده
بي بي اودس پرې کړی بې بارانه زرغونه ده
لیلو وکاږه کنګر
د غره په سر کې خوش خمیره
که موزي شل اورتې وکړي زه بې امیره

په دې توګه ټوله شپه تر سهاره ښځې او پېغلې چمبه وهي، په مجلس کې ټوکې ټکالې او په کړس کړس خنداګانې وي. دغه

مبارکه شپه ښځنو پېغلو او مېرمنو ته د خوشالۍ، نېکمرغۍ او په عين حال کې د مېلې شپه هم وي.
په ځينو ښځنو کې، ښځينې مېرمنې د دغه منگي اوبو ته ډېره عقيده لري او له همدې امله د خپل ټيکري پيڅکه په همدې اوبو لمدوي او بيا گنډه(غوټه) ور اچوي، د دوی داسې عقيده ده؛ کله چې دا گنډه خلاصه شي، حتماً به يو وېښته په کې پيدا شوی وي که دا وېښته سپين و دا مانا لري چې ددې ښځې ژوند به اوږد وي او که وېښته تور و، نو دا مانا لري چې دغه ښځه به ښايي په ځوانۍ کې مړه شي، داسې چې وېښتان به يې لا نه وي سپين شوي.
د برات پر شپه د ټولو ښځنو په کورونو کې ښه خواړه پخېږي، ځکه د دوی ترمنځ داسې عقيده ده؛ څوک چې پر دغه شپه ښه او ډېر خواړه برابر کړي، نو تر کال همدې شپو ورځو پورې بيا همداسې خواړه خوري، د برات پر شپه ماشومان پټاکۍ ولي او اور لوبې کوي.
فالونه هر ډول مذهبي، اخلاقي، اجتماعي، انتقادي او ټوکي مطالب په خپله لمن کې رانغاړي، دا هم څو فالونه:

د کلي په سپين بامونه
ښې وکاږه را درومه
په دا غره کې ورېښم بوټی
د زدې مور سې چې پر واچوي مخ پوټی

چاودې چاودې ښې
يومن ايرې پکې

او خرې خرې پر له اوړي
که دې صبر ورته وکو لعل به څنډې له در واوړي
شین دې پرتوګ شین دې خت
پر مکه دې اج (حج) قبول

د پښتو ددغه ډول سندرو پر ټولولو استاد حبیب الله رفیع، پروفیسور سیال کاکړ، علي محمد منګل او نورو کار کړی دی.

ب- چغیان (انګۍ): د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې د ولسي سندرو یو ځانګړی فورم دی چې ځانته خاص شکلي او موضوعي خصوصیات لري. دغه سندرې چې تراژیدیکه بڼه لري ناوې یې د ژړا په څپو کې په خاص اهنګ او وزن وایي.
څرنګه چې په پښتنو کې واده د نجلۍ په خوښه نه دی شوی، نو نجلۍ نا راضه وي او پر زړه یې غوټې وي چې د خپل زړه د غوټو د خلاصولو لپاره د ژړا په ترڅ کې همدغه احتجاجیه سندرې (چغیان) وایي. د چغیان ملتیا ناوې د ساز پر ځای په خاص او اهنګ واره ژړا کوي چې ټولې همزولې او خپلوانې ورسره ژاړي، چغیانو ته په ځینې پښتني سیمو کې د (هوی) سندرې وایي او په ځینو ځایونو کې ځینې نور محلي نومونه هم لري.
د کاکړستان په سندریزه سیمه کې دغو سندرو ته د (الـه مور) سندرې وایي، خو موږ ته راوړل شوې سندرې د انګۍ او چغیان په نومونو رارسېدلې دي.
لکه دا سندرې:

وروره لاس که په کځوړه
یو اصیل غمی راباسه
خور دې ځي د بابک له کوره
خورې هوی که غاړه لوی که
اکاګان درته ولاړ دي
اکاګانو زړونه لوی دي

چغیان لکه د اتڼ نارې او د واده د سندرو په څېر سکښت لري او ځینې یې دوه مسره ییز، درې مسره ییز، څلور مسره ییز او تر دې زیات وي چې د مطلب تر بشپړېدو پورې مسرې ډېرېږي او د هر بیت مسرې معمولاً په خپلو منځو کې برابرې دي، دا یې هم څو بېلګې:

زه په خپل کور وم په راحت
بابک کړم خرڅه په ډېر دولت
په پردي کور کې مې نسته عزت
خود به ژړا کړم په هر ساعت

×××

شینکۍ کوتره وم ښورېدمه
نه چا نیومه نه چا کتمه
په هر یو تکي به پرېوتمه
نن ناولده یې کښنستمه

باید یادونه وکړم چې ځینې څېړونکي چغیان په فورمي لحاظ د ښادۍ په سندرو کې مطالعه کوي، حال دا چې چغیان ځانته خاص فورمي او موضوعي جوړښت لري، چې د پښتني فولکلور په نورو

اصنافو کې نه مطالعه کېږي. دغه سندرې چې خاص د ناوې او پېغلو له خوا ویل کېږي، په ټولنه کې د ناوړو شرایطو او د ډېرو زیاتو ټولنیزو بې عدالتیو، د ښځو او نرو د حقوقو نه برابرتیا او ښځې ته د انتخاب د حق نه ورکولو زېږنده دي.
چغیان د لومړي ځل لپاره پروفیسور ولي محمد خان سیال کاکړ په خپله یوه وړه رساله کې چې (۴۸) مخونه لري، خوندي کړل، چې دغه رساله پر (۱۹۷۰م) کال په کوټه کې خپره شوې ده.

اخځونه

۱- هېوادمل زلمی (سرمحقق)، د پښتو ادبیاتو تاریخ (لرغوني او منځنۍ دوره) لومړی ټوک، ۱۳۷۹ل کال.
۲- یون محمد اسمعیل، (پوهندوی)، د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۱۳۷۷ل کال.
۳- خاورې غوټۍ، د پښتو شفاهي ادبیات، شکل او مضمون، ۱۳۶۲ل کال.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې

د پښتو منظمو مشاعرو لومړی څرک د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې کتلای شو، خو دا مشاعرې د اوسنیو هغو په شان ډله ییزې نه دي او یا هم کېدی شي د ډله ییزو مشاعرو بېلګې تر موږ نه وي رارسېدلي، خو په کلاسیکه دوره کې بیا د ډله ییزو مقیدو مشاعرو بېلګه هم لرو. په لرغونې ادبي دوره کې د ځینو شاعرانو ترمنځ مشاعرې شوي، هغه دا چې یوه بل ته په شعر سره ځواب ورکړی دی. شعر ته په شعر ځواب هم د مشاعرې یو ډول دی، چې د دوو افرادو ترمنځ ترسره کېږي، دلته به ددې ډول مشاعرو څو بېلګې وړاندې کړو:

د اسمعیل سړبني نارې:

اسمعیل سړبنی د پښتون بابا د کسي د عبدالرشید لمسی و، الله(ج) ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو، د خدای(ج) په عبادت به بوخت و او دی به د کسي غره ته ته، نو په کال کې به یو ځل د خپل نیکه (ببټ نیکه) لیدنې ته راته او پس له مرګه یې بیا د هغه زیارت ته د زیارت کولو لپاره ورته. ده د خرښبون بابا د یوه

سفر په باب ژوره اند ښننه څرګنده کړې او هغه سفر ده ته د زغملو نه دی، نو ځکه یې دا سوې نارې له خولې ووتلې:

کـه یـون دی یـون دی
مخکـــې بېلتـــون دی
لـه کـسي غـره څـخه
ځـــي خربـــبون دی
کـــــه وروره وروره
خربـــــــبون وروره
تـــه چې بېلتون کړې
زمـــا ویـــر تـــه ګـــوره
چـې ځـې مـرغې له
تـــورې کرغـــې لـــه
هـمزولـــي پـاتـــه
ځـــې څـــه برغـــې لـــه
د خـــدای دپـــاره
خربـــبون پـــاره
چـې هـېر مو نه کړې
زمـــور کهـــول وارَه
زړه مـــې ویـــلېږي
یـــار مـــې بېلېـــږي
بېلتـون یـې اور دی
ځـــان پـــه ســـوځېږي.

د اسمعیل سړبني په غبرګون کې د خربښون بابا ناره داده:

بېلتانـــه نـــاره مـــې وســـوه پـــه کـــور بانـــدې
نـــه پـــوهېږم چـې بـــه څـــه پـېښ وي پـــه وړانـــدې
لـــه خپلوانـــو بـــه بېلېـــږم پـــه ســـرو ســـترګو
دوارَه ســـترګې مـــې پـــه وینـــو دې ژړانـــدې
اســـمعیله ســـتا نـــارو مـــې زړګـــی سُـــری کـــئ
بېلتانـــه خربـــبون بیـــا لـــه تـــا پـــردی کـــئ
نـــه هېرېـږي کـــه مـــې بیـــا نـــه ســـتا یـــادی کـــئ
پـــه چـــړو د ویـــر بـــه پـــرې ســـي دزړه مرانـــدې

ځمه ځمه چې اوږد يون مې دی و مخ ته
ديا نه ځوری به اچوم و ترخ ته
ستاسې ياد به مې وي بس د زړه وسخ ته
که دا مځکه غرونه ټول سي لاندې باندې.

نصر لودي ته د شيخ رضی پاړکی:

شيخ رضي او نصر لودي دواړه د تره زامن وو او پس د تره له مرګه شيخ رضی د سليمان غرونو ته لاړ، هلته يې د خدای عبادت کاوه او خلک به يې د اسلام دين ته دعوتول، نو بيا خلکو د دوی ترمنځ شيطاني وکړه او دوی يې سره بې اتفاقه کړل، نو شيخ رضی لودي نصر لودي ته دا پاړکی وليکه چې ته کافر شوی يې او د اسلام دين دې پرې ايښی دی:

د الحاد په لور دې ترپلل
ګروه دې زموږ وکوراوه
موږ رونلی په زيارنه
تا په تورو توراوه
لرغون ولې ګروهېدلې
چې دې ګوښې اړاوه
هغه ګروه دې اوس اړه کړ
چې پلرو دې رڼا وه
لودي ستا په نامه سپک شو
که هر څو مو درناوه

نصره نه مو يې له کهاله
لودي نه يې په کاوه
زمونږ رغا ده ستا له ګروهه
د ورځ لوی په رغاوه.

خو نصر لودي هم شيخ رضی لودي ته يو پارکی وليکه او ورته يې وويل چې زه له خپلې عقيدې نه يم اوښتی دا هسې د دښمنانو تورونه دي او ته به بايد د هغوی تورونو ته غوږ کېنږدې:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم
زما دښنه هسې تورا کړي
که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه
تورانو څخه په ترپله يم
ګروه مې هغه لرغونی دی
اوس هم کرور په لرغونه يم
د لودي زوی سنتي يم
د حميد له لور کهاله يم
توراني دښن چې وايي
زه له ګروهه په اړه يم
دا يې تور تاسې دروهوي
زه مومن ستاسې په تله يم

د دښـــنو وينـــاوې مـــه غـــرېږه
زه لـــودي يمـــه څـــو زه يـــم.

د خليل خان نيازي رباعي:

په لودي دربار کې پښتو ادب او ژبې ته پاملرنه کېدله او شاعران هم ښه پالل کېدل. يوه ورځ خليل خان نيازي د سلطان بهلول لودي په ستاينه کې يوه څلوريزه وويله:

خرې ورېځې ژاړي له پاسه
کويله ږغ کا بېلتون له لاسه
په هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه

سلطان بهلول سم لاسي د خليل خان نيازي په ځواب کې دا لاندې رباعي انشاء کړه:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راســه
ګــوره اورېـــځې د داد لـــه پـــاســه
خــول مـــې د عـــدل په درو رون دی
جـهان بــه زېــب مومي زما له لاسه

د پښتو ادب په لرغونې دوره کې دغه شېبر شعرونه چې د شپږو بېلابېلو شاعرانو له خوا ويل شوي او دوو تنو په خپل منځ کې يوه بل ته ويلي د پښتو لومړنيو مشاعرو بېلګې دي. البته وروسته مشاعرو بله بڼه خپله کړې چې سربېره پر دوو يا څو تنو، ان لسګونو تنو په کې ګډون کړی، هم مقيدې مشاعرې جوړې شوي او هم ازادې، خو په لرغونې دوره کې يې دا څو بېلګې وې چې پورته يې يادونه وشوه.

په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې

الف- سروکی (نیمکۍ):

سروکی یا نیمکۍ یو ډول مرکب یا ولسي شعر دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. دا چې د وخت په تېرېدو سره یې بندونه د خلکو له حافظو وتلي دي، یوازې سر یې پاتی دی نو ځکه ورته سروکي وایي او بیا د ولس له خوا په لنډیو بشپړ شوي، چې په پښتني سیمو کې ډېر رواج لري، ځیې ورته سروکي وایي او د پکتیا په منګلو کې ورته پامونه (پام) وایي. په سروکي کې د موضوع له پلوه زیاتره د عشق او میني مسایل منعکس کېږي او د پښتني سیمو د خلکو داجتماعي، ملي او روحي ځانګړنو عکاسي په کې شوې ده. سروکي سره له دې چې زیاتره برخه یې د پښتو ولسي سندرې پاتې شوې دي، ځینې داسې سروکي شته چې ذوقیانو جوړ کړي دي، دا په پښتو ادبیاتو کې په عام ډول سروکي بلل کېږي.

سروکي په ټولیزه توګه یو بیت لري، د بیت یوه مسره یا نیم بیتي یې اوږده او بله لنډه وي. دا چې سر یا سروکی یې بولي سر زیاتره د مقفی بیت په بڼه وي کله د سر اوږده مسره په اول کې او لنډه مسره

په اخر کې راځي او په ځينو نيمکيو يا سروکو کې لنډه مسره اول او اوږده په پای کې راځي.
کله کله دواړه مسرې متحدالوزنه او متحدالقافيه وي. د ويلو ترتيب يې دا دی چې په منځ کې يې لنډۍ يا ټيکۍ راځي او د لنډۍ له لنډې مسرې سره د سروکي لنډه مسره برابرېږي.
دغه لنډه مسره که د سروکي په اول کې وي يا په اخر کې او د لنډۍ له لنډې برخې سره د سروکي هغه جوله چې دواړه مسرې يې سره برابرې دي، دويمه مسره تکرارېږي او د لنډۍ د اوږدې مسرې بيا هماغه د سر لنډه مسره او د هغه سروکي چې دواړه مسرې يې برابرې وي، دويمه مسره يا (نيم بيتي) تکرارېږي، وروسته بيا ټول سروکي تکرارېږي.
هغه سروکي چې لومړۍ مسره يې اوږده، دويمه يې لنډه وي، بېلګه يې داده:

سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ويل چې مازيګر دی

د لنډۍ اچول:

موسم بهار وخت د ګلزار دی
چاويل چې مازيګر دی
په ما انګار دی چې پردي وطن ته ځمه
چا ويل چې مازيګر دی
سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی
چا ويل چې مازيګر دی

هغه سروکي چې لومړۍ مسره یې لنډه وي او دویمه یې اوږده وي، بېلګه یې داده:
خانه راځه دلبره
ډکې لاړې د جینکو لندن ته ځینه
د لنډۍ اچول:
د جینکو قدر یې کم که
امان الله ته دې خدای لوښې ورکوینه
درې مسره ییز سروکي:
پسې ورجګ کړه سره لاسونه
لنډ کړه د ټیکۍ مزي دې
خال به دې وران شي
سروکي په دوه ډوله دي: عام او خاص
الف- عام سروکي: دا ویل شوي سروکي هم په عامو کې راځي.
پورې د جانان کډې بار بړي
ځم ورسره ځمه
کله مې مین زړګی صبر بړي
۲- خاص سروکي: هغه سروکي دي چې یوازې د اتڼ میدانونو کې ویل کېږي، لکه دا:
تا ویشتلی یمه وا بې غوره یاره
خوب خوب مې وړینه
درځم له ګلو
اوس به لمن ډکه درووړم د ګلو

د سروکو په برخه کې ځينو ښاغلو د پام وړ کارونه کړي او د سروکو په راټولولو کې يې زحمتونه ګاللي، لکه، ښاغلي حبيب الله رفيع، پروفيسور محمد نواز خان او داسې نور.
اوس د پښتو ټولنې د فولکلور څانګې د سروکو يوه لويه مجموعه د چاپ لپار تياره کړې ده.

ب- نارې يا غړونه:

نارې ملي اشعار او هغه برخه ده چې په کيسو (افسانو) کې راځي او دا اشعار عموماً د بيت په ډول وي؛ ځينې اوږده او ځينې لنډ وي.
د هرې کيسې د نارې يا غړ سېلابونه کله په خپل منځ کې برابر وي او کله نه وي او په کوم شعري بحر پورې مقيد نه وي.
نارې پر درېيو غټو برخو وېشل شوې دي:
الف- د اتڼ نارې
ب- تاريخي نارې
ج- د نکلونو نارې

الف- د اتڼ نارې: دا نارې په عام ډول د اتڼ په ميدانونو کې ويل کېږي. دا نارې په ناسته نه ويل کېږي يوازې په اتڼ کې ويل کېږي او که وويل شي خوند نه لري. دا نارې يوازې د اتڼچيانو له خوا ويل کېږي، د اتڼ نارې د اتڼ له سروکو څخه بېلې دي. دا نارې د ښځو په ښادۍ کې هم ويل کېږي او د نرينه وو په محفلونو کې هم ويل کېږي، خو د ښځو د اتڼ نارې بېلې دي، نرينه هغه په خپلو محفلونو يا اتڼونو کې نه وايي. د اتڼ نارې ډول ډول دي په بېل بېل وزن د اتڼچيانو له حرکتو سره سمې ويل کېږي.

لکه ورو اتڼ، یو بغله اتڼ، دوه بغله اتڼ، چپه اتڼ، راسته اتڼ، په ناسته اتڼ، غلی اتڼ او داسې نور...

د دې هر ډول اتڼ له حرکاتو سره سم ناره له خپل وزن څخه اوړي او په نوي وزن یې وایي. د اتڼ نارې د خپل جوړښت له مخې دوه مسره ییزې، درې مسره ییزې او څلور مسره ییزې وي، خو کېدی شي تر دې زیاتې مسرې هم پیدا شي. د قافیې جوړښت، د مسریو لنډوالی، اوږدوالی او هیجایي سیستم یې همډوله دی. په درې مسریزو او څلور مسریزو نارو کې د مسریو د څپو شمېر سره مساوي نه وي، په درې مسریزو نارو کې لومړۍ او درېیمه مسره سره هم قافیه یا هم اهنګه وي، وروستۍ یا درېیمه مسره معمولاً لویه وي او دویمه مسره یې تر ټولو کوچنۍ وي، بېلګه یې داده:

لونګینه پر ځنګ ځنګ راواوړه
چې دې شرنګ د بنګړو شینه لونګینه

×××

چټې چې په پښو دې کړې چوټې
ځوانان دې لېوني کړل
زاړه خواران دې وایستل له ګټې

په دې ناره کې (چوټې یا ګټې) د قافیې کلمې دي، لومړۍ مسره یې لس دویمه مسره یې اووه درېیمه مسره یې یوولس څپې ده.

ب- تاریخي نارې: دا یو ډول نارې دي چې د پښتو له اجتماعي، سیاسي تاریخ سره اړه لري، دا ډول نارې د هوتکو د پادشاهۍ په واقعاتو، د نادر افشار د راتګ او بیا د لوی احمدشاه بابا د دوران په پېښو پورې اړه لري. دا نارې د ډېرې پخوا زمانې تر پېښو

وروسته له همغه وخت څخه په خلکو کې خورې شوې دي، دا نارې ځینې مهمو واقعیتونو او تاریخي نکلونو ته اشاره کوي.
نارې د جوړښت له پلوه په عام ډول دوه مسره ییزې دي چې یوه مسره یې لنډه وي او بله اوږده وي، خو قافیه یې یوه وي.
بېلګه یې داده:

زمری دی شاه ولي د جنګ زمری دی
د سنګرو یې ویستلی مرهتی دی

د فتح کرنګه نال به دې زرین کړم
که دې دا وار فتحه راوړه خپل امېل به ستا د غاړې لونګین کړم

ج- **د نکلونو نارې:** په پښتو نکلونو کې زیاتره د نکل د بیانولو او کیسو په ترڅ کې ځینې منظومې ټوټې هم ویل کېږي چې دا ټوټې د نکل نارې بلل کېږي.
دا نارې دوه مسریزې او درې مسریزې دي او دا کله هم قافیه وي او کله نه وي. لومړۍ او درېیمه مسره یې یوه قافیه لري، دویمه قافیه یې هماهنګي نه ساتي. په ځینو درې مسریزو کې درې واړه یوه قافیه نه لري.
بېلګه یې داده:

سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
یاغي شوی هندوستان رعیت ملکونه

اخځونه

۱- پښتو متون، د پوهنوال محمد صابر خویشکي اثر، بېلابېل مخونه.
۲- د شعر هندسي جوړښت،د پوهندوی محمد اسمعیل یون اثر، بېلابېلو مخونه.
۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل اثر، بېلابېل مخونه.
۴- قافیه او د پښتو نظم شکل یا ډولونه، پوهنوال جلال الدین اثر، بېلابېل مخونه.

په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې

په پښتو لرغوني ادب کې یو زیات شمېر پېښې چې په هغه مهال کې واقع شوي، نه یوازې په پښتو شعر کې د هغو یادونه شوې، بلکې ځینې شعرونه له هغو څخه متاثر شوي دي او یا هم د شعر د ټوکېدو سبب شوي دي. دلته به دې ډول ځینو پېښو ته په لنډیز سره اشاره وکړو.

۱- د بابا هوتک سندره کې سیاسي پېښه:

کله چې مغولو پر اتغر یرغل وکړ، نو باباهوتک قومونه سره راټول کړل او په سره غره کې یې ورسره مقابله وکړه او هغوی ته یې ماته ورکړه، نو بابا هوتک دغه سیاسي او پوځي پېښه په سندره کې داسې څرګنده کړې ده:

پښتنو هلئ پر غره جنګ دی
سور غر په وینو د دوی رنګ دی
مهال د توري دی د ننګ دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

ځلمو پر تنګ ځانونه مړه کړئ
دښــن پــه غشــيو مو پيېه کړئ
د پښتونخوا مځکې ساته کړئ
پر کلي کور باندې مغل راغی

۲- د امیر کروړ ویاړنه کې سیاسي پېښنه:

کله چې د ابوالعباس سفاح له بني امیه سره جګړه وه، نو امیر پولاد او امیر کروړ په کې هم ګډون کړی و، چې امیر کروړ پـه کې ډېرې سوبې وکړې. امیر کروړ ددې جګړې په پای کې څو بیتونه وویل چې سیاسي پېښنه یې په لاندې بیتونو کې څرګند ېږي:

د زرنج سوبه مې د توري په مخ سور وکړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سور وکړه
ستر مې تربور وکړه
له ما اتله نسته
خـپلو وګـړو لـره لـور پېـرزویــنه کـــوم
دوی په ډاډ ینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته

۳- د شیخ اسعد سوري له خوا د امیر محمد سوري په اړه ویرنه کې سیاسي پېښنه:

کله چې محمود غزنوي پر غور باندې یرغل وکړ او امیر محمد سوري یې بندي کړ، نو هغه له ډېر غیرته په بندیخانه کې مړ شو،

نو شیخ اسعد سوري دغه سیاسي پېښه په ویرنه کې داسې څرګندوي:

د محمود د ژوبلورو په لاس کنبېوت
چې غزنه ته یې باتلې په تلوار
تنګیالیو لره قید مړینه ده ځکه
ساه یې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمریو په بیړیو کله وي څوار

۴- د ښکارندوی له خوا د سلطان شهاب الدین په اړه ستاینه کې سیاسي پېښه:

کله چې سلطان شهاب الدین پر هند یرغل کاوه، نو ښکارندوی به هم ورسره د جنګ ډګر ته تلو، نو د سلطان شهاب الدین دغه سیاسي پېښه یې په لاندې بیتونو کې څرګنده کړې ده:

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستهان یې کړ رڼا په جهادونه
هره پلا چې دې پر هند و سند یرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه

۵- د خلیل خان نیازي رباعي کې د سلطان بهلول لودي په اړوند سیاسي پېښې:

کله چې سلطان بهلول لودي له ډېرو جنګونو وروسته هندوستان ونیو او ۳۸ کاله پادشاهي یې هلته وکړه، نو خلیل خان نیازي د هغه د عدل په اړوند داسې رباعي وویله:

خړې وربځې ژاړي له پاسه
کویله ږغ کا بېلتون له لاسه
یه هغه لوني ګوهر په خول ستا
دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه!

د امير کروړ د شعر لغوي څېړنه

لومړی د امير کروړ پېژندنه:

امير کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت درلود، د دويمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امير کروړ د امير پولاد سوري زوی دی او امير پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې يې پادشاهي کوله. امير کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په منديش کې پاچا شو، دی يو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په يوه تن به له سلو تنو سره جګړه کوله، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.

پټه خزانه د تاريخ سوري په حواله ليکي: ((... دا اميران له پېړيو پېړيو څخه په غور کې اوسېدل او د هغه سور اولاده ده چې د سهاک له پښتنه و.)) امير کروړ د پښتو يو زبردست شاعر تېر شوی دی. داسې ويل کېږي چې يو عادل، ضابط او ښه کلک سړی و او د ښې وينا خښتن و او هر وخت به يې شعرونه ويل، کوم وخت يې چې جنګونو کې ډېرې فتحې وکړې، نو يو ښه شعر يې وواية چې وياړنه يې بولي. دغه شعر او دې ته ورته اشعارو ته رزمي او فخريه شعرونه هم ويل کېږي. امير کروړ شاعر پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

اوس به د امیر کروړ سوري ویاړنه وګورو چې څومره خوږوالی، روانوالی او پوخوالی لري.

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار و په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي بریښنا پر میرځمنو باندې
په ژوبله یو نیم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې له ما اتل نسته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ و په ویاړ
د اس د سوو مې ځمکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه ویجاړ له ما اتل نسته
زما د توري تر شپول لاندې هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په اودوم
زه پېژندوی یم په روم له ما اتل نسته
په مرو زما غشی لوني ډاري دښن راڅخه
د هریرود پر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رېږي زړن راڅخه له ما اتل نسته
خپلو وګړو لره لور پېرزوینه کوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم له ما اتل نسته

د زرنـــج ســـوبه مـــې د تـــورې پـــه مخـــسور وكـــړه
پـــه بـــاداری مـــې لـــوړاوی د كـــول د ســـور وكـــړه
ستر مې تربور وكړه له ما اتل نسته
پـر لويـو غـرو مـې وينـا دورمـي نـه پـه ځنـډو پـه تـال
نـړې زمـا ده نـوم مـې بـولي پـر دريـځ سـتايوال
پـه ورځـو شـپو مياشـتو كـال- لـه مـا اتـل نـسته

لغتونه:

زه- من، د مفرد متكلم ضمير خپل طرف ته اشاره
په- د ربط توري
نړې- جهان، دنيا، دارالفنا
له- سربل
اتل- قهرمان
هند- يو اسيايي هېواد
سند- په هند كې د يو ځای نوم
تخار- د افغانستان يو شمالي ولايت
كابل- د افغانستان پلازمېنه
زابل- د افغانستان ولايت
من- عزم، اراده، تصميم، نيت
ميرخمنو- ميرخمن، دښن، دښمن
ژوبله- جنگ، جگړه، يو بل ژوبلول
يونم- متصل ضمير دی، يون په مانا د حركت، حركت كوم، تلل كوم

یرغالم- یرغل کوم، تخت و تاز
ماتېدونو- ماتې خوړلي
بریو- د بري، کامیابۍ، کامیابیو، فتحې، سوبې
خول- تاج، جنګي خولۍ
هسک- جګ، بلند، اسمان
نمنځ- افتخار کول، لمانځل
ویاړ- افتخار
سو- پوندې
لتاړ- ګډوډ، تخریب، خرابېدل، له منځه تلل
ایوادونه- هېوادونه، ممالک
ویجاړ- خراب، ړنګ
شپول- حلقه، احاطه
هرات- د افغانستان یو ولایت دی
جروم- د بدخشان ولسوالۍ، ګرمسیر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهیلي خواته ویل کېږي.
غرج- غور، د غور پخوانی نوم و
بامیان- د افغانستان مرکزي ولایت دی
اودوم- چاره، علاج، درملنه
پېژندوی- پېژندل شوی، اوځار
روم- د یو هېواد نوم دی اوس د ایټالیا پلازمېنه ده
مرو- ماورالنهر، د آمو سیند پورې غاړه
لوني- شیندي، لونل، شیندل، پاشل، تیتول، مصدر دی
پلن- پیاده، پلی

هریرود- په هرات یا هري کې د یو سیند نوم دی
رېږي- رېږدل، لړزېدل
وګړو- وګړي، خلک
لور- مهرباني، شفقت، رواداري، پېرزوینه
ډاډینه- اطمینان
بامم- (بامل یې مصدر دی دا یې متصل ضمیر دی) روزم، تربیه کوم، پالم
روزنه- تربیه کول
ودنه- وده ورکول، روزنه، نشو ونما ورکول
زرنج- د نیمروز مرکز
سوبه- فتحه
مخ سور- سرخرویي، بریالیتوب
کول- نسل
سور- د سور کورنۍ
ستر- لوی، مشر، بزرګ
دریځ- منبر، د درېدو ځای
ستایوال، مداح، ستایونکی

د پښتو ادبياتو پر پراختيايي بهير کورنۍ او بهرنۍ اغېزې

په ټولنه کې چې هره پېښه رامنځته کېږي، که هغه سياسي پېښه وي، که اجتماعي، که سياسي او پوځي، ټول په خپل خپل وار پر ادبياتو او ادبي بهير تاثير کوي. په پښتو لرغونو ادبياتو کې موږ ګورو چې افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته، سياسي، مذهبي او جنګي پېښو پر پښتو ادبياتو خپل خپل تاثيرات پرې ايښي دي. د امير کروړ له شعره نيولې، ابو هاشم سرواني، شيخ رضی لودي، نصر لودي، اسمعيل او خربښون، شيخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، شيخ تيمن، بېټ نيکه، شيخ متي، ملکيار هوتک او نورو ټولو په شعرونو کې ټول هغه مسايل بيان شوي چې د بېلابېلو اجتماعي، مذهبي او سياسي کورنيو او بهرنيو پېښو په نتيجه کې رامنځته شوي دي.

د امير کروړ شعر د افغاني ټولنې د داخلي تعاملاتو او تحولاتو نتيجه ده. د ابو هاشم سرواني منظومه ژباړه افغانستان ته د اسلام تر راتګ وروسته د مذهبي اخلاقي تاثيراتو نتيجه ده. د شيخ اسعد سوري قصيده بيا د کورنيو جګړو او د پاچايي اوښتون د پېښو

عواقبو له امله رامنځته شوې ده. د ښکارندوی غوري قصیده بیا هم هند ته د افغانانو د فتوحاتو، سیاسي او مذهبي پېښو انځور- ګري کوي، د ملکیار هوتک سندره بیا د مغولو د بریدونو پر وړاندې یو عکس العمل دی، بېټ نیکه په خپلو مناجاتو کې د خدای(ج) دربار ته خپل لاسونه پورته کوي چې د پښتون په نغري کې اور بل کړي او د پښتون قام وګړي زیات کړي. لنډه دا چې په لرغوني ادبي دوره کې چې هره پېښه رامنځته شوې، په یو نه یو ډول یې په ادبیاتو کې انعکاس موندلی او ځینې پېښې بیا داسې دي چې خپله د ادبیاتو د راټوکېدو سبب شوي دي. دا سیاسي، ټولنیزې او پوځي پېښې بیا منځنۍ دورې او وروسته معاصرې دورې ته هم راغځېدلي او هرې پېښې په خپل وخت کې خپل خپل تاثیرات پرېښي دي او ادبیاتو کې یې انعکاس موندلی دی.

د رنسانس تر پیلېدو وروسته په نړۍ کې ځینو اقتصادي او فرهنګي تحولاتو یو په بل پسې د بریالیتوب پړاوونه ووهل. په اتلسمه پېړۍ کې ډېره مهمه پېښه چې په نړیوال ډګر کې یې زیات ارزښت درلود هغه د فرانسې لوی انقلاب و او بیا وروسته په انګلستان کې د صنعتي انقلاب اغېزو هم په ټوله نړۍ کې ځینې اساسي او بنسټیز بدلونونه رامنځته کړل.

کله چې د فرانسې لوی انقلاب (۱۷۸۹) بریالی شو، د افغانستان د حکومت واګې د تېمورشاه په لاس کې وو، که څه هم د فرانسې او افغانستان د ټولنو ترمنځ د اقتصادي او ټولنیزې قانونمندۍ له مخې ډېر توپیر او تفاوت موجود و، تېمورشاه یو مطلق العنان پاچا و، د فیوډالیزم د له منځه وړلو لپاره د فرانسې انقلاب بریالی شو،

دغه انقلاب لکه څنګه چې پر ټوله نړۍ یې اغېزه وکړه همدا راز افغانستان هم ترې بې تاثیره پاتې نه شو.
په هغه وخت کې افغانستان د ځانګړي ارزښت له مخې د ځینو پرمختللیو هېوادونو پام ځانته راوګرځاوه، روسیې او فرانسې په ګډه (۷۰) زره کسیز پوځ ترتیب کړ، بیا یې د زمانشاه دربار ته یو استازی واستاوه، دواړه دې نظر ته رسېدلي وو چې د افغانستان له لارې بریالیتوب ترلاسه کړي او د سند له لارې پر هند ورودانګي، خو څنګه چې په خپله زمانشاه د (۵۰) زرو په شاوخوا کې پوځ درلود، ځکه یې د ناپلیون غوښتنه ونه منله.
انګلیس له فرانسې او روس نه وېره نه درلوده، خو له شازمان څخه یې وېره ځکه درلوده چې د احمدشاه بابا په زمانه کې یې د افغانانو د ننګ او جنګ توره او مېړانه لیدلې وه، نو ځکه یې له یوې خوا قاجاریان او له بلې خوا سکان د هغه پر وړاندې لمسول. د انګرېزانو د همدې مخالفت په نتیجه کې زمانشاه ماتې وخوړه او شامحمود د پردیو او فتح خان په مرسته پاچا شو. د زمانشاه تر ماتې وروسته رنجیت سنګ د پنجاب د استقلال اعلان وکړ او د شلو کالو په موده کې یې اټک کلا، ملتان، کشمیر، ډېره غازي خان، ډېره اسمعیل خان او پېښور یو په بل پسې لاندې کړل. تر دې وروسته بیا مشهد او نیشاپور قاجاریانو ونیو د افغان حکمران میرزا نادر د کورنۍ (۳۸) غړي یې پرته له یوه ماشومه ووژل.
له دې ناوړو حالاتو سره بیا هم پښتانه که له یوې خوا توره په لاس د دښمن پر وړاندې جنګېدل، خو له بلې خوا به عوامي سندرې په دېرو و هوجرو کې د قومي ننګ، پښتونولۍ، تورې او مېړانې په

خاطر د اسلام لپاره د قربانۍ په جذبه ویل کېدلې. ددې تر څنګ د ختیزې کمپنۍ (شرق الهند) اهداف هم خلکو ته څرګند بدل، دا ځکه چې دغه کمپنۍ اوس یوازې یوه تجارتي او اقتصادي کمپنۍ نه، بلکې یوه سیاسي او نظامي کمپنۍ هم وه.
دې کمپنۍ پر پښتنو هر اړخیزه اغېزه وکړه، هم له سیاسي پلوه او هم له اقتصادي پلوه. دغه دواړه عناصرو د خلکو د عامه شعور د بیدارولو لپاره بې تاثیره نه وو.
نامتو مستشرق ((ډار مستېټر)) لیکي: ((پښتو چاربیتې د پښتو یو لیکلی تاریخ دی، چې د دوی د جنګونو او غزاګانو کړه وړه په کې خوندي شوي دي.))
پر حماسي او رزمي چاربیتو سربېره نیمکۍ او لنډۍ هم په دغه دور کې د ولسي پاڅون لپاره ویل شوې دي او ددې چاربیتو ډېره برخه مشهور فرانسوي ((ډارمستېټر)) په خپل کتاب ((د پښتونخوا د شعر هار و بهار)) کې راټوله کړې ده. په دغه ملي سندرو کې یوازې د ننګیالیو ستاینه نه ده شوې، بلکې د هغو کسانو غندنه هم شوې چې د پښتنو د دښمنانو ترڅنګ درېدلي دي.
مګر ددغو سندرو روح حماسي رنګ لري او یو ټاکلی زمان په ګوته کوي.
پښتنو که له یوې خوا توره چلوله، نو له بلې خوا یې قلم هم چلاوه او د ځوانانو د احساساتو او جذباتو د یادولو لپاره یې چاربیتې غږولې او کښلې، زه دلته یوه چاربیته د بېلګې په توګه راوړم:

قاصده پادشاه راغی یوسفزي ولړزېدو
په نیت د غزا لاړو په نوښار ورژېدو

قاصده پادشاه راغی رالېږلی عظیم خان
د اوله يې جرګه کړل ملايان او ملکيان...

د پښتنو په سياسي سياليو او اتلوليو کې د ولسي ادب اتلولي د هېرولو نه ده، نو ځکه زموږ د تاريخ په زړه کې د غه حماسې، قرباني او اتلولۍ نه هېرېدونکې او نه پناه کېدونکې دي. د بېلګې په توګه د هغه وخت يو شعر لولو:

په وطن قرباني ورکړه زما وروره
رنګ په وينو پنځه سوه ځوانان ګوره
چې يې څه قرباني ورکړه په ميدان کې
ننګيالي پښتانه هسې وي هر کوره
غل مې تل د ژوندون مرګ وي که پوهېږي
که پښتون يې ځان خلاص کړه له دې پېغوره
په دښمن چې د ځان وينه تويه نه کړي
واکداري د وطن مه غواړه اى وروره
خپلواکي همېش په توره حاصلېږي
جنت هم د تېغ د سيوري لاندې ګوره
که په عيش او راحت ازادي غواړې
شرمنده او خالي لاس به ځې له کوره.

په پښتو لرغوني، منځنۍ او اوسنۍ ادبي دورو کې په لسګونو داسې سياسي، اجتماعي او نورې پوځي پېښې ليدلای شو چې هم يې پر ادبياتو مستقيم تاثير کړی دی او هم يې زموږ په ادبياتو کې انعکاس موندلی دی.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت

حکایت د نړۍ د اکثرو ژبو په ادبیاتو کې مطرح دی، خو د فارسي ژبې د کلاسیکو ادبیاتو په بهیر کې په دې ژبه کې زیات ښکاره کېږي، چې د لنډې کیسې، داستان په مانا دی. حکایت د مظومې یا منثورې کیسې له ډلې شمېرل کېږي، هغه څه چې په حکایت کې وي ممکن هغه واقعیت ولري او یا هم له واقعیت څخه خبرې وکړي. یا دا چې خیالي یا ناواقعي وي. یانې هر څه چې بیانوي خیالي وي هېڅ واقعیت ونه لري. د نړۍ کابو هر ولس ځانته خپل نکلونه او حکایات لري او خلک هم نسبت نورو ادبي اثارو ته د حکایاتو له اورېدو او لوستو سره ډېره مینه ښیي.

زموږ په ولس کې هم له ډېرې پخوا زمانې دغه نکلونه موجود دي، چې په کلیو او بانډو کې یې خلک د تفریح د یوې وسیلې په توګه له ویلو او اورېدلو څخه خوند اخلي، اما د پښتو په تحریري (لیکنیو) ادبیاتو کې موږ حکایتي منظوم اثار په لسمه هجري پېړۍ کې مومو. په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی، دغه اثر له فارسي څخه پښتو ته راژباړل شوی، چې زه یې د حکایت یوه نمونه دلته راوړم:

اوربـدلـې مې قیصه ده　　　چې لـه شـاتو هـم خـوږه ده

په پښتو کې نظم شوی حکایتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، د حکایت نمونه یې داده:

لـه نېکانـو روایــت دی　　　هـــسې توګـــه حکایـــت دی
نورمحمد کاکړ راوي دی　　　چـې یــې فــیض تــل جــاري دی

دلته به ددې حکایتونو د شاعرانو د ژوند او بیا د حکایتونو پوره برخه تاسو ته وړاندې کړو.

محمد هوتک په پټه خزانه کې وايي: ((زرغونه د ملا دین محمد کاکړ لور وه، په پنجوايي کې اوسېده او له پلاره یې وکا تحصیل د علومو او د فصاحت احکام یې زده کړل، د فصحاوو اشعار یې ولوستل. زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توریالي زامن یې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو، ماته هسې نقل وکا زما پلار چې زرغونې د شیخ مصلح الدین سعدي رحمة الله علیه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم یې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب یې پر (۹۰۳هـ.ق) کال پایته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصایح حکیمانه یې په پښتو کړل، سربېره پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وویل او په زمره د فصحاوو یې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزګار به یې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان یې سیر کا او ګلونه د پند او نصیحت به یې ټولول. هسې وايي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط یې خورا ښه و او کاتبانو به یې له حسن خط، اقسام د خط زده کول. زما پلار هسې وویل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د

زرغوني په خط ((بوستان د پښتو)) ولید، چې خپل اشعار یې په خپل ښه خط هسې کښلي وو، چې مغلرې یې خط ته عاجزې کا او دغه حکایت له هغه کتابه زما پلار په یاد و چې زه یې په خزانه کې کاږم:

حکایت له بوستانه د پښتو

اورېدلې مې قیصه ده چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار بایزید چې و رویدار
له حمامه راوتلی په کوڅه کې تېرېدلی
ایرې خاورې چا له بامه راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر یې سو ککړ په ایرو په خاورو خړ
بایزید په شکر کښنو سو د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ورېم د بل اور چې په اور کې سم نسکور
له ایرو به څه بد ورمه یا به لږ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ایرې کړ له لوینې یې ځان پرې کړ
څوک چې ځان ته ګوري تل خدای ته نه سي کړای کتل
لویي تل په ګفتار نه ده لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا تکبر به دې تل ځوړ کا.

د پښتو ژبې بل حکایت ویونکی شاعر ملا پیرمحمد دی. په پښتو ادبي تذکره کې دده ذکر داسې کېږي: ((ملا پیرمحمد هوتک د ملا سرور مغفور زوی دی چې ملا سرور له میا فقیرالله صاحب څخه زده کړه کړې ده او ملا پیرمحمد له خپله پلاره فیض ومونده. د علیین مکان حاجي میرخان سره په جنګو کې ملګری و، چې د شاه

ظل الله ورور شاه محمود ادام الله دولتهم اصفهان ته ولاړ، ملا پیرمحمد هم یې هلته وغوښت او له انفاس میمون یې استفاده کا او خلک د خدای شریعت او امام اعظم صاحب مذهب ته رابولي، نقل کا: چې میاجي صاحب له روافضو سره مباحثې کا او په دلایلو علمي دوی ملامت کا چې لکه علمای روم چې په اصفهان کې دي هم د ملا پیرمحمد صاحب عزت کا او «پیر افغان» یې لقب کا، میاجي صاحب له علم اخلاق کې یو کتاب دی چې «القرایض فی رد الروافض» یې نوم دی په افضل الطرایق کې یې دا حکایت کښلی دی چې زه یې له هغه کتابه دلته ثبت کاندم چې په دې کتاب کې یادګار وي.»

حکایت

شیخ متي چې خلیلي و — دی له آر لوی ولي و
یوه ورځ روان پر لار و — لوی ښتن په استغفار و
کړ ده ذکر د غفار — یو شپېه نه و وزګار
پر دې لار وې تیرې ګټې — لارې مځکې وې په بټې
ډېرې شپې راغلې رویدار — چې یې صافه کړله لار
یو دهقان به ابیاري کړه — شپه په شپه به یې خواري کړه
ده به لید په توره شپه — شیخ متي په زیار اخته
له راحته په بېزار و — ټوله شپه به هم بیدار و
یوه شپه راتېر ملیار سو — شیخ متي ته په ګفتار سو
ای د خدای رویداره څه کړې — دومره زور زحمت پر څه کړې؟
ته بادار یې د ولیانو — ته قدوه د صالحانو
ستا د خاورې سره زر دي — د هر چا کجل البصر دي

په شپو شپو يې ته بېخواب — په زحمت په اضطراب
پا کوې د لارې ګټې — په دې خاورو څه دي ګټې؟
داسې ووې شيخ متي — د مولا په عشق پتي
چې خدمت د خلق الله — يو ګړۍ په يوه ساه
تر هر څه بهتر دی وروره — زده کړه دا خبره ګوره!
ولې پاته له تا نور دي — شپې او ورځې دې په کور دي
څه جهاد کړه پر تا فرض دی — دا هم ستا د غاړې قرض دی
يوه ورځ جهاد افضل — تر کلو کلو لمانځل
څوک چې تل لمونځ و روژه کا — په جهاد به يې پوره کا
لومړی شرط د دين همدا دی — بيا خدمت د خلق الله دی
له تا پاته دواړه دي نه — ځان خبر کړه ښه له دينه
توره واخله مجاهد شه — د لوی خدای د دين قاصد شه
د خدای نور پر جهان خپور کړه — دا خدمت يې په ځان پور کړه
چې دې بشپړ عبادت شي — ځان دې خلاص له مصيبت شي
چې له خوبه ويښ کاکړ سو — د غزا پر خوا نومړ سو
زغره خول يې اراسته کړل — د غزا غشي تېره کړل
هرات خواته په تلو تلو سو — د سلطان غياث له ملو سو
وېکړه هورې جهادونه — د سلطان مل شو په ملونه
څو هورې تر دنيا تېرسو — د غازيانو په ټول شمېر سو
چې يې هلته هم وفات سو — ښخ په خاورو د هرات سو
مېړه هسې ژوندون کاندي — مري د خدای په رضا باندې.

د پښتو ادبیاتو مشهورې او مهمې ادبي تذکرې پټې خزانې لیکوال محمد هوتک وايي: ((د بابرخان زوی و، چې د کاکړ بابا د زیارت لپاره په کال (۹۱۲) هجري ولاړ هرات ته او بیا چې راغی روب ته په کال (۹۲۹) هجري یې یو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم یې دی (غرغښت نامه) دا کتاب چې ما ولیدی، شیرین بیتونه په مثنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دي او له رښتینو خلقو یې روایات راجمع کړي دي. دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنیو او ژنیو په سبق لوست.))

دوست محمد علیه الرحمه په خپل کتاب کې کښلي: چې زما پلار بابړخان هم یو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم یې و ((تذکره غرغښت)) هغه وخت چې بابرخان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی دی او چا ضایع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ویرجن شوم، لکه چې کتاب ورک و، ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ویلې او هم مې یو څه له هغو څخه په یاد وې، نو ما پر خدای توکل وکا او هغه قیصې او روایات مې بیا په شعر وویل، خدای تعالی دې زما د پلار سعې مشکوره کا:

حکایت له غرغښت نامې څخه

لــه نېکـــانو روايـــت دی   هــسې توګــه حکايــت دی
نورمحمــد کـــاکړ راوي دی   چې يې فـيض تـل جـاري دی
د نيکونـو لـه خـولې وايـي   چـې منـښت يـې راتـه ښـايي
چـې کـاکړ نيکـه زاهـد و   لـوی څـښتن لـه تـل عابـد و
تـل تـر تـل يـې عبـادت کـا   پـر دې ليـار يـې رياضت کـا
شپې يې روڼې په لمانځووې   پـــه ژړا و پـــه نــــارو وې
نه يې خوب نه يې خوراک و   عبـادت يــې ژونـدو ژواک و
چې بـه کېناست پـه لمانځـه   يابــه کېــوت پــه ســتاينه
ورځ يــې ټولــه پــه قعــده وه   شــپه يــې هــم يــوه سـجده وه
تــل يــې سـير د لاهــوت کـا   بـد يـوه ګـولـه يـې قـوت کـا
غــرق بــه تــل پــه ذکــرالله و   هــر سـبا او هــر بېګـــاه و
يــوه شــپه يــې عبــادت کــا   پــر ګنــاه يــې نــدامت کــا
سترګې پټې سوې لـه خوبـه   پـه شپو شپو يې و ويښتوبه
هسې خوب يې وليد ګرانه   چې غرغښت ښـيي پنهانـه
وايـــي ای کـــاکړه زويـــه   لـه تـا خوښ يمـه نېکخويـه
ســتا قــدم زمــا پــر لار دی   ماســوا کــې دې قــرار دی
شــپه و ورځ دې ده لمانځنــه   د څــښتن عبــادت کړنــه.

دغـه راز د پښتو لرغوني ادبي او بيا تـر هغې وروسته پـه منځنۍ ادبي دوره کې نور حکايتونه هم شته چې مـا يې هغـو مشهورو تـه اشاره وکړه.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نږه پښتو کلمې

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې داسې سوچه پښتو کلمې شته چې ځینې یې د وخت په تېرېدو سره له استعمال غورځېدلي، خو ځینې یې لا هم په همغه بڼه او شکل تر اوسه کارول کېږي، زه دلته یوازې د همدغو نږه یا سوچه پښتو کلمو یادونه کوم:

ګڼه	کلمې	مانا
۱	من	اراده، عزم، نیت
۲	میرخمن	دښمن، غلیم
۳	ژوبله	جنګ، یو بل ژوبلول
۴	یرغالم	یرغل کوم، هجوم کوم
۵	ماتېدونو	ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
۶	خول	د جنګي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
۷	نمنځ	احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
۸	ویاړ	افتخار، فخر
۹	ویاړنه	فخریه
۱۰	سو	سومان
۱۱	لتاړ	برهم، خراب، اخته

۱۲	اوجاړ	خراب، ویجاړ، ړنګ
۱۳	شپول	احاطه
۱۴	اودوم	علاج، چاره، درملنه
۱۵	پېژندوی	پېژندل شوی، شناسا، اوځار
۱۶	لوني	وروي، خپرېږي، ویشتل کېږي
۱۷	دښن	دښمن، غلیم
۱۸	پلن	پلی، پیاده
۱۹	رپي	رپېږي، رېږدي
۲۰	زړن	زړور، شجاع
۲۱	مخسور	سرخرويي، بریالیتوب
۲۲	کول	خاندان، نسل
۲۳	لور	پېرزوينه، رواداري، مهرباني
۲۴	بامم	روزم، تربیه کوم، پالم
۲۵	ودنه	وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول
۲۶	تال	ځنډ، ځنډېدنه
۲۷	بولي	يادوي، ګڼي
۲۸	دريځ	د درېدوځای، منبر
۲۹	ستايوال	ستايونکی، مداح
۳۰	ژبور	سخنوران، ژبغړاندي، تېز ژبي
۳۱	نتلی	زبون، محزون، غمجن
۳۲	خړو	مجازاً د بدو په مانا
۳۳	سوښي	دروغ

۳۴	وبولي	ووايي
۳۵	تېرون	تجاوز، ظلم، زياتی، تعرض
۳۶	پرتم	شوکت، مهابت، دبدبه
۳۷	پاړکي	د شعر ټوټې، سرودونه
۳۸	ترپلل	غورځېدل، تېښته کول
۳۹	ګروهه	اعتقاد، عقيده
۴۰	وکوراوه	باطل کړ
۴۱	زيارنه	کوښښ، زيار، زحمت
۴۲	وتوراوه	تور ورپورې کړ، تومتي کړ
۴۳	ګوښې	يوازې، وروسته
۴۴	اړه	د اړول له ريښې څخه، تبديل
۴۵	کهاله	خاندان، کورنۍ
۴۶	رغا	د رغولو په مانا
۴۷	تورن	تهمت زده، تهمتي
۴۸	کروړ	ټينګ، محکم، کلک
۴۹	مه غږه	مه اوره، مه منه
۵۰	دروهوي	غولوي، دوکه کوي
۵۱	ناورين	غم، ماتم، مصيبت
۵۲	سادين	شدياره کړې ځمکه، اړول شوې ځمکه
۵۳	نول	پرېشاني، غم
۵۴	تاخون	ځيګرخوني، د زړه غم، د زړه نول
۵۵	شهۍ	معشوقه، محبوبه

۵۶	پېر	نوبت، دور، ګردش، حالت
۵۷	اغلې	ښکلې، ښایسته، ګلالۍ، منلې، ډولي
۵۸	اوربل	کورنۍ، مسکن، ځای
۵۹	کړاوون	وریتول، کبابول، کړه ول
۶۰	کوکار	فریاد، چیغه، کړیکه، کریږه
۶۱	زمولوي	پژمرده کوي، مړاوي کوي
۶۲	اوکوب	شان او شوکت
۶۳	سکنې	غوځوي، بیاتي کوي
۶۴	ژوبلور	جنګي، سپاهي، عسکر
۶۵	ځغلا	تېښته، منډه
۶۶	ویرژلی	غمجن، ویرغاړی
۶۷	کراړ	سخت، کلک، مضبوط
۶۸	ناتار	تاراج، تاړاک
۶۹	شنار	شوم، نامبارک، خرابي
۷۰	ترار	ناکراره، وارخطا، ترهور
۷۱	ټپونه	زخمونه
۷۲	زګېروی	د ناروغ فریاد، نالښت
۷۳	مراندې	د خېمې تنابونه
۷۴	ټکه	صاعقه، تندر، اسماني افت
۷۵	پلاز	تخت
۷۶	سما	اصلاح، انصاف، سمونه
۷۷	ټیکنه	عدالت

۷۸	اوڅار	ظاهر او ښکاره، څرګند، معروف
۷۹	بېړۍ	زولنې
۸۰	چړتون	قاش یا د تورې پوښ
۸۱	ساندې	ویر، ماتم، په مړي پسې ژړا
۸۲	زرغا	سرسبزي، زرغون، سمسور، غوړېدلی
۸۳	لانښ	د غره کمر، پاڼ
۸۴	جوپه	قافله، ډله
۸۵	تون	ځای
۸۶	جاندم	جهنم، دوزخ
۸۷	ټبر	قوم، خاندان
۸۸	سوراړ	وچه او توره دښته
۸۹	ویرمن	غمجن
۹۰	نیلی	آس
۹۱	لونل	شیندل، پاشل، خپاره کول
۹۲	جاجي	فکر کوي، سوچ کوي
۹۳	رامشت	ساز او سرود
۹۴	بربڼ	لوړ باغ، بر باغ
۹۵	چندي	شاعر، ناظم
۹۶	پیودی	نظم کوي، ځېلوي، ځلوي
۹۷	اشلکونه	اشعار، منظوم کلام، شعرونه، نظمونه
۹۸	وړنګن	وړانګې لرونکی
۹۹	شڼ	مست

۱۰۰	سهان	ځمکه، ځای، هېواد
۱۰۱	شهابونه	ځلانده ستوري
۱۰۲	تېرون	د تېرېدل له مصدر څخه تېرېدنه، عبور
۱۰۳	پرتم	دبدبه، شان، شوکت
۱۰۴	ایلایي	اطاعت، متابعت
۱۰۵	ایړ	کښتۍ، د کښتیو یا سمندري پوځ یوه ډله چې د یوه تن تابع وي، کتار
۱۰۶	سال	میده شګه، سرمه رېګ
۱۰۷	ختې	البسه، جامې، کالي
۱۰۸	بټ بېدیا	تود بیابان، سوځنده دښته، میره
۱۰۹	څنډونه	څنډې، غاړې، افقونه
۱۱۰	برېځر	ضحی، ځاښت، غرمه
۱۱۱	برمل	ماسپښین، برمهال
۱۱۲	لرمل	مازیګر، لرمهال
۱۱۳	سرمل	ماښام، تیاره مهال
۱۱۴	ورمېږ	مغزی، څټ
۱۱۵	بمبڼ	د هندوانو پیر، پنډت، برهمن
۱۱۶	بودتون	بتکده، د بتانو ځای، بتتون
۱۱۷	نمزدک	مزګټ، مسجد، جومات
۱۱۸	نست	نابود، نشت
۱۱۹	زېرمه	ذخیره
۱۲۰	پاسوال	ساتونکی، محافظ

۱۲۱	پلور	خرڅول، قیمت
۱۲۲	ځری	قاصد ، استازی
۱۲۳	پنځ	خلقت، پیدایښت، زیاتېدل
۱۲۴	سورې	کړیکې، چیغې، نارې
۱۲۵	بارې	د ګټې غوښتنه، مزد ، اجوره
۱۲۶	میرځي	دښمني
۱۲۷	سود	اطمینان، تسلي، ډاډ
۱۲۸	سوب	حاضر
۱۲۹	سوان	سهولت او رعایت
۱۳۰	نېز	سېلاب، لوی سېلاب
۱۳۱	اپوټه	پرېشان، پرمخ، لالهاند ، ځپلی، سرچپه
۱۳۲	ژورنګ	زخمي، ژوبل، وهلی شوی، ټپي
۱۳۳	مواسه	محافظ، نګهداره، ساتندویه
۱۳۴	ځرخ	نتوتل، ځرخېدل، جګېدل
۱۳۵	ربل	رواداري، پېرزوینه، لورېینه
۱۳۶	ښهانه	خوبي، نېکي، ښېګڼه
۱۳۷	نومړ	نامزد ، نوموړی
۱۳۸	ملونه	د مل جمع، مله، ملګري
۱۳۹	بوللـه	قصیده
۱۴۰	مکېز	ناز
۱۴۱	ایواد	اوسنی چې موږ ورته هېواد وایو
۱۴۲	یون	تګ، حرکت، پرمختګ

۱۴۳	مټ	بازو
۱۴۴	ستر	لوی، واکمن، مختار
۱۴۵	ټاټوبی	قرارګاه، کلی، کور
۱۴۶	کټاره	نېزه
۱۴۷	کوکې	د ژړا نارې
۱۴۸	پېلوځې	د اور بلولو خاشې
۱۴۹	ملوکه	محبوبه
۱۵۰	هسک	اسمان
۱۵۱	سټه	بېخ
۱۵۲	سوبمن	فاتح
۱۵۳	لوینه	تکبر، لویوالی
۱۵۴	ګواښل	منع کول، وېرول

اخځونه

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبي، بېلابېل مخونه.
۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغونې او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادمل، بېلابېل مخونه
۳- د پښتو لرغوني متون تدریسي چپتر، د پوهندوی محمداجان حقپال اثر.

د پټې خزانې پېژندنه

پټه خزانه د هوتکي پاچا اعليحضرت شاه حسين هوتک د پېر نامتو ليکوال محمد هوتک د داود خان هوتک زوی هغه تذکره ده چې په (۱۱۴۱-۱۱۴۲هـ.ق) کلونو کې ليکل شوې او د پنځوسو پښتنو شاعرانو او ليکوالو ژوندليکونه يې د تاريخ د خاورو په زړه کې ساتلي دي.

دغه اثر پر (۱۳۲۲ل) کال لوی استاد علامه پوهاند عبدالحی حبيبي وموندہ او وروسته يې بيا له پارسي ژباړې سره خپور کړ د پټې خزانې له برکته د پښتو ادبياتو تاريخ ډېرې ورکې خو نامتو څېرې رابرسېره شوې. دا اثر دا زباتوي چې پښتو ژبه لرغوني ادبيات لري، خو د وخت ناخوالو، پېښو او جګړو ورڅخه ډېر څه خوړلي دي، که څه هم د پټې خزانې تر خپرېدو کلونه وروسته يو شمېر پښتو دښمنو او پرديپالو عناصرو پر دغه کتاب بې مانا او بې منطقه نيوکې هم وکړې او ځينو خو لا دا کاذبه دعوه هم کړه چې دغه کتاب ګواکې (جعلي) دی.

علامه حبيبي د محمد هوتک د پټې خزانې پر رابرسېره کولو سره د پښتو ادبياتو په تاريخ کې د يوې داسې څېرې په توګه وپېژندل شو،

چې د پښتو ژبې لرغونی تاریخ یې راژوندی کړ او ټولو پښتنو د لوی استاد عبدالحی حبیبي دغه هڅه ډېره وستایله. د پټې خزانې تر خپرېدو پورې داسې ګومان کېده چې پښتو ادب له بایزید روښان، خوشال بابا او رحمان بابا څخه راپیلېږي، په داسې حال کې چې پټې خزانې ثابته کړه پښتو ادب ډېر پخوانی تاریخ لري. د شلمې پېړۍ له پیله چې د پښتو ژبې او ادب د پرمختګ لپاره یو ملي غورځنګ راپیل شو او یو شمېر فاضلو استادانو ددغې ژبې د ادب د تاریخ تیاره ګوټونه وروښول، دې مسئلې د ګاونډیو فرهنګونو یو شمېر متعصبو کړیو ته خوند ور نه کړ، د هغوی په نظر پښتو د غرو د خلکو یوه وحشي ژبه ده او که د فرهنګ نړېدلي څلي یې ودان شي، نو پښتانه به مدني ژوند ته متوجه شي او بلاخره به یې ملي شعور لوړ شي، چې په پای کې به سیاسي واک هم ترلاسه کړي. ددې پروسې د مخنیوي لپاره ایرانیانو او پنجابیانو په یو شمېر دسیسو جوړولو پیل وکړ چې یوه یې هم د پټې خزانې د جعلي والي ډنډوره وه، ، له بده مرغه یو شمېر پښتانه لیکوال هم یا مخامخ یا په ناسیده ډول د دغو ډنډورو ښکار شول، خو له دې هر څه سره سره (پټه خزانه) د ځینو متعصبو او ناروغو کړیو که بهرني وي او که کورني په بابولالو نه شي کېدی چې جعلي وبلل شي. دا هم اړینه ده وویل شي چې پټه خزانه، د افغانستان پښتون قام، پښتو ادب او کولتور به تلپاتې وي او هېڅوک به یې د پرمختګ او ودې مخنیوی ونه کړای شي.

د کتاب نوم:

ددې کتاب په باب راغلي: «د دې کتاب نوم دی پټه خزانه ځکه چې دلته هغه احوالونه راغلي دي چې پټ وو او نه وو ښکاره.»
دا کتاب یا اثر درې برخې یا درې خزانې لري:
دویمه خزانه د محمد هوتک د معاصرو شاعرانو د احوال په باره کې ده چې د هغو احوال د محمد هوتک په زمانه کې هر چاته یا لږ تر لږه هغو خلکو ته د چا لپاره چې دا کتاب لیکل شوی، معلوم وو، د کتاب په لومړۍ برخه یا لومړۍ خزانه کې یې د (۲۲) شاعرانو احوال راغلی دی او د هغوی بیت (فرد) سندره، ناري، څلوریزه، شعر، ویارنه، سانده، بولله (قصیده)، غزل هغه ټول اصناف یې لیکلي. په دوی کې اسمعیل، خرښبون، شیخ متي، شیخ بوستان بړیڅ، علي سرور لودي، حمید لودي، عیسی مشواڼی، سلطان بهلول لودي، خوشال بابا او رحمان بابا شامل دي.
د کتاب دریمه حصه (دریمه خزانه) کې د مېرمنو ذکر راغلی دی، یوه مهمه خبره دا هم ده چې د محمد هوتک په زمانه کې هره قلمي نسخه پټه خزانه وه، ځکه چې هغه وخت چاپخونې نه وې د اکثرو کتابونو یوه یا څو محدودې نسخې موجودې وې.

د محمد هوتک د پټې خزانې د نثر بېلګه:

حمد و ثنا هغه خدای(ج) ته چې انسان یې په ژبه او بیان لوړ کا او عزت یې ورکا له نورو حیواناتو په نطق او وینا سره او خپل کلام پاک کې نازل کا په افصح بیان سره چې هغه ابلغ دي له کلامه د کولو بلغاوو او فصحاوو.

ستاینه او سپاس دی هغه خاوند سره چې بې له ده نشته بل خاوند او نه بل بادار د وګړیو ښښتن دی دی چې انسانان په خوږو خبرو پالي او د هرې بلیغې وینا ملهم دی.
درود نا محدود پر هغه پیغمبر، علیه الصلواته و السلام چې موږ ته یې راوښووله سمه لار.
بیت:

دی رهبر د کایناتو تر ده جار سم
دی نامور د مخلوقاتو تر ده جار سم

پټه خزانه له یوې خوا ادبي اهمیت لري، خو له بلې خوا تاریخي اهمیت هم لري، ځکه چې په دغه اثر کې یو شمېر پېښې او حوادث داسې دي چې هغه د افغانستان د تاریخ په باب ځانګړی تاریخي اهمیت لري. د علمي او تاریخي تحقیقاتو په برخه کې دا هم باید په ګوته کړو چې پټه خزانه هم د تاریخي مطالعاتو او هم د تحقیقاتو په برخه کې ډېره مهمه ونډه لري.
محمد هوتک د پټې خزانې په قید یو ادبي علمي او تاریخي کتاب ولیکه چې په پښتو ادبیاتو کې ساری نه لري، دا کتاب راتلونکي نسل ته د ډېر ښه ماخذ او سند حیثیت لري په یوه ځغلنده نظر ویلای شم که چېرې دغه ادبي او تاریخي شهکار په بله ژبه کې وای نو اوس به یې نړیوال شهرت درلود، خو له بده مرغه چې د پټې خزانې اهمیت، ارزښت او ماهیت لااوس زموږ له ډېرو خلکو پټه دی او ډېرو لاددې کتاب له ګتو ګټه نه ده پورته کړې.

د امیر کروړ د شعر ویپیانګه

امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی. امیر پولاد د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې یې پاچاهي کوله. امیر کروړ پر (۱۳۹هـ- ۷۵۲م) د غور په مندیش کې پاچا شو. دی یو تکړه، غښتلی، کلک او محکم سړی و، په یوه تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.
پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله لیکي: ((چې دا امیران له پېړیو څخه په غور کې وو او د هغه (سور) اولاده ده چې د (سهاک) له پښتنه و.)) امیر کروړ د پښتو یو زبردست شاعر دی. وایي، چې دی یو عادل، ضابط سړی او د ښې وینا خاوند و او هر کله به یې شعرونه ویل، هغه وخت چې په جنګونو کې یې ډېرې فتحې وکړې، نو یو زبردست شعر یې وواېه، چې ((ویاړنه)) یې بولي.دا شعر په دې ډول دی:

زه یم زمری په دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته

غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې
پـه ژوبـله یـونـم یـرغالـم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
لـه مـا اتـل نستـه
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
لـه مـا اتـل نستـه
زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخـار بـولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نستـه
پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هریـرود پـر څنډو ځـم تښتي پلن راځخه
رېي زړن راځخه
له ما اتل نستـه
خـپلـو وګـړو لـره لـور پـېرزوینه کـوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نستـه
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په څنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دریځ ستایوال
پـه ورځـو شپـو مـیاشتـو کال- له ما اتل نستـه

دا شعر د پښتو يو ډېر قيمتي، پوخ او متين شعر دی. د پښتونولۍ د زړورتيا او شجاعت اصلي خيالات په کې ښکاره او څرګند دي. وزن يې هم ملي او د پښتو له خالصو اوزانو څخه دی.
د امير کروړ د شعر له پوخوالي او متانت څخه ثابتېږي، چې پښتو به تر اسلام دمخه هم ښه پوخ شعر او ادب درلود ، مګر تر څو پورې چې بله پخوانۍ نمونه نه وي پيدا شوې، نو دا شعر د پښتو لومړی شعر او امير کروړ د پښتو لومړی شاعر ګڼل کېږي. شيخ کته په خپل کتاب (لرغوني پښتانه) کې ليکلي دي، چې امير کروړ په (۱۵۴هـ) کې مړ شوی دی.
په دې شعر کې د پښتو ډېر پخواني لغات راغلي دي، لکه:
اتل- نابغه او پهلوان
من- اراده، عزم، نيت
ميرڅمن- دښمن، غليم
ژوبله- جنګ، يو بل ژوبلول
يونم- حرکت کوم، ځم
يرغالم- يرغل کوم، هجوم کوم
اودوم- علاج، درملنه، چاره
دښن- دښمن
پلن- پياده، پلی
زړن- زړور، شجاع
لور- پېرزوينه، رواداري، مهرباني
بامم- روزم، تربيه کوم، پالم

دریځ- د درېدو ځای، منبر
ستایوال- ستایونکی، مداح
ماتېدونو- ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
خول- د جنګي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
نمنځ- احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
ویاړ- افتخار
ویاړنه- فخریه
سو- سومان
لتاړ- برهم، خراب، اخته
اوجاړ- خراب، ویجاړ، ړنګ
شپول- احاطه
جروم- د جرم جمع، ګرمسېر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهیلي خواوو ته ویل کېږي، چې د کندهار سهیل لویدیځ او د هغه له شګلنځي نه پیل بیا تر سیستان او چخانسور پورې رسېږي.
غرج- غرجستان، چې د غور او هرات له شمال نه پیل تر آمو پورې او په لویدیځ کې تر مرغاب او ماورالنهر پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.
پېژندوی- پېژندل شوی، شناسا، اوځار
لوني- اوري، خپرېږي، ویشتل کېږي
ریي- رېږدي، رپېږي
مخسور- سرخرویي، بریالیتوب
کول- کهول، کورنۍ، خاندان، نسل
ودنه- وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول

ټال- څنډه، وخت
بولي- يادوي، ګڼي.
سوبه- فتحه، فتح
برى- كاميابي
بادار- بښاغلى
لوړاوى- لوړ، جګ
ډاډينه- اطمينان
هسک –اسمان
زرنج- د نيمروز مركز دى.

د پښتو ژبې شعري فورمونه

دلته هغه ډول شعري فورمونو ته اشاره کوو چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او یا هم اوس په پښتو او عربي دواړو کې مشترک ګڼل کېږي.

۱- غزل: د ښځو له خبرو نه خوند اخیستل او یا هم له ښځو سره مخامخ خبرو کولو ته غزل وایي. له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته د راغلو (۱۳) جوړښتونو څخه یو غوره فورم هم دی. غزل مطلع لري یانې د سر بیت یې مقفی او د دویم هر بیت مسره یې قافیه لري او د مطلعې قافیه تعقیبوي.

غزل دوه ډوله خبرې کوي، ډېرې داسې غزلې راغلي چې لومړي بیتونه یې د مستۍ او خوشالۍ ستړګګ وهي، خو د منځ بیتونه یې د ویر ناري وهي، د غزل بیتونه له (۵-۱۵) پورې وي.

د عربي (۱۳) شعري جوړښتونه په دې نومونو یادېږي، غزل، مستزاد، مثلث، مربع، مخمس، رباعي، قطعه، قصیده، مثنوي، مسدس، ترجیح بند، ترکیب بند، معشر او...

بشپړ ازاد شعر: په دې شکل کې یوه ټاکلې موضوع انځورېږي هر څومره چې زیات لیکل کېږي یا کم، قید نشته ورته خو شرط دادی چې وزن باید ولري.

۲- مثنوي(دوه ییز): دغه جوړښت په خپل منځ کې ګډه قافیه لري، وزن او څپې یې برابر دي، ډېرې اوږدې موضوعګانې په کې نغښتل کېږي، د مومن خان او شېرینۍ، یوسف خان او... داستانونه هم په همدې فورم کې نظم شوي دي.

۳- مثلث(درې ییز): هر بیت یې (۳) مسرې لري د لومړي بیت درېواړه مسرې یوه قافیه، یو وزن لري او د نورو بندونو هر لومړي بیتونه په خپل منځ کې قافیه لري او د درېیمې مسرې قافیه یې له مطلعې سره یوشان وي.

۴- رباعي: په سپین مخ کې د زنې په منځ شین خال وار له واره د سترګو ځیر ورکش کوي، رباعي هم همداسې تل جذابه وي، له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته راغلې او په پښتو کې ورته څلوریزه ویل کېږي. ددې فورم څلورواړو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د څلوریزې لومړی بیت مقفی وي، درېیمه مسره یې قافیه نه لري، د څلورمې مسرې قافیه د مطلع قافیه تعقیبوي، د غزل په شان یې ردیف اختیاري وي.

۵- قطعه: دا شکل هم له عربۍ څخه راغلی، د څلوریزې په شان څلور مسرې لري توپیر یې یوازې دا دی چې په رباعي کې لومړی بیت مقفی وي یانې دواړه مسرې سره خپلو کې قافیه لري او یو ډول قافیه تعقیبوي او د درېیم بیت دویمه مسره ورسره قافیه کې ګډه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ مسره او د دویم بیت وروستۍ مسره سره یوه قافیه لري او دواړه لومړۍ مسرې قافیه نه لري.

۶- قصیده(بولله): د قصد کولو مانا لري او همدارنګه د قصد له مصدره جوړه شوې، مانا يې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سپېڅلتوب ده، د بیتونو شمېره يې له (۱۵) څخه کم نه وي او تر دوه سوه هم زیات بیتونه لري. د غزل په څېر د سر لومړی بیت يې مقفی او د نورو بیتونو دويمه مسره يې د مطلعې قافيه تعقیبوي، پخوا قصیدو درې برخې درلودې، ګریز، حسن تعلیل او دعایه. هره قصیده چې دا درې برخې ولري په تول او وزن پوره قصیده بلل کېږي. په پښتو کې لومړۍ قصیده شیخ اسعد سوري لیکلې ده.

۷- مستزاد: دا شکل د رباعي، غزل یا قصیدې پر هره مسره باندې چې يوه لنډه مسره ورزیاته شي مستزاد ګڼل کېږي او لويه مسره د مانا په لحاظ کوچنۍ مسرې ته اړتیا نه لري، ځکه چې ټوله مانا په لومړۍ مسره کې بشپړه وي.

۸- مخمس(پنځه ییز): په دغه شعري جوړښت کې هر بند پنځه مسرې لري، د لومړي بند پنځه واړه مسرې يوه قافيه لري، د نورو بندونو څلور مسرې خپل منځ کې يوه قافيه تعقیبوي، خو پنځمه مسره باید د لومړي بند قافيه تعقیب کړي.

۹- مسدس(شپږیز): د شعر دا فورم شپږ مسرې لري، د سر لومړی بند يې ټول ټال یو شان قافيه لري د نورو بندونو پنځه مسرې په خپل منځ کې هم قافيه او هره شپږمه مسره يې په قافيه کې د لومړي بند د مسرو د قافيې تابع ده او سېلابونه يې مساوي وي.

۱۰- مسبع(اوه ییز): له نوم څخه يې معلومېږي چې اوه مسرې لري، د لومړي بند ټولې مسرې يې په قافيه کې یو شان وي او د

نورو بندونو شپږ مسرې يې يو ډول قافيه لري، خو د پای مسره يې د لومړي بند د مسرو د قافيې تابع وي.

۱۱- مثمن(اته ييز): هر بند يې اته مسرې لري، اته واړه مسرې يې په خپل منځ کې يو ډول قافيې لري رديف په کې په خپله خوښه دی، د نورو بندونو اتمه مسره يې د لومړي بند قافيه ګوري، خو نور بندونه يې په خپل منځ کې يوه قافيه لري.

۱۲- معشر(لسيز): دا جوړښت لس مسرې لري، د لومړي بند لس واړه مسرې يې په خپل منځ کې مقفی وي، د نورو بندونو(۹) مسرې يې په خپلو منځو کې هم قافيه وي او لسمه مسره يې د لومړي بند مسرو له قافيو سره يوشان وي، ټولې مسرې يې يو واحد وزن تعقيبوي.

۱۳- ترجيح بند: دا هغه نظم دی چې لومړی څو بيتونه وويل شي بيا ورپسې يو مقفی بيت ورلوېږي او په دې ډول يو بند جوړوي. همدا ډول بيا بېل بند پيلېږي او بيا ورپسې همدا مقفی بيت تکرارېږي. په ترجيح بند کې د هر بند لومړی بيت مقفی وي او د نورو بيتونو دويمې مسرې يې قافيه لري او لومړی مسره يې بې قافيې وي، د بندونو د بيتونو شمېر يې سره مساوي وي.

۱۴- ترکيب بند: ترکيب بند دی چې څو مقفی مسرې سره يو بند جوړوي بيا وروسته يو بل مقفی بيت ورلوېږي چې ددغه وروستي بيت قافيه د لومړي بند له قافيو سره يوشان وي همدا شان وروسته نور بندونه راځي چې هر بند ځانته قافيه لري او په پای کې چې کوم مقفی بيت راځي د هغه قافيه هم خپلواکه وي او د لومړي بند د

وروستي بيت سره قافيه کې يوشان وي او نه يې هم قافيه د خپل بند تابع وي، خو د څپو شمېر يې باید تر پایه توپير ونه لري.

۱۵- تـول قـافيز نظـم: دا هغـه ډول شعري چوکاټ دی چې هـره مسره یې قافیـه ولـري او ټـول مـسرې یې یـوه قافیـه تعقیبوي. کـوم فورمونه چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دغه فورم په کې نه ښکاري، شاید چې دغه فورم په عربي کې نه وي.

اخځونه

۱- د پښتو شعر هندسي جوړښت، د پوهندوی محمداسمعیل یون اثر، بېلابېل مخونه.

۲- یو شمېر بېلابېلې ویبپاڼې.

په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه

هره ژبه او ادبیات ځانته تاریخ لري، نو پښتو هم یوه لرغونې ژبه ده او اوږد تاریخ لري، چې زیاتو شاعرانو او ادیبانو په کې خپلې خوږې ملغلرې پېیلي، هر ډول نظم او نثر یې په کې ویلی او لیکلی دی او د خپل زړه او قلم تنده یې په کې ماته کړې ده. ما د دوی له لیکنو او ویلو څخه تاسو ته د ویاړنې په باب یو څه معلومات راټول کړي چې په لاندې ډول دي:

ویاړنه:

ویاړنه د پښتو نظم له مانیزو (معنوي) ډولونو څخه ده. ویاړ د ویاړل له مصدر څخه دی چې د افتخار او فخر کولو په مانا دی. ویاړنه هغه ادبي کلام دی چې شاعر د خپل ولس، خلکو، وطن او ژبې د سرلوړۍ، پرمختګ او لوړوالي په برخه کې ویلی وي او یا دا چې شاعر داسې شیان، الفاظ، موضوعات او کلمات په خپل کلام کې بیان کړي چې وویاړي او افتخار پرې وکړي، نو په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه همغه د پښتو لومړنی شعر دی، یانې د امیر کروړ سوري غوري شعر دی چې د اسلامي دورې تر لومړیو کلونو (۱۳۹هـ.ق) څخه وروسته ویل شوی دی. کله چې د عباسي دعوت

په جنګونو کې امیر کروړ سوري ډېرې سوبې وکړې نو همدا ویاړنه یې وویله چې پټې خزانې تر موږ پورې رارسولې ده. پټې خزانې دا متن د شیخ کته متي زي له لرغوني پښتانه نومي کتاب څخه اخیستی چې د هغه ماخذ محمد هوتک د محمد بن علي البستي کتاب (تاریخ سوري) ښودلی دی، خو د تاریخ سوري ماخذ معلوم نه دی. په هر صورت تاریخ سوري چې پر (۲۵۰ هـ.ق) کال په خپلو پاڼو کې ځای ورکړی دی، کېدی شي په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د راویانو حافظو تر محمد بن علي البستي پورې رارسولی وي، چې دا عنعنه تراوسه پورې په موږ کې موجوده ده او د پښتو ډېر اشعار په کلیو او بانډو کې په پېړیو پېړیو سینه په سینه انتقال شوي او انتقالېږي.

استاد حبیبي دې ته یو مستند متن ویلی دی، وایي: ((چې د انتقال او ضبط روش یې د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی.)) دا ویاړنه د خپل زمان له روحیې سره برابره ایجاد شوې ده، ددې ویاړنې شکلي جوړښت نه د شرق له دېواني شعري ډولونو لکه قصیده، غزل، ترکیب بند، ترجیح بند، مخمس او نورو سره یوشان والی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعرۍ له خپلو ملي ډولونو سره لکه چاربیته، بدله، بګټۍ، لوبو او کسرونو یوشان والی لري، نو ځکه استاد حبیب الله رفیع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللي دي او وایي: ((دا ډول سندرې د زړو اریایي سندرو او د پښتو ولسي سندرو ترمنځ د اتصال یوه کړۍ ده.)) خو استاد محمد صدیق روهي وایي: ((دا ویاړنه د اوستا، زامیادیشت، مهریشت او د ریګویدا له ځینو سندرو سره

پرتله کېدی شي.›› همدارنګه په دې سندره کې داسې لغات او ترکیبونه شته چې هغه یوازې د پښتو ژبې دي او د نورو ژبو لکه عربي او پارسي تر تاثیر لاندې نه دي، دا چې دا ویاړنه څه دپاسه دولس نیم سوه کاله مخکې ویل شوې ده، نو ځینې هغه لغات په کې دي چې په عامه پښتو کې اوس متروک دي او امکان شته چې د پښتو په ځینو غرنیو لهجو کې لاتراوسه موجود وي او دا ویاړنه خپله رواني ژبه لري چې بېلګه یې شته او له دې ویاړنې څخه د علامه حبیبي په وینا د امیر کروړ مینه او لېوالتیا له خپل ټبر سره څرګندېږي، نو زه د دې ویاړنې یو څو بیتونه د نمونې په ډول له پټې خزانې څخه ستاسو مخ ته ږدم:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته
په هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته
غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې
پر ژوبله یونم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نشته
زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتل نشته

تر دې ویاړنې وروسته په پښتو ادب کې بله ویاړنه د ملکیار غرشین ده چې پر (۵۷۱هـ.ق) کال کله چې سلطان شهاب الدین غوري پر ملتان حمله کړې وه، نو دغه ویاړنه هم زموږ د ادبي مورخانو په اثارو کې د هغه وخت ویاړنه ګڼل شوې ده، چې دا ویاړنه د اسلام د خپرېدو او اسلامي فتوحاتو په ملاتړ کې ویل شوې ده. د اسلامي فتوحاتو ستاینه یې کړې ده او د اسلامي لښکرو د هڅولو، یادولو او د دوی د روحیې د لوړولو هڅه په کې شوې ده او د کروړ د ویاړنې غوندې د پښتو په لرغونو سندرو کې راځي. د ملکیار غرشین دا ویاړنه د پخوانیو قومونو د حماسیاتو او رزم رنګ لري، د هغو سندرو له ډلې څخه ده چې پخوانیو پښتنو به د جګړې پر میدان ویلې او مقصد یې د زلمو د احساساتو تاوده ساتل وو، چې ښه جنګ وکړي. دا ویاړنه د پښتو سوچه لغات لري. همدارنګه لکه نور ګړني اشعار یو تکرارېدونکی غبرګون لري چې د هر بند په اخر کې ویل کېږي او دا د پښتو یو ځانګړی خاصیت دی چې په نورو ژبو کې نه شته. په دې ویاړنه کې شاعر ځان یو مبلغ راپېژني چې دده وینا پر اورېدونکو باندې اغېزه وکړي او د سندرې مقصد حاصل شي او دا ویاړنه د کروړ تر ویاړنې وروسته لومړنی جنګي اثر دی. دا سندره د سلیمان ماکو په تذکره کې راغلې ده. زه غواړم ددې سندرې یوه برخه راوړم:

ښتن مو مل دی | اوس مو یرغل دی | ایواد د بل دی
غازیانو ګورئ
ښتن مو مل دی
توري تېرې کړئ | دښن مو پرې کړئ | منګولې سرې کړئ

څه له به تښتو
ځښتن مو مل دی
که ټینګ کړو زړونه پـر بـري یـونـه چې زمري یونه
اسلام راڅخه دی
ځښتن مو مل دی
غازیانو راسئ ټـول شاوخوا سئ د شهاب په ملا سئ
ځښتن مو مل دی

د ملکیار بابا تر ویارنې وروسته زموږ په لرغوني پښتو ادب کې بله د هوتک بابا هغه سندره ده چې کله چنګېزي یرغلګرو پر سور غره یرغل وکړ، نو د هوتک بابا ډېر خپلوان په کې مړه شول نو ده دا سندره په لوړ اواز وویله او پر غشو یې د مغولو ټټرونه څیرې کړل، همدارنګه دا سندره چې غښتلیو مېړو اورېدله په جنګ تویېدل تر څو چې سور غر یې د مغولو په وینو رنګ کړ او ټول یې پوپناه کړل. همدارنګه باباهوتک لومړی سړی دی چې د مغولو په مقابل کې یې دا ویارنه په خوند ویلې ده. هوتک بابا ته د وخت د ټولو شاعرانو پېشوا ویل کېږي. ددې ویارنې ژبه خوږه خو ډېره زاړه لغات نه لري او د شعر شکل په کې حماسي او ساده دی. له دې ویارنې څخه د شاعر او د هغه وخت پښتنو وطني احساس او د مینې د ساتنې تاوده احساسات ښکاري، چې دغه افکار هم د مغولي دورې د پښتو شعر ځانګړنې دي او تر (۱۰۰۰هـ.ق) پورې په پښتو شعر کې خوندي شوې دي. دا ویارنه په پټه خزانه کې راغلې ده او د پټې خزانې مولف محمد هوتک له خپل پلار څخه نکل کړې ده چې زه به یې څو بیتونه په دې ځای کې راوړم:

آ د مرغـــــــــې غـــــــښتليو راســــــئ
پـــــر تنـــــگ ولاړ د پـــــښتونخوا ســـئ
تـــورې تېـــرې غـــشي تـــر مـــلا ســئ
پـــر كلـــي كـــور بانـــدې مغـــل راغـــى

زمــــــا د زلمــــــو وينــــــې بهېــــــږي
ځمكــــې او غرونــــه پــــه ســـره كېــــږي
ميرخــــــى ځغلــــــي او ترهېـــــــږي
پـــر كلـــي كـــور بانـــدې مغـــل راغـــى

زلمـــو پـــر تنـــگ ځانونـــه مـــړه كـــړئ
دښـــن پـــه غـــشيو مـــو پييـــه كـــړئ
پـــر پـــښتونخوا ځانونـــه مـــړه كـــړئ
پـــر كلـــي كـــور بانـــدې مغـــل راغـــى.

دا وې د پښتو په لرغوني ادب كې وياړنې چې ما بيان كړې، كېدى شي چې نورې هم موجودې وي. دا هم څرگنده ده تر دې دورې راوروسته په منځنۍ او همدارنگه په معاصرو دورو كې هم زموږ زياتو شاعرانو وياړنې ويلي دي. لكه خوشال بابا، د هغه د كورنۍ شاعرانو او نورو، خو ما يوازې د لرغونې دورې وياړنو ته اشاره وكړه چې گران استاد پوهندوی محمد اسمعيل يون راته د كورنۍ دندې په توگه راسپارلې وه.

اخځونه

١- هوتک محمد ، پټه خزانه، ١٣٨٩ل کال، مومند خپرندویه ټولنه.
٢- حبیبي عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ١٣٨۴ل کال.
٣- هېوادمل زلمی، د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، ١٣٧٩ل کال.
۴- ارزومند محبوب شاه، د پښتو نظم کلاسیک ژانرونه، ١٣٨٩ل کال، ګودر خپرندویه ټولنه.

د پښتو ادب د لرغونې دورې پیل او پای

لرغوني دوره:

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبیلوي نظام مسلط ښکاري تر شپاړسمې میلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحریري اسنادو له مخې په ادبي تاریخ کې دغه دوره له امیر کروړه پیلېږي او د بایزید روښان تر ظهور او پاڅون پورې رسېږي. په شپاړسمه میلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختیزه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فیوډالي تولیدي مناسبات منځته راځي او په ادبیاتو کې هم بدلون لیدل کېږي. پخوانۍ دوره د ټولنیزې اروا پوهنې او فرهنګي عنعنې له پلوه د ریګویدا او اوستا له سندرو او ګاڅونو سره ورته والی لري، د ځینو ادبپوهانو په عقیده د ریګویدا او اوستا د سندرو او کاڅونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعګانې او قالبونه سره ورته دي، د پخواني دورې عمده موضوعګانې د نمانځنې سندرې، ویاړنې، ویرنې، مینه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې سپېڅلي تخیلات او لفظي صنایع نه لیدل کېږي. د غوریانو د واکمنۍ په دوره کې د قصیدې جوړونه یو نوی پړاو ګڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصیدو کې د شپنو شعر سره فاصله منځته راغلې ده، که څه

هم قصيدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري، خو په هغو کې د کوچيانو سندرو روحيه هم ساتل شوې ده. د پښتو قبيلو مشران او واکمنان د يووالي او قبيله يي قدرت د سمبولونو په توګه ستايل شوي دي، که دغه قصيدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصيدو سره پرتله شي، نو د هغوی ترمنځ د قالب او محتوا له پلوه جوت توپير ليدل کېږي، د پښتو واکمنان د قومي يووالي د سمبولونو او خواخوږو دوستانو په توګه ستايل شوي دي، شاعر نه د صلې او انعام د اخيستلو لپاره شعرونه وايي او نه په ستاينه کې له اغراق نه کار اخلي په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پيروي کوي، د پښتو شعر د لرغونو اريايانو د سندرو وزن ساتي، تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصيت ساتلی دی، يانې د شعر وزن د څپې او د هجاوو د شمېر پر اساس ټاکل کېږي.

د امير کروړ شعر چې لرغونې دورې پورې اړه لري يو قديم شعر دی، چې له پټې خزانې څخه موږ ته لاسته راغلی دی.

د امير کروړ شعر چې وايي:

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته

دا د پښتو زوړ شعر دی چې د دويمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دی، له ظاهري پلوه يانې د ژبې، ادا، لغاتو او کلماتو له مخې مخصوص رنګ او زموږ د اوسنۍ ژبې له محاوروي جريان سره توپير لري. ډېر داسې لغات په کې راغلي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره کې نه استعمالېږي. ددې شعر له لساني پلټنې څخه سړی دا نتيجه اخيستلای شي چې په دغه

لومړنۍ دوره یانې په هجري دویمې پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه، په دغه شعر کې یو عربي او فارسي لغت هم نه شته. د روښانیانو له تحریک سره سم د پښتو ادبیاتو دویمه دوره پیلېږي، پر پښتو ژبه ګڼ شمېر مذهبي تاثیرات او د عربي ژبې ژبنۍ اغېزې لیدل کېږي.

اخځونه

د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغوني او منځنۍ دوره، دویم ټوک، د سرمحقق زلمي هېوادمل اثر.

د پښتو ادبیاتو تاریخ، دویم او لومړی ټوک، د عبدالحی حبیبي اثر.

د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه

کله چې سړی د موجودو او لاسته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو ښکاري چې دغه لومړني اثار په ځینو داسې مرکزونو کې ایجاد شوي دي، چې هلته د پښتنو خپل محلي حکومتونه او قبیله یي نظامونه وو او پښتانه هلته د خپل ملي هویت او سیاسي اقتدار خاوندان وو.

په دغو مرکزونو کې لرغونی مرکز او د پښتنو پخوانی ټاټوبی غور دی، بل مرکز یې د کسي غره لمنې دي او دریم یې هم ملتان دی، خو مخکې تر دې چې په دغو دریو مرکزونو کې د پښتو پر ایجادي ادبیاتو خبرې وکړو، بهتره به وي دا خبره له یاده ونه باسو چې د دویمې هجري پېړۍ شاوخوا په غزني کې د لویکانو شاهي کورنۍ موجوده وه چې تر ګردېز او زابلستان پورې سیمې یې په ولکه کې وې او د منطقې له سیمه ییزو شاهي کورنیو سره یې روابط هم درلودل. د غزني د لویکانو د کورنۍ د یوه لویک یو پښتو بیت موږ ته رارسېدلی دی.

غور: غور د افغانستان یوه لرغونې او تاریخي سیمه ده چې د پاچاهیو سلسلې په کې تېرې شوي او ددې سیمې پاچاهانو د اسلام

د مقدس دين د خورولو په چارو کې هم لويه برخه درلودلې ده، نو لومړۍ لاسته راغلې شعر د غور په منډېش کې و، دغه د غور سوري شاهي کورنۍ په تاريخونو کې د شنسبانيانو په نامه هم مشهوره ده او دا ځکه چې ددې کورنۍ يو مشر نيکه شنسب (شن اسپ) نومېده، چې د پلار نوم يې خرنک و، دا شنسب د حضرت علي(رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی.
د شنسب زوی امير پولاد و، چې د خپلو پلرونو نوم يې بيا راژوندی کړ، د امير پولاد د پاچاهۍ مرکز د غور په منډېش کې و. کله چې دی وفات شو نو پاچاهي يې زامنو ته ورسېده، امير کروړ د امير پولاد سوري زوی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په منديش کې پاچا شو، د امير کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی هغه دادی:

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هندو سندو پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
لـه مـا اتـل نشته

د کسي غر: د پښتنو په لرغونو استوګنځايونو کې يوه ډېره مشهوره او تاريخي سيمه د سليمان د غرونو لمنې دي. ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کيلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري. د سليمان غر په لمنه کې شيخ بېټنی، شيخ اسمعيل او خرشبون د اسلامي عصر د درېيمې او څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسي په غره کې اوسېدلي دي او بېټ نيکه به دکسي په غره کې تل د الله(ج) ثنا او صفات ويل، د ورځې به روژه و او د شپې به يې د الله(ج) عبادت کاوه او دا مناجات يې زموږ لاسته راغلي دي:

لویــه خدایــه لویــه خدایــه
ســتا پــه مینــه پــه هرځایــه
غــر ولاړ دی درنــاوي کــې
تولــه ژوي پــه زاري کــې
دلتــه دي د غــرو لمنــې
زمــوږ کېــږدۍ دي پــه کــې پلنــې
دا وګــړي دې بــر کــړې خدایــه
لویــه خدایــه، لویــه خدایــه.

ملتان: د مورخینو او د تاریخي کتابونو له لیکنو معلومېږي، چې د لومړیو دورو اسلامي پېړیو په شاوخوا کې پښتانه په کافي تعداد د سلیمان د غرو له لمنو او د پښتونخوا لـه سیمو د سند او پنجاب سیمو تـه ورغلـي او مېشت شوي وو، پـه هندوستان کـې لـودي کورنۍ په څلورمې او پینځمې پېړۍ کې حکومت کړی دی. پـه دې کورنۍ کې تاریخونو د دوو تره زامنـو (شیخ رضی لـودي) او (نصر لودي) دوه پاڅکي خوندي کړي دي.

(۱) د الحاد په لور دې ترپلل	ګروه دي زموږ وکوراوه
(۲) د الحاد په تور تورن شوم	زه لرغون خو ملحد نه یم

ددې ترڅنګ پـه لرغـونې دورې کـې د پـښتو ادب نـورې وړې وړې حوزې هم شته خو ما په لنډیز سره دې لویو حوزو ته اشاره وکړه.

د لنډیو لرغونتوب

داسې ولسي او ملي بڼ چې په هغه کې زرګونو زرګونو مختلفو باغوانانو د خپلو سلیقو له مخې رنګارنګه ګلان، لکه مرسل، ګلاب، نرګس، پتوني، اتري، فرشي، ملکي شب، فلاکس، نوري شبو، ژېړګل، جریبن، رامبېل، چامبېل او نور یې کېنولي او کرلي دي، چې هر یو یې خاصه ښکلا، رنګ او بوی لري، خلک ورځخه خوند اخلي، د هر رنګ او بوی څخه په خپله اندازه لذت وړي او ورڅخه متاثره کېږي. ددې ولسي او ملي باغ ګلان همدا زموږه لنډۍ دي چې هر شاعر په خپله خوښه او سلیقه پښتون قام ته بې له کومې توقع او امتیاز څخه د سوغات په توګه ښښلي او هدیه کړي دي.

لنډۍ د پښتو د ولسي ادب او فولکلور اساس او تهداب تشکیلوي او داسې فولکلوریک، ساده، روان او ښکلی شعر دی چې د قیمتي ډبرو کان ته پاتې کېږي. داسې کان چې د سرو زرو، لاجوردو او نورو ډېرو قیمتي منرالونو څخه ډک دی چې په امېلونو، غاړکیو، پېزوانونو، د ګوتو په غمیو، په تومانچو، ټوپکو او توروکې، ځان په خاصو رنګونو، مفهومونو، ځلاوو او ښکلاوو کې

رابښيي، لکه عشقي، حماسي، اجتماعي، اصلاحي، انتقادي او نور.
دا د ګران هېواد د اديبانو، ليکوالانو، شاعرانو او نورو دنده ده چې دا کانونه ولټوي، پيدا يې کړي، وه يې څېړي، تفحص او اکتشاف يې کړي او بيا يې د ولس د ګټې اخيستنې لپاره استخراج کړي، تر څو چې خپل رسالت يې د اوسني او راتلونکي نسل لپاره سرته رسولې وي.
تر کومه ځايه چې معلومه ده لنډۍ له دوو بندونو (دوه ويشت سپلابونو) څخه جوړه ده چې لومړی بند يې نهه (۹) سپلابه او دويم بند يې ديارلس(۱۳) سپلابه لري. د هېواد په بېلابېلو برخو کې لنډۍ په مسرۍ، ټپې، ټيکۍ او نورو نومونو هم يادوي چې بېلابېل تعريفونه ورکول کېږي، لکه:
لنډۍ: د يوه وړوکي لنډه مار نوم دی چې سترګې يې له رڼا سره حساسيت لري، نو ځکه د شپې له مخې راوځي او ډېر زهرجن دی، زهر يې پر بدن باندې داسې اثر کوي چې نور د خلاصېدو توان او مجال يې نه وي، نو لنډۍ هم په همدې دوو لنډو بندونو کې ډېر لوی مفهوم او مضمون ځايوي چې اغېز يې خورا زيات دی، د همدې تاثير له مخې يې لنډۍ بولي.
مسره: مسره د يوې تېرې تورې نوم دی چې په مصر کې جوړېدله او د پخوا وختو په جګړو کې خورا موثره وسله وه چې پښتنو ورڅخه زياته استفاده کوله، د تاثير له مخې لنډۍ ته مسره هم وايي.

ټپه: ټپه له ټپ (زخم) څخه اخیستل شوې ده، څنګه چې ټپ پر انسان اثر کوي همداسې لنډۍ هم پر اورېدونکي اغېز کوي، نو ځکه لنډۍ ته ټپه هم ویل کېږي.
د لنډۍ شروع، شمېر او شاعر معلوم نه دی، مګر په ټول ولس پورې مربوط شعر دی. د پښتو ګرامر لیکوال لیکي چې: ((ټول په دې په یوه خوله دي چې د پښتو لنډۍ، سروکي،... د ویدي سندرو پیل دی خو ځوک په هغې پسې نه دي ګرځېدلي.)) ویل کېږي چې لنډۍ له ویدي سندرو سره پیل شوي دي چې لږ تر لږه څلورنیم یا پینځه زره کلونو ته یې عمر رسېږي.

سپوږمیه سر وهه راخېږه
یار مې د ګلو لو کوي ګوتې رېبینه

دا هغه زړه لنډۍ ده چې عمر یې زرګونو کلونو ته رسېږي. ښاغلي حبیب الله رفیع د یوه بهرني څېړونکي (جون زانولسونیو) له خولې د پورتنۍ لنډۍ په هکله وایي چې: ((دا د هغه وخت لنډۍ ده چې اریایان به د شپې له خوا د (سوما) د بوټي د لو کولو لپاره غره ته تلل او بیا به انتظار وو تر څو د څوارلسمې سپوږۍ (د څوارلسمې شپې سپوږمۍ) راوخېږي او دوی د سوما بوټي لو کړي، ځکه که دا په لمر کې لو شوی وای شیره یې خرابېدله، نو دوی به د سپوږمۍ د شپې انتظار ویست او ټول به راټول وو بیا به یې ددې بوټي لو کاوه او له هغه به یې شیره ایستله، له هغه به یې مشروب جوړول چې دوی ته ډېر مقدس وو او له هغو به یې استفاده کوله. دا لنډۍ یا تر څوارلسم (د څوارلسمې شپې) وړاندې ویل شوې یا په داسې ځای

کې ویل شوي چې غرونه لوړ دي او سپوږمۍ ژړ نه راخېږي یا هر څه چې دي د مینې له خوا دا لنډۍ ورته ویل شوې ده.)) نوموړی دوام ورکوي چې:

مازیګرۍ دی ښېرې مه کړه

ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه

دا د لمر پالنې د وخت لنډۍ ده، کله به چې لمر لویده نو په دې وخت کې به لمرپالونکو عبادت کاوه دوی باور درلود چې په دې وخت کې هره دوعا قبلېږي، نو پر همدې اساس ګوري چې مینه (معشوقه) ښېرې کوي او هلته مازیګر دی، نو وایي چې: مازیګری دی ښېرې مه کړه، ته به د ناز ښېرې کوې رښتیا به شینه. دا دواړه زړې لنډۍ دي مګر یقیناً کلمې یې بدلې شوې دي، ځکه د هغه وخت د کلمو په استعمالولو سره اوس څوک پوهېدی نه شي، نو د وخت په بدلېدو سره کلمات هم اوسني حالت ته رارسېدلي دي، خو یوازې فکر او مطلب یې تر دې دمه رالېږدېدلي دي.))

په لنډه توګه ویلای شو چې د لنډیو شاعر معلوم نه دی، مګر د شاعرانو له زړونو نه راوتي دي او د خلکو د پراخو پرګنو پر زړونو یې چنګ وهلی دی. له یوې سینې نه بلې سینې ته او له یوه نسل څخه بل نسل ته یې انتقال کړی دی، لنډۍ ژوندۍ دي او د تل لپاره به ژوندۍ پاتې شي، ځکه دا د ولس شعر دی او په ولس پورې اړه لري او همدا ولس یې، تر څو چې دا نړۍ نړۍ ده د تل لپاره ژوندۍ ساتي.

لکه چې معلومه ده د لنډۍ اساسي موضوع انسان او د هغه چاپېریال دی او هر څه چې په انسان پورې اړه لري د ټولو

خصوصیاتو سره یې په ساده، روانه، ښایسته او ظریفانه ښه بیانوي، پر همدې اساس د حقیقتونو او خیالونو د مینې او محبت د عشق او وفا د دیدنونو او وصلت د حماسو، ننګ، غیرت، مېړانې، زړورتیا او ځان تېرېدنې همدارنګه د بې غیرتۍ، پېغور، موزیتوب، غم، غماز، هجران د سختیو او محرومیتونو د هیلو او نا هیلیو د وفا او بې وفایۍ د باور او بې باوریو د تو‌بو او تشبهاتو، لنډه دا چې د ژوندانه له ټولو برخو څخه بحث کوي او هغه څه چې د انسان په محیط او ماحول کې قرار لري او راڅرګند ېږي، هغه هم ورڅخه پټ نه پاتې کېږي لکه غرونه، سیندونه، سېلابونه، باغونه، ګل، بلبل، سپوږمۍ، باد، باران، تندر، ستوري او اسمان او په خاصه توګه ګودر، مازیګر، چنارونه او نور.

په لنډیو کې ښځو ته ځانګړې او مهم ځای ورکړل شوی دی او همدا یې وجه ده چې د ښځو په وجود کې زلفې، وربل، باڼه، وروځې، مړاوې او توري سترګې، شونډې، اننګې، زنه، غاړه، قد، موسکا، په ناز کتل او تلل، خالونه، ټیک، پېزوان، چارګل... زیات ستایل کېږي او له بلې خوا نرینه چې د سکې بل مخ دی، هم په خاصو الفاظو ستایل او رټل کېږي. که نرینه پښتونولي او افغاني ارزښتونو ته په درنه سترګه وګوري او عمل پرې وکړي، نو هغه ستایل کېږي، لکه:

جانان مې سر په وطن کېښود

په تار د زلفو به کفن ورته ګنډمه

نن په خیبر د زلمو جنګ دی

خوشاله پاڅه چې مغول راغلي دینه

د اکبر خان غازي په توره
وطن رڼا شو دښمنان په ماتې ځینه
دا هره مور به زامن راوړي
د احمد شاه په شان به لړ لړ پیدا شینه
د توریالي اکبر له برمه
ځوانان د ننګ تورې وهي سر ورکوینه
د هندوستان پیرنګی ژاړي
که ژېړ ایوب په دنیا و کونډې به شونه

او چا چې پښتونولۍ ته شا کړې ده، هغه رټل شوي او رټل کېږي، لکه جنګ ځخه تېښته، موزیتوب.

عالمه راشئ مخ راتور کړئ
ما د بې ننګو یاري کړه وشرمېدمه
جانان له جنګه په شا راغی
په پرونۍ ورکړې خوله بښپېمانه شومه
موزي په مینه څه پوهېږي
په نس یې مور کړه تر سهار کوي خوبونه
خدایه بې ننګه اولاد ورک کړې
چې ننګ ناموس د مور او پلار بربادوینه

سره له دې چې د لنډیو عمر معلوم نه دی مګر له ځینو لنډیو څخه د لنډۍ عصر او زمان (نه دقیق تاریخ) چې په محیط او ماحول کې له خاصو پېښو او تغیراتو سره تړاو لري، معلومېدی شي، لکه:

د مومن خان چیغه شوه پورته
د شیرینو شرط به په سرباندې ګټمه
چې رامدادخان دې وویشتلو
نامرده نه کړې پښتانه داسې کارونه
مومن په جګه غونډۍ کېږدۍ
چې بوره مور یې هر سهار زیارت کوینه

په پورتنیو لنډیو کې د مومن خان، رامداد خان له یادولو څخه د لنډیو عصر یا زمان معلومېدی شي، خو دقیق تاریخ یې نه.

په پښتو لرغوني ادب کې سياسي څېرې

۱- امير کروړ د جهان پهلوان:

امير کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت موندلی دی، د دويمې هجري قمري پېړۍ د اولې دورې شاعر دی. امير کروړ د امير پولاد سوري زوی دی او امير پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې يې پاچاهي کوله.

امير کروړ پر (۱۳۹هـ.ق) د غور په منديش کې پاچا شو، دی يو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په يو تن به له سلو تنو سره جنګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده او د پښتو ژبې يو تکړه او زبردست شاعر تېر شوی دی.

امير کروړ پر (۱۵۴هـ.ق) کال د فوشنج په جنګ کې وفات شوی دی.

۲- نصر لودي:

نصر لودي د شيخ حميد لودي زوی، د لوديانو دويم حکمران و، د (۳۹۰هـ.ق) په شاوخوا کې يې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته

د هغه پرځای کېناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سلیمان تر غره پورې رسېده او د پښتو ژبې شاعر هم و.

۳- شیخ رضی:

شیخ رضی د شیخ حمید لودي وراره دی چې شیخ حمید څخه وروسته د (۳۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې حکمران او په اخبارالودي کې د حمید لودي په وینا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حمید لودي په وخت کې یې د افغانانو په غرو (سلیمان غره) کې د اسلام تبلیغ کاوه.

۴- سلطان شهاب الدین غوري:

سلطان شهاب الدین د خپل ورور سلطان غیاث الدین تر مړینې وروسته پاچا شو او دی د خپل ورور په وخت کې د لښکر مشر و او د غیاث الدین د وخت ډېرې کامیابۍ او بري د هغه په وسیله ترلاسه شوي وو. دده په زمانه کې د غوریانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماوراالنهر او په هند کې د هند په لویو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۶۰۲هـ.ق) کال د اباسین په غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته روان شوی و، د یوه ناپېژندل شوي سړي له خوا ووژل شو.

۵- سلطان محمود غزنوي:

د سبکتګین تر مړینې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصیت سره سم اسمعیل د سبکتګین کوچنی زوی پر تخت کېناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرګه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعیل څخه یې

وغوښتل چې له حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده ته وسپاري، خو اسمعیل مخالفت وکړ په نتیجه کې د لړ اخ و ډب څخه وروسته اسمعیل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزني د محمود لاس ته ورغی.

محمود پر (۹۹۸م) کال د غزني پر تخت کېناست، محمود د سیستان علاقه ونیوله او د بغداد د خلافت له خوا په رسمیت وپېژندل شو او د یمین الدوله لقب ورکړل شو. سلطان محمود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان یرغل کړی دی او د سلطان محمود لویه جګړه د سومنات جګړه ده، چې پر (۴۱۲هـ) کل پېښه شوې ده.

۲- سلطان بهلول لودي:

سلطان د ملک کالاشا هوخېل لودي زوی دی پر (۸۱۴هـ.ق) کال د ملتان په کمانګرانو کې دنیا ته راغی، د ځوانۍ په وخت کې سپاهي و، بیا ملک شو، سوداګرۍ ته یې مخه کړه او د خپل لیاقت، مهارت او بهادرۍ په وجه د ډیلي پاچاهۍ ته ورسېده. ډیلی، پاني پت، دیبالپور، لاهور، هانې، حصار، جونپور، بهرایچ، ناګور او د ملتان تر څنډو پورې هندي ځمکې ټولې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. د تاریخ داودي له وینا سره سم سلطان بهلول لودي پر (۸۵۰هـ.ق) کال د ربیع الاول د میاشتې پر اوولسمه نېټه په هندوستان کې پاچا شو او تر (۴۴) کاله پاچاهۍ وروسته پر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عالیګړ د ضلعې د جلالې په قصبه کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عالم پاچا و چې په دربار کې به یې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.

۷- شیخ اسعد سوري:

په پټه خزانه کې راغلي دي: ((شیخ کته په لرغوني پښتانه کې له تاریخ سوري هسې نقل کا چې اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته سوري خاندان په پاچاهۍ کې ډېر عزتمند و، شیخ اسعد د محمد زوی و چې پر (۴۲۵هـ.ق) کال په بغنین کې وفات شو، شیخ اسعد سوري ډېر ښه اشعار ویل، نقل کا چې سلطان محمود غزنوي پر غور باندې د امیر محمد سوري سره جګړه وکړه او په اهنګرانو کې یې محصور کا په دې وخت شیخ اسعد هم د اهنګرانو په کوټ کې و هغه وخت چې سلطان محمود امیر محمد سوري ونیو او بندي یې غزني ته بوت، نو امیر محمد سوري چې خورا زړور او عادل او ضابط امیر و، له غیرته په بند کې مړ شو او شیخ اسعد چې دوست و د امیر محمد سوري پر مرګ یې ساندې وویلې.))

پر پورتنیو سیاسي او فرهنګي شخصیتونو سربېره ګڼ شمېر نور سیاسي شخصیتونه هم په لرغوني دوره کې تېر شوي چې په مستقیم ډول یې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي، خو ما یې هغه ډېر مشهور او مطرح کسان د بېلګې په توګه دلته معرفي کړل.

په لرغوني ادبي دوره کې قطعه

قطعه په هغو فورمونو کې شمېرلی شو، چې له عربي ژبې څخه په دریمه هجري پېړۍ کې پښتو ته راغلی او په پښتو شاعرۍ کې اوډل شوې ده.
قطعه لکه د څلوریزې (رباعي) په څېر څلور مسرې لري، خو له رباعي سره یې توپیر دادی، چې په رباعي کې لومړی بیت مقفی وي، یانې دواړه مسرې یې قافیه لرونکې وي او د یو شان قافیې پیروي کوي او د دویم بیت دویمه مسره ورسره هم قافیه وي. په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ مسره او د دویم بیت لومړۍ مسره له قافیې څخه ازادې وي او د دواړو بیتونو دویمې مسرې په خپل منځ کې یوشان قافیه جوړوي، خو بل پلو ځینې کسان بیا دا دوه بېلابېل فورمونه یو له بل سره مغالطه کوي، قطعې ته څلوریزه او څلوریزې ته قطعه وایي. دوی په دې کې تېروتنه کوي چې دواړه یوشان دي، د دواړو مسرو شمېر یو برابر دی، خو د رباعي یا څلوریزې دواړه بیتونه ضرور مقفی وي یانې د سر دواړه مسرې یې یوشان قافیه لري، خو د قطعې لومړی بیت بیا یو شان قافیه نه لري، البته د لومړي بیت دویمه مسره او د

دویم بیت دویمه مسره په قافیه کې یو شان دي. همدارنګه د اهنګ له پلوه هم دواړه شعري فورمونه توپیر لري.

قطعه په دوه ډوله ده:

۱- هغه قطعه چې ردیف نه لري

۲- هغه قطعه چې ردیف لري

دا چې موضوع پر لرغونې دوره څرخېږي، نو غواړم چې دلته د لرغونې دورې ځینې قطعې یا پارکي ستاسو په چوپړ کې وړاندې کړم او خپل بحث به هم وربانديې وکړم.

د اسلامي عصر په دریمه او څلورمه پیړۍ کې د دې سیمې د دوو شاعرانو پارکي چې له پښتو تذکرو څخه لاسته راغلي دي، چې یو یې شیخ اسمعیل دی چې د ده دوه پارکي زموږ په لاس کې دي یو یې په تذکرة الاولیا او بل یې په پټې خزانې کې خوندي دی.

د شیخ اسمعیل هغه دوه پارکي دادي:

تښته وکړه له ابلیسه		چې ابلیس لعین ښکاره سي
هلته ورکه پلوشه سي		تول نړۍ توره تیاره سي
سړی وران سي له ابلیسه		غوڅ د پس په کټاره سي
که هر چا ابلیس خرڅ کړ		نو یې هله تنداره سي
که سړی ابلیس ته پړ سو		نو پر کور د ویر ناره سي

که څه هم دا پارکی د وزن له پلوه کومه ستونزه نه لري، خو د قطعې اصلي جوړښت سره یو څه توپیر لري. د دویم بیت لومړۍ مسره باید د لومړي بیت د دویمې مسرې له قافیې سره یو شان نه وای، یوازنۍ ستونزه په کې همدا ده چې له قطعې اصلي جوړښت سره مطابقت نه لري.

سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې د بختیار یو پارکی خوندي کړی چې دلته یې تاسو ته وړاندې کوم:

ویـر مـې زړه سـوری کـړ
راتـــه وګـــوره ملـــوکې
پـه بیلتـون کـې دې وباسـم
لـه خوږمنـه زړګـی کـوکې

×××

د بیلتـون اورونـه بـل دي
هـر ګړۍ مـې زړګـی سـوځي
لېـونی یمـه د مینـې
سـوځم زه لکـه پلـوځې

×××

غوړېـدلی دې اوربـل دی
اور زمـا پـه زړګـی بـل دی
زه بختیـار خـاورې ایـرې سـوم
پـه اوری سـوی مـې ګوګـل دی
راتـه ګـوره ملـوکې
راتـه وګـوره ملـوکې

دلته ددې شعر لومړي دوه بندونه قطعې ته ورته دي، که له ټول شعر پرته یې په مستقل ډول ولولې، نو د قطعې شکل درکوي.
د کسې د غره په لمنو کې د پښتو د لومړنیو شاعرانو ایجاد شوي پارکي د خپلو جوړښتي خصوصیاتو له مخې د پښتو لرغونو سندرو په جمله کې راځي، خو د شیخ بختیار پارکی یا سندره چې عشقي سندره ګڼل کېږي، د سر لومړی او دویم بند یې د قطعې خصوصیات لري، ځکه چې د هر بند دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې همقافیه دي.

په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه

په دې لیکنه کې د مثنوي له ارزونې څخه زموږ موخه د هغې د ارزښت معلومول دي. یانې د مثنوي ښه اړخونه او نیمګړتیاوې څېړو. لومړی باید پر مثنوي پوه شو چې مثنوي څه ته وایي.

مثنوي: هغه شعري فورم دی، چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، هر بیت یې ځانته ځانګړې قافیه لري، یانې دوه مسرې په خپل منځ کې سره هم قافیه وي او ردیف په هر بیت کې اختیاري دی. کېدی شي چې ځینې بیتونه ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، د هر بیت د مسرو شمېر یې په خپل منځ کې سره مساوي دي، خو د ټولو بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې د یو یا دوه څپو په شمېر توپیر او بدلون موندلای شي. البته تر اکبر زمینداوري دمخه مثنوي ته ورته شعرونه وو، خو بشپړه مثنوي اکبرزمینداوري لیکلې ده.

دلته یې د مثنوي څو بیتونه را اخلو:

زه عاشق یم یار هم نیز
نور څه نه لرو تمیز

یــو پــر بلــه عاشــقان یــو
پـه خپـل عـشق کـې صـادقان یـو
یــو پـر بــل پــسې رنځـور یــو
چــې نـږدې نـه یـو مهجـور یـو
عــشق کــه ښــه دی کــه بــلا دی
پیــــداکړی زمــــوږ مــــولادی

په پورتنیو بیتونو کې اول بیت ردیف نه لري او دوه نور یې لري. په لرغوني ادب کې د مثنوي ځینې ځانګړنې دادي.
۱- زاړه ویونه لري ۲- زړه پانګه په کې پاتې ده.
۳- پښتو یې سوچه ده ۴- د پردیو ژبو اغېز په کې کم دی یا هېڅ نه شته. ۵- ویاړنه او افتخار په کې موجود دی. ۶- عشق او دوستي په کې ښکاري. ۷- ټولنیزه مینه او محبت په کې لیدل کېږي.
تر اکبر زمینداور وروسته زرغون خان نورزي مثنوي لیکلې:

ساقي راشه پیاله راکړه مرور یار مې پخلا کړه

د نورو بېلګو په توګه د بابوجان بابي او د بي بي نېکبختې مثنوي هم یادولای شو.
د بابوجان بابي مثنوي:

عشق یو هسې توریالی دی چې په هر ځای یې بری دی
عشق اور هسې سوزان دی چې سوځلی یې جهان دی

د بي بي نېکبختې مثنوي:

په زړه ښاد شې ای مومنه　　　په ظاهر په باطن سپینه
ظاهر زهد په اخلاص کړه　　　په زړه ټینګ شه له یقینه

اخځونه

۱- خوشال په خپل ایډیال، محمد اسمعیل یون.
۲- پټه خزانه، محمد هوتک، دویم چاپ.

د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب

لودي قبیله د پښتنو د مشهورو اونومیالیو قبیلو له جملې څخه ده چې د هند په ملتان یا ختیزه پښتونخوا کې یې استوګنه کوله. دنومورې کورنۍ د نسب په هکله تاریخ پوهانو مختلفې نظریې ورکړې دي، دځینو تاریخ پوهانو په اند لودي کورنۍ دمتوزي پښتنو له جملې څخه ده او متو بي بي د بیټ نیکه لور او د شاحسین مېرمن وه. متو بي بي دوه زامن درلودل چې دابراهیم او غلجي په نومونو یادېدل چې تر دې وروسته بیا په لودیانو باندې مشهور شول.
دلودي کورنۍ نورې څانګې له سیاڼي، نیازي، پرانګي، لواڼي، دوتاڼي، سوري او مروتو څخه عبارت دي.ددې کورنۍ لومړنی پاچا سلطان حمید لودي نومیده چې د(۳۷۰ هـ ق) په شاوخوا کې دلاهور او پنجاب دراجا له خوا قدرت ته ورسېد چې دواک سیمه یې دملتان شمال لور ته دپښتونخوا ځینې سیمې ترلغمانه پورې او په سهیل کې دپنجاب یوشمیرسیمې وې چې پلازمېنه یې ملتان و. سلطان حمید لودي چې یو زړور او پښتون سړی و اودهمدې زړورتیا او پښتونولی له امله یې له راجا سره پر جیپال باندې د لویدیځ له لورې دبریدونومخنیوی کاوه.

سلطان حمید لودي په داسې وخت کې واک ته ورسېد چې په پښتونخوا کې دغزنوي کورنی پاچاهان د واک پر ګدۍ ناست وو او څوځلې په جګړوکې هم ورسره ښکېل شوي دي. مګرکله چې سبکتګین دواک چارې په لاس کې واخیستې نوحمید لودي ورسره سوله وکړه.

تر سلطان حمید لودي وروسته دده زوی نصر پاچا شوکله چې نصرمړشونو پر ځای یې داود قدرت ته ورسېد ،چې په دې وخت سلطان محمود غزنوي په غزني کې پاچاهي کوله چې له داود سره یې په (۳۹۵-۳۹۶هـق) کې جګړه وکړه اوپه(۴۰۱هـق) کې یې داود ونیو او غزني ته یې راوست اوبندي یې کړ چې هلته وفات شو.

دې سره دلودیانو دپاچاهي لمن ټوله شوه.مګر په (۸۵۵هـق) یانې څلورنیمې پېړۍ وروسته لودیان یوځل بیا په هند کې قدرت ته ورسیدل.ابو المظفربهلول شاه یوځل بیاد لودي کورنی نوم راژوندي کړ او دپښتنو حکومت یې په هند کې جوړ کړ، دده تر مړینې وروسته سلطان سکندرلودي اوبیا سلطان ابراهیم لودي پر هند باندې حکومتونه کړې دي.

لودي کورنی نه یوازې یوه شاهي کورنی وه بلکې دپښتوادب پرمختګ لپاره یې هم دقدروړخدمتونه کړي دي.که څه هم داکورنی له خپل ټاټوبي یانې پښتونخوا اخخه لرې اوسېدله، خوبیاهم دوی پښتني فرهنګ، ژبه، دود او دستورهېرنه کړل، ددې کورنی ځینو شاهانو دشاهي تاج ترڅنګ دادب تاج هم پر سر ایښی و، خپله یې هم شعرونه ویل اوپه دربارکې به یې ادبي مشاعرې او غونډې جوړولې.

ددې لپاره چې دلودي کورنۍ له دې شخصيتونو سره بلد تيا پيدا کړو نو دد غو شاعرانو لنډه پيژندنه(بيوګرافی)او د شعرنمونې تاسې ته وړاندې کوو.

الف: شيخ رضی لودي او نصرلودی:

دلودي کورنۍ دمشهوروشاعرانوله جملې څخه دي، شيخ رضی دحميدورار ه اونصريې زوی و ، چې ددوی له جملې څخه نصرلودي دخپل پلار تر مړينی وروسته پاچاهۍ ته هم رسېدلی دی.

دشيخ رضی احوال پټې خزانې په لاندې ډول ذکر کړي دي ((پوه سه پدی چی کامران خان ابن سدوخان په ښهرصفا کی په سنه (۱۰۳۸) هجری کې يو کتاب وکښل چی (کليد کامراني) نومېږی په دې کتاب کې کامران له کتابه دشيخ احمد بن سعيد الودي چې په سنه (۲۸۲) هجري کښلی دی او نوم يې (اعلام الوزی فی اخبارلودی) دی هسی نقل کا: چی شيخ رضی لودي دشيخ حميد لودي وراره وه، شيخ رضی يو کلک اومعتقد مسلمان و له همدی امله دی داسلام ددين دخپرولولپاره پښتونخوا ته ولاړ، دوه کاله يی هلته تېرکړه اوډېرخلک يی داسلام په سپېڅلي دين باندې مشرف کړل نصرلودي چې کله دخپل پلارله مړينې څخه وروسته په تخت کېناست نومورې دملاحده له استازوسره اړيکې ټينګې کړې اودهغوی سره به کېناست اوبلاخره له دوی څخه يې داسماعيليې فرقې عقايد زده کړل اوملحد شو.

شيخ رضی چی کله له دې پېښې څخه خبرشونو له پښتونخوا څخه يې نصرلودي ته دالاندی پاړکی راولېږه:

دالحاد پــــه لـــــوردې ترپلـــــل
ګـــــروه دې زمونږ وکــــــوراوه
مــــونږ رونـلې پــــه زيارنــــه
تاپــــــه تورو تـــــــوراوه
لرغونــــــوولې ګروهېـــــدلې
چــــې دې ګوښــــې اړاوه
هغـــه ګـــروه دی اوس اړه کــــړه
چــــې پلـــــرو دې رڼــــاوه
لــــودي ستاپه نامـــه سپک شــو
کــــــه هرڅومودرنــــــاوه
نــصره نــــه مــــويې لـــه کهالـــه
لــــودي نــــه يـــې پـــــه کـــاوه
زمـــونږ رغـــا ده ســـتاله ګروهــــه
د ورځ لــــوی پــــه رغـــاوه.

کله چې نصرلودي داخبرې واورېدې نوله دې خبرې څخه يې انکار وکړ چې ګنې دی ملحد شوی دی نود شيخ په ځواب کې يې دالاندې پاړکې وويل.

دالـحادپـه تورتورن سوم
زما دښنه هسې توررا کړي
لــه اسلامــه نه تـرپلمه
ګـروه مې هغه لرغونی ده
داسلام پـه هسـک بـه ځلم

زه لرغــون خوملحـد نـه يـم
کـه ملحـد يـم د دښـنه يـم
تورانوڅخــه پــه ترپلــه يـم
اوس هـم کـرور پـه لرغونـه يـم
وتورانوتـــه تيـــاره يـــم

دلودي ځوی سنتي يم دحميد له لوړ کهاله يم
توراني دښمن چې وايي زه له ګروه په اړه يم
دايی تورتاسې دروهوي زه مومن ستاسې په تله يم
ددښنو ويناوې مغبره زه لودي يمه څوزه يم.

که چيری مونږ دنصرلودي او شيخ رضي لودي اشعاروته متوجه شو نودااشعاردشکل له مخې دغزل ښه لري البته هغه غزلونه دي چې مطلع نه لري. دمحتوا له مخې ديني ښه لري همدارنګه يو څه قافيوي نيمګړتياوې هم لري يوه بله ځانګړتيا يی داده چې د عربي اوفارسي ژبې له اغېزې څخه خالي ده، د(سنتي، مومن اوالحاد) يو څو کلمې په کې عربي دي اونورټول سوچه پښتو لغاتونه دي چې ځينې يې اوس له منځه تللي دي.

ب: سلطان بهلول لودي:

کله چی پر (۴۰۱ هـ ق) کال دسلطان محمود غزنوي له خوا د لودي کورنی پاچاهي له منځه يووړل شوه، نو تر(۴۵۰) کلونو پورې دلوديانونوم په هندکې کم اوريدل کېده. مګردسلطان بهلول لودي په راتلوسره دلودي کورنی نوم يوځل بيارا ژوندی شو. د پښتو ژبې باوري سرچينه پټه خزانه دبهلول لودي په هکله ليکي:((په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول دملک کالازوی و په هندوستان کې يې دسلطنت لوا هسکه کړه اودغه ملک له لودي طايفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي ټبرسلطنت کاپه هندکې ملک بهلول په سرهند د اسلام خان تر وفات راهيسې استقلال وموند او تر جنګو په وروسته يې پر ډهلي خطبه او سکه

ووهله پاني پت او لاهور او هانسي او حصار او ناګور يې د ملتان تر څنډو پورې ونيول او د هندوانو د راجګانو سره سخت جنګونه وکړل اواته ديرش کاله يې په هندوستان سلطنت وکا)).

بهلول لودي اصلا شاهوخېل دی دده مور اوپلار د ملتان په کمانګران سيمه کې اوسېدل پر (۸۱۴هـ ق) کال د بهلول په مور باندې کوټه راړنګه شوه چې موريې مړه شوه اودی دمور له مړګ څخه ژوندی مخکې پيدا شو.

په(۸۲۱) هـ ق کال کې د بهلول تره سلام خان، چې د سرهند حاکم ود بهلول له پلار څخه پرته چې دملتان د دوروالې د سيمې حاکم و نور ټول ورونه سرهند ته وروغوښتل.

کله چې د بهلول پلار د نيازيو سره په يوه جګړه کې ووژل شو نو سلام خان بهلول هم سرهند ته وروغوښت او هلته يې له خپل تره سره د ژوند شپې اوورځې سبا کولې، بهلول په کوچنيتوب کې هم هوښيار، پوه او ځيرک و له همدې امله دده تره هم ډېره پاملرنه کوله او په خورا مينه يې را لوی کړ.

کله چې سلام خان وفات شو نو ملک بهلول په (۸۵۵هـ ق) کال کې پاچاهي ته ورسېد ، ده لومړی په هند کې خواره واره پښتانه سره يوموټی کړل او د خپلو پښتنو ورونو په مرسته يې په هند کې يې ډيرفتوحات وکړل بلاخره په (۸۹۴هـ ق) کال کې يې له دې فاني نړۍ څخه سترګې پټې کړې.

سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې يو تکړه شاعرهم و ، له اديبانو او شاعرانو سره يې زياته مينه درلوده، دده په دربار کې به هر وخت ادبي مشاعرې اوغونډې جوړېدې.

دده دربار يو مشهورشاعر اوادیب چې خلیل خان نیازی نومېده سلطان ته په یوه څلوریزه کې داسې خطاب کوي.

خړې وربـځې ژاړي لـه پـاسه   کـویـله غـږ کا بېلتون له لاسه
په هغه لوني ګوهرپه خول ستا   دامرحبا کا ستا زموږ مواسه

ددې څلوریزې په ځواب کې سلطان بهلول دا لاندې څلوریزه ورته وویله.

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه   ګوره وربځې د داد له پاسه
خـول مـې دعـدل پـه درو روڼ دی   جهان به زېب مومي زما له لاسه

د سلطان بهلول لودي همدغه یوه څلوریزه پټې خزاني تر مونږ پورې رارسولې ده اودده نور اثار په واک کې نه لرو.

ج:علي سرورلودی:

اوس هـم دلـودي کـورنۍ یوبـل ادیب، شـاعـر اوصـوفي تاسـې تـه درپېژنو:

نومورى شیخ هم دشاهوخېلو له تېر څخه دی او د(۹۶۰) هق کال پـه شـا او خوا کې يې ژونـد کـا وه.شـیخ علـي سـرور یـو لـوی شـیخ او روحاني شخصیت و دتدریس حلقه یې هم درلوده اوزیات مریدان یې وو.

نومورى شیخ شاعر هم وچې دیني اوعرفاني شعرونه به یې ویل، موږ دلته دده یو شعر تاسو ته وړاندې کوو.

غزل

محبـت پیالـه مـې نـوش کـړه پـه مجـاز کـې
دحـــق نـــور ویـــنم پـــه ســـترګو دایـــاز کـــې

درست وطن راته دریاب شو بې دیدنه
دید مې نه شې مګر خدای مې سبب ساز کې
که زه مړ شم هم له ګوره کړم سر پورته
ناګهان چې مې دلبر پورته اواز کې
که مې سرغوڅ د رقیب په تېره تېغ شي
هم به ځم که دلبر غوښت په مهر وناز کې
زه ویار مداماً ناست یوله بله
پړغماز دی باری کانی دغم سازکې
ګران بېلتون به دهغو مینو وینه
چې تل ناست وي په خلوت کې سره راز کې
اې (سروره) غمازان سوه بې حسابه
پاک الله دې صورت تش بې مغزه پیاز کې.

په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحيه

له استاد څخه په مننې چې موږ ته يې دا وخت راکړ، تر څو د خپلې ژبې د لرغونتوب په اړه معلومات ترلاسه کړو، په دې برخه کې څېړنه وکړو، په راتلونکي کې د دې جوګه شو، چې خپلې ژبې ته خدمت وکړو او خپله ژبه د نورو پرمختللو ژبو په کتار کې ځای کړو. کوم معلومات چې ما د دې موضوع په اړه وړاندې کړي، کېدی شي هغه ډېر کم، املايي او انشايي غلطي هم له ځان سره ولري، خو زه د دغو نيمګړتياوو ښننه غواړم.

د پښتو د لرغونو ادبياتو په لاسته راغلو نمونو کې موږ د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ځينې داسې نمونې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې يوه سپېڅلې خو سوځنده مينه انګازې کوي.

د دغسې اورنيو عشقي احساساتو لرونکې ادبي نمونې موږ ته يوه د سليمان ماکو له تذکرة الاوليا او بله له پټې خزانې څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به پرې خبرې وکړو.

له دغسې سندرو څخه يوه سندره د شيخ تيمن کاکړ ده، دا سړی د سلطان علاوالدين حسين سام معاصر او د (۵۵۰هـ.ق) کال شاوخوا يې د ژوند زمانه وه. دی په ږوب او د پخواني غور د کجران

په سيمو کې اوسېدلی دی. دده یوه سندره د پټې خزانې مولف رانقل کړې ده چې دلته يې وړاندې کوم.

ګهیځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تیاره سوه
ږغ سو ناڅاپه چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ویرنې شين دی
په ژړا ژاړم څه ناورين دی
زرغون په اوښو مې سادين دی
په نول نولېږم چې تا خون راغی
نه به بیا یم نه به بیا راسي
نه به تیاره شپه زما رڼا سي
نه به شهی راته پخلا سي
بېلېږي پېر يې اوس د يون راغی
د ښتن پار دی هېر مې نه کړې
اغلیه مخ چې په یا نه کړې
اور بل دي پر ښوونځ واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

دغه سندرې د هغو بدلو ابتدايي شکلونو ته پاتې کېږي چې په کندهار او ددې سیمې په شاوخوا سیمو کې په خاص شور او جذبه او ځانګړې غاړه ویل کېږي او په دې سيمو کې يې سپرې بدلې بولي.

د شیخ تیمن په دې بدله کې یوه مینه او یوه سپېڅلې پښتني مینه ځپې وهي او په خورا پربولو الفاظو کې یې خپله مینه بیان کړې ده، لوستل یې اوس هم پر لوستونکي او اورېدونکي خاص اغېز ښندي.

د پښتو بله عشقي سندره چې تر موږ رارسېدلې ده هغه د قطب الدین بختیار کاکي خوندوره زړه سندره ده. قطب الدین د احمد زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ یې له بختیارانو څخه سند ته تللې او د سند په اوج کې اوسېدلې ده. بختیاران د پښتنو یوه ستانه قبیله ده، چې د پښتنو د انسابو په کتابونو کې یې یادونه شوې ده او کورنۍ یې اوس هم په کندهار او د سلیمان د غره په لمنو کې اوسي. قطب الدین پر (**۵۸۰**هـ.ق) کال زېږېدلی دی، د اسلامي معارفو او عرفان لوی مراتب یې ګټلي وو او په هندوستان کې شهرت ته رسېدلی و. په مرات الافاغنه کې یې قطب الدین بختیار د (قطب افغان) په لقب ستایلی دی.

د قطب الدین بختیار د مړینې کال (**۶۳۳** - **۶۳۴**هـ.ق) د ربیع الاول څلورم ښودل شوی دی. د قطب الدین بختیار کاکي یوه د مینې سندره سلیمان ماکو په تذکرة الاولیا کې راوړې ده چې دلته یې را اخلو:

ویر مې زړه سوری سوری کړ — راته وګوره ملوکې
په ببلتون کې دې وباسم — له خوږمنه زړګي کوکې
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

د بـېلتون اورونــه بــل دي　　　هر ګړۍ مې زړګی سوځي
لــېونـی یـمه د مـــــینې　　　سـوځـم زه لکــه پېلــوځي
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې
غــوړولـــی دې اوربـــل دی　　　اور زمـا پـه زړګي بل دی
زه بختیار خاورې ایرې سوم　　　په اور سوی مې ګوګل دی
راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

د بختیار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره یو موثر شعر او ښه نغمه ده او له یوه خوږمن زړه څخه راوتلې ده.

د پښتو د زړو عشقي سندرو ځانګړنې: د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شویو پښتو سندرو له مطالعې څخه دا دواړه سندرو ته دغه لاندې خصوصیات ټاکلای شو:

۱- د عشق او محبت دغه دوه سندرې چې شاعران یې په شپږمې پېړۍ کې اوسېدلي او د یوې شاعر حتی د اوومې پېړۍ د لومړۍ نیمايي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصیاتو له پلوه یوه سندره د پښتو بدلې لومړنی شکل دی، د بدلې دغه ابتدايي ښه موږ ته دا خبره هم راښیي چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او د چاربیتې د شکل زړی همدا وخت زرغون شوی دی، خو د قطب الدین بختیار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصیات لري او موږ یې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو.

۲- د دغو دواړو سندرو ژبه ډېره ساده او روانه ده، خو ځينې داسې لغات په کې راغلي چې د پښتو په ځينو لهجو کې ښايي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته.
۳- په دواړو سندرو کې عشق او مينه بيان شوې ده، دا مينه سوځنده ده، ښايي ځينې خلک يې د يوه معشوق مينه وبولي او ځينې بيا په دې عقيده دي چې په دې سندرو کې د الهي سوځندې مينې انګازې خورې دي، په هر صورت د دواړو ډوله مينې احساس ځنې کېدی شي.

د امیر کروړ او ملکیار هوتک د شعرونو تاریخي ارزښت

الف- امیر کروړ: امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندېش کې د واک پر ګدۍ کېناست. امیر کروړ یو تکړه او پهلوان ځوان و چې په یوازې ځان یې له څو تنو سره جګړه کوله، امیرکروړ د خپل واک په موده کې خیسار، کمران، برکوشک، بالشتان او همدارنګه د غور کلاوې د خپل سلطنت تر سیوري لاندې راوستلې. نوموړی د ابو مسلم خراساني خورا کلک ملګری و او په هغه جګړه کې هم ورسره مل و چې له ابوالعباس سفاح او بني امیه سره یې وکړې، امیر هم خپل لښکر د جنګ لپاره ورولېږه په پایله کې د بني امیه کورنۍ ماتې وخوړه او عباسیان بریالي شول، عباسیانو سره یې په نورو جنګونو کې هم همکاري کړې ده.

امیر کروړ واک ته په رسېدو سره د خپل قوم (سوریانو) نوم بیا راژوندی کړ، د خپل قوم لپاره یې هم خدمت وکړ، ده د خپل واک په وخت کې دوه مرکزونه درلودل، چې په ژمي به په مندېش کې او

په اوړي کې به په زميندا ور کې مېشت و او هلته يې د ژوند شپې او ورځې تېرولې.
امير کروړ د دې ترخنګ چې يو تکړه جنګيالی و د پښتو ژبې په شعر کې هم مخکښ و او پښتو اشعار به يې ويل. د پټې خزانې مولف د لرغوني پښتانه چې د شيخ کته تاليف دی د امير کروړ د شعر نمونه تر موږه رارسولې ده چې دلته يې تاسې ته وړاندې کوم.

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل پر زابل نسته
له ما اتل نسته
غشی د من مې ځي برېښنا پر ميرڅمنو باندې
پر ژوبله يونم يرغالم په تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نسته
زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په وياړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ايوادونه اوجاړ
له ما اتل نسته
زما د تورې تر شپول لاندې دی هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی يم په روم
له ما اتل نسته

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هـریـرود پـر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رېي زړن راڅخه
له ما اتـل نستـه

د زرنج سوبه مې د توري په مخ سورو کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سور کـړه
ستسر مې تربور وکړه
لـه مـا اتـل نسـتـه

خـپلو وګـړو لـره لـور پـېرزوینه کـوم
دوی په ډاډینه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نستـه

پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په تال
نړی زما ده نوم مـې بـولي پـر دریځ ستا یوال
په ورځو شپو میاشتو کال
لــه مـــا اتــل نـــسـتــه

د امیر کروړ پورتنی شعر د پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر دی چې تر دې دمخه موږ بل شعر په لاس کې نه لرو، البته له دې څخه به وړاندې نور اشعار هم موجود وو، خو زموږ تر ګوتو نه دي رارسېدلي، له دې امله دا لومړنی شعر بلل کېږي.

دا شعر د فخر کولو او ویاړ ښه لري او نوموړي د خپل ځواک، شان و شوکت، مېړانې او خپل قوم ته د خدمت اظهار په کې کړی دی او دا د ده د جنګیالیتوب ښکارندویي کوي.

د شکل او جوړښت له مخې نه د پښتو د ملي نظمونو لکه لنډۍ، چاربیته، بګټۍ... په ډول دی او نه هم له عروضي نظمونو لکه غزل، قصیدې... سره سرخوري نو له همدې امله زموږ پوهانو لکه استاد حبیب الله رفیع دا شعر د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حساب کړی دی. ددې شعر یوه بله ښېګڼه داده چې ټول لغتونه یې سوچه پښتو دي او د نورو ژبو لغات په کې نه دي کارول شوي، په داسې حال کې چې زموږ په زیاتره لرغونو منظومو او منثورو اثارو کې د عربي او پارسي لغات تر سترګو کېږي، خو بیا هم په دې شعر کې داسې لغات کارول شوي دي چې په اوسنۍ پښتو کې بېخي نه شته او یا هم ډېر کم تر سترګو کېږي چې هغوی هم خپله اصلي بڼه له لاسه ورکړې ده. د امیر کروړ پر دې شعر څه باندې دولس نیم سوه کاله تېرېږي او له تاریخي پلوه دا شعر پښتو ادب ته ډېر زیات ارزښت لري.

ب- ملکیار هوتک: ملکیار هوتک د بابا هوتک زوی او د پارو لمسی دی چې پر (۷۱۵هـ.ق) کال زېږېدلی دی، دده پلار په هغه وخت کې د خپل قوم مشر و، نوموړی یو تکړه، زړور او جنګیالی پښتون و. څرنګه چې مغولو جنګیالیو د پښتنو پر سیمو باندې زیات یرغلونه کړي وو، د دوی پر سیمه یې هم یرغل کړی و او د دوی ترمنځ سخت جنګونه هم پېښ شوي وو، ګڼ شمېر پښتانه او مغول په دې جنګونو کې ووژل شول.

کله چې بابا هوتک پر (۷۴۰هـ.ق) کال وفات شو له دې امله چې دی د پلار مشر زوی و، نو د قوم مشرتابه او مسولیت د ملکیار پر غاړه شو. په دغه وخت کې ملکیار (۲۵) کلن زلمی و، ده هم د خپل پلار غونډې د قوم مشري په ښه توګه وکړه، دی یو پیاوړی، باغیرته او واکمن ځوان و، همدارنګه دی یو هېوادپال سړی و. په خپله سیمه یانې سیوری کې یې د کورونو، کارېزونو او نور رغونیز کارونو کې خپل رول ترسره کړ. کله چې مغول له دې کارونو څخه خبر شول، د هغوی وحشي لښکرې دې سیمې ته راغلې او د دې ځای ټوله ابادي یې ویجاړه کړه او دوی هم مرغې او رووب ته په تللو اړ شول، تر څه مودې وروسته یې له خپلې سیمې څخه مغول بېرته وشړل او مېشت شول.

ملکیار د رزم ترڅنګ د بزم خاوند هم و، د پښتو ژبې یو تکړه شاعر تېر شوی، ډېر خواږه اشعار یې ویلي چې اکثرو یې غنایي او عشقي بڼه درلوده، دده د شعر نمونه په لاندې ډول ده:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې
زما زړګی خو خپل لالی غواړي
که روده روده د ترنک روده خاوند دی وچ کا
چې زړګی مومي زما خپله سوده
که نېز دی نېز دی نېز د بېلتون دی زړه نېزه وړی
په ویر ژړلی په غم زبون دی
که اور دی اور دی په زړه یې اور دی دا اور به وچ کا
د ویر نېزونه بل ډېر په زور دی
نمنځه یوسه سپینې سپوږمیه ورته وایه

چې ترنک ټال کړم ستا له خولګیه
که خړو خړو اوبو سوان کړئ ببل ملکیار دی
پاتې له یار دی سوب یې جانان دی.

که د ملکیار هوتک پورتنۍ سندرې ته په ځیر سره وګورو، نو دا سندره تقریباً عشقي بڼه لري. شاعر د خپلې مینې اظهار په ډېره ښه توګه کړی دی او د شکل له مخې هم د پښتو د لرغونو سندرو له جملې څخه دی، په دې سندره کې شاعر د زمانې او همدارنګه د طبیعت له ناخوالو څخه سر ټکولی دی، چې دده او معشوقې او وصال پر وړاندې خنډ ګرځېدلی دی، چې د ترنک سیند یې د ببلګې په ډول ویلای شو.
د ملکیار هوتک دا سندره په ډېر خلاص زړه ویل شوې ده، ژبه یې ډېره ساده او روانه ده او د هر لوستونکي لپاره زړه راښکونکې ده. همدارنګه د هنریت خیال هم په کې ساتل شوی دی، نوموړې سندره د هماغه وخت د شرایطو، دود او دستور او همدا ډول د پښتني افکارو نماینده ګي کوي او په ډېر لوړ ذوق سره بیان شوې ده.
د یادولو وړ ده چې د ملکیار هوتک پورتنۍ سندره د پښتو د لرغوني ادب د لړۍ وروستۍ کړۍ ده، چې تر موږ رارسېدلې ده او عشقي یا غنایي مسایلو ته په کې اشاره شوې ده.

د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې نثر

په دې دوره کې نثر لکه څنګه چې بايد واى دومره په لاس نه لرو، دا ددې مانا نه لري چې پښتو به په نثر کې اثار نه درلودل، بلکې دا ويلاى شو چې پښتو يوه لرغونې ژبه ده، لکه څنګه چې يې په نظم کې ډول ډول اثار درلودلې دي، دغه رنګه به يې په نثر کې هم اثار درلودل او پښتو نثر هم تاريخي ريښې لري، ولې هغه به هم لکه د پښتو نور اثار چې د زمانې ناوړو سېلابونو له ځان سره وړي دي، نثر به هم په دې سېلابونو کې ورک شوي وي. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه دمخه مونږ هېڅ کوم کتاب نه لرو، يوازې د هاشم زيد السرواني (۲۲۳-۲۹۷هـ) د سالو وږمه کتاب چې په نثر يې ليکلى دى او د هغه هم يوازې نوم راپاتې دى چې دا کتاب د عربي ژبې د شعرونو د فصاحت او بلاغت په بيان کې په پښتو نثر ليکل شوى دى.

د مغولو تر تاړاک (۲۰۰هـ) دمخه د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداب او د ترنک ورشوګانې وې، څرنګه چې دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وران کړل او د مدنيت يوه بېلګه يې هم پرېنښوده، نو ښايي چې د پښتو کتابونه او اثار هم

ورسره تباه شوي وي، يو پوخ دليل شته چې تر (۲۰۰هـ) دمخه هم د پښتو نثر موجود و او د پوخوالي او متانت درجې ته رسېدلی و، ځکه د (۲۰۰هـ) په شاوخوا کې چې د نثر کومه نمونه موجوده ده هغه ډېره پخه، متينه او خوږه ده، د يوې ژبې نثر چې دې درجې ته رارسېږي، طبعاً يې بايد لومړني پړاوونه تېر کړي وي چې د کوچنيوالي له مرحلې څخه د پوخوالي درجې ته رارسېدلی وي. د مغولو چپاوونو، نه يوازې دا چې پخواني اثار يې له منځه يوړل، بلکې راوروسته دورو اثار يې هم په خپلو سېلابونو کې لاهو کړل. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه وروسته هم د کلونو کلونو په بهير کې موږ د نثر کوم پوره اثر په لاس کې نه لرو، يوازې د سليمان ماکو د (تذکرة الاوليا) چې ټولې څلور پاڼې دي يا اته مخه او ډک اووه مخه کېږي د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبيبي ګوتو ته ورغلې چې دا اووه مخونه هم له کلتوري، تاريخي، ادبي، عرفاني او ژبني پلوه د زيات ارزښت وړ دي، چې لومړی دا پر دوو برخو وېشلای شو:

الف- د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب- په تذکرة الاوليا کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

سليمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر ليکونکی دی. دده دغه تذکره د پښتو مشاهيرو او ادبي رجالو يو مفصل تاريخ دی، چې دی د هر سړي احوال بيانوي. د هغه علمي او روحاني مقام ښيي او بيا يې د شعرونو بېلګې او څه ويناوې رانقلوي. دا نثر د پښتو

پخوانیو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ یو پخوانی تاریخي او پوخ ماخذ دی، چې دی د هغو د ژوندانه احوال، اخلاق، کورنی او هم ادبي موقعیت ښیي، نو ویلای شو چې دا د تصوف کتاب نه دی، بلکې د شعر او ادب یو قیمتي تذکره ده.
د سلیمان ماکو نثر ته که په تحلیلي نظر وکتل شي، نو په هغه ادبي چاپېریال کې چې دا نثر رامنځته شوی دی، حتمي به د دغو شرایطو تابع و.
۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سلیمان ماکو پښتون و او د پښتو ژبې ویونکی و، نو طبیعي ده چې دغه عامل به دده د نثر لیکنه کې موجود وو د هغو د لیکلو سبک به هم پر ده ډروند اثر درلود.
۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سلیمان چاپېریال یې نیولی او ضرور به یې دده پر نثر هم اثر کړی وي.
۳- په دغه وخت کې عربي ادب او ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، پخپله پارسي نثر هم په لومړیو وختو کې تر دغو اغېزو لاندې ووده وکړه (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم پارسي منثور کتابونه ولیکل شول د عربي ژبې اغېز په کې څرګند دی، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره د دغې زمانې په بهیر کې اړیکي لري، نو پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.
په لفظي لحاظ د سلیمان ماکو نثر خوږ، ساده، روان او له ځانګړي اهنګه ډک دی، په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې نثر ته یې زیاته ښکلا وربښلې ده او له عمومي محاورې څخه لرې نه ده، جملې یې لنډې دي، مقصد لنډ بیانوي او په معنوي لحاظ د اسلام او مذهب تاثیر په کې ښکاري. په دې دوره کې نور داسې کتابونه نه

لرو چې هغه هم په نثر کې لیکل شوي وي، خو یوازې نومونه او ځینې محتویات یې د ځینو تذکرو په حواله لاسته راغلي دي.
د سلیمان ماکو تذکره له ژبني پلوه د درېو ژبو له لغتونو څخه جوړه ده: الف- پښتو، ب- عربي او ج- فارسي. دا نثر د ګرامر له پلوه سره توپیر لري او همدا ډول ځینې متروکې او ورکې کلمې هم لري.
تر دې نثر وروسته نور نثرونه چې دي، هغه په (۷۵۰هـ) کې تاریخ سوري هغه کتاب دی چې د پټې خزانې مولف یې د شیخ کټه د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او دا کتاب د شیخ کټه په لاس کې و او په لرغوني پښتانه کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي وو، ددې کتاب لیکوال محمد بن علي البستي دی چې په بُست کې اوسېده.
پټه خزانه داسې څرګندوي چې دا کتاب په پښتو لیکل شوی او په هغه کې یې د سوریانو د کورنۍ حال او احوال بیان کړي. د هغو کورنیو، سیاسي او ادبي شخصیتونو همدارنګه د تاریخي او سیاسي پېښو د پېژندنې تر څنګ یې ادبي رنګ هم درلود، ددې خبرو ښه ثبوت د (تاریخ سوري) هغه محتویات دي چې موږ ته په دوو واسطه لاسته راغلي دي.
الف- شیخ کټه ((لرغوني پښتانه)) کې له تاریخ سوري څخه مواد اخیستي دي.
ب- د پټې خزانې مولف ((محمد هوتک)) له ((لرغوني پښتانه)) څخه په خپل کتاب کې ځینې مواد را اخیستي دي، هغه اثار دادي:
۱- د امیر کروړ احوال او دده ویاړنه.
۲- د اسعد سوري احوال او قصیده یې.

۳- د ښکارندوی غوري احوال او قصیده یې.
تر تاریخ سوري څخه راوروسته د پښتو نثر بل کتاب چې ((اعلام الوزی فی اخبارلودی)) نومېږي او پر (۲۸۲هـ) کال احمد لودي لیکلی دی، ددې کتاب پته هم نه شته او دا کتاب هم د لودي پاچاهانو د احوال او اشعارو یوه ټولګه ده چې تر یولسمې هجري پېړۍ پورې لاموجود و، تر دې راوروسته د (۷۵۰هـ) په شاخوا کې د یوه بل تاریخ د نامه څرک لګېږي دا کتاب (لرغوني پښتانه) نومېږي چې شیخ کټه متي زي لیکلی دی او اوس هغه ورک دی خو داسې څرګندېږي چې دا کتاب تر (۱۱۴۲هـ) پورې د پټې خزانې د مولف محمد بن داود سره و ځکه چې محمد هوتک ددې کتاب ډېره یادونه کړې ده او د شاعرانو ډېر احوال یې له دې کتاب څخه راوړي دي او دا د پټې خزانې لوی ماخذ دی.
دا کتاب په نثر او نظم کې د پښتنو پوهانو، شاعرانو او جنګیالیو مهمه ذخیره ده چې نثر یې ښه پوخ، خوږ او روان دی.
د شیخ ملي دفتر هم په دې دوره کې د نثر هغه کتاب دی چې د (۸۳۰هـ) په شاوخوا کې لیکل شوی دی، چې په دې کتاب کې د یوسفزو د یون او فتوحاتو احوال، د پېښور او سوات په سیمو کې د دغه ولس تاریخي پېښې او د ځمکو د وېشلو د قانون بیان په کې لیکل شوی و.
(د پښتنو تاریخ) هم هغه منثور تاریخي او قانوني اثر و چې کجوخان رانیزي پر (۹۰۰هـ) کال د دفتر د تکمیل لپاره لیکلی و، دا کتاب هم اوس په لاس کې نه لرو.

اخځونه

۱- حبيبي عبدالحی، د پښتو ادبياتو تاريخ، لومړی او دويم ټوک، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۴ل کال.

۲- هوتک محمد ، پټه خزانه، مومند خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.

۳- زيور ډاکتر زيورالدين، د پښتو ادبياتو تاريخ، لرغوني دوره، مومند خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.

۴- يون محمد اسمعيل مقاله ((د تذکرة الاوليا ځانګړتيا او لرغونتيا)).

د لرغوني او منځنۍ دورې د ادبیاتو ترمنځ توپیرونه

د پښتو لرغوني ادبیات زموږ ګران هېواد په څو مهمو مرکزونو (غور، ملتان او د کسي غر) کې لږ او ډېر لاسته راغلي. دا درې هغه مرکزونه دي چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه کړي او یا یې د خپلې قبیلې تر نظام لاندې ژوند کړی دی، د پښتونخوا او د افغانستان په نورو سیمو کې پښتانه خواره وو او د سند او پنجاب تر لمنو رسېدلي وو.

د پنجاب په یوه خورا لرغوني ښار ملتان کې یې حکومت هم جوړ کړی و. په دې مرکزونو کې چې کوم ادبیات منځته راغلي دي هغه ادبیات دا لاندې خصوصیات لري:

۱- د اسلام په لومړیو پېړیو کې د پښتو ایجاد شوي ادبیات د خپل شکل او جوړښت له مخې له زړو اریایي ادبیاتو سره نږدې والی لري او د پښتو خپل شعري اوزان دي چې د اسلام د لومړیو څلورو پېړیو په دوران کې په دغو مرکزونو کې ایجاد شوي. پښتو اشعار به په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ویل کېدل.

۲ - په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات نه، بلکې د هغه زمان د پښتنو موقف ته پاملرنه د مناظرې، جنګي او حربي کارنامو ویاړ، له خپل قوم او کورنۍ سره مینه ددې سندرو اساسي موضوع ده او د اسلامي اساساتو حمایت په دغو سندرو کې شامل دی.

د پښتو ادبیاتو لومړۍ دوره له دویمې دورې سره کامل توپیر لري، په هر لحاظ په دې دوره کې پښتو ادبیات د افغانستان او پښتونخوا او هند په سیمو کې له ځینو ملي، مذهبي او پښتني احساساتو سره په ارتباط کې ایجاد ېږي.

د منطقې مسلط فرهنګي او ادبي جریان پر پښتو ادبیاتو خپل پوره اغېز کوي او د همدغو جریاناتو په پیروۍ کې خپل ځانګړې سبکونه پیداکوي او ځانته خپل خاص اوربدونکي او پیروان مومي.

ددې دورې ځانګړی توپیر په دې کې هم دی چې ددې دورې ځینې بشپړ اثار په لاس کې لرو او د لومړۍ دورې ځینې اثار له موږ سره شته، خو یو شمېر زیات یې زموږ په لاس کې نه شته، یا ورک شوي او یا د وخت په تېرېدو سره له منځه تللي دي. د هرې دورې د شاعرانو سبک توپیر کوي، د لومړۍ دورې د شاعرانو سبک د دویمې دورې د شاعرانو له سبک سره ډېر توپیر لري.

د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې بایزید روښان د خاصو سیاسي، اجتماعي، فرهنګي شرایطو او تمایلاتو تر اغېزې لاندې یو عرفاني حرکت پیل کړی. د پیرۍ او مریدۍ سلسله یې جاري کړه او خپل مبادي او لارښوونه یې په ډېرو ښکلو الفاظو کې په پښتو، پارسي،

عربي او هندي اثارو کې تنظيم کړه، نو دغه مهال د نظم او نثر يوه غټه زېرمه په پښتو کې پيدا شوه.

۳- د اسلام د مقدس دين د لومړيو پېړيو پارکي لکه چې د شکل او جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري، د نورو ژبو د شاعرۍ اغېزې پر دې شعرونو زياتې نه ليدل کېږي او د نورو ژبو اثرات په کې کم ليدل کېږي. هغه يو نيم د عربي ژبې او نورو ګاونډيو ژبو لغتونه په کې شتون لري، دا ډول اخيستنې د پاک اسلام د دين راتګ او له نورو ژبو سره د ګاونډيتوب له امله يا د راشې درشې له امله يو طبيعي عمل دی.

۴- په دغو مرکزونو کې ايجاد شوي اشعار ساده او هنري رنګيني دومره نه لري، ويناوالو يې سيده د خپل مطلب پر ويلو پيل کړی دی او د هنري رنګينيو خيال يې نه دی ساتلی.

دويم- د کسي غر: دا هم يوه لرغونې سيمه ده چې پښتانه له ډېرې پخوا زمانې څخه هلته مېشت دي او دې غر ته اکثره خلک د سليمان غر هم وايي، چې په پوره اندازه پښتانه هلته اوسېږي.

څنګه چې د کسي په غره کې پښتانه اوسېدل نو هماغسې د خپلې ټولنې له شرايطو سره سم برابر ادبيات يې هم درلودل. هغه ادبي اثار ددې غره د خلکو په منځ کې او د ټولو لرو او برو پښتنو په منځ کې په شفاهي او تحريري بڼه تر اوسه هم شتون لري او په لسګونو پښتانه شاعران په دې غره کې زېږېدلي او روزل شوي دي، چې له هغې جملې څخه يو هم شيخ بيټني بابا دی چې تر ټولو معلوم او پخوانی کس دی چې د کسي د غره په لمنه کې روزل شوی او د ژوند دوره يې د دريمې هجري پېړۍ په شاوخوا اټکل کېدی شي.

درېيم- غور: غور زموږ د ګران هېواد افغانستان يوه لرغونې او تاريخي سيمه ده چې د پاچاهيو سلسلې په کې تېرې شوي او د پښتنو په لرغونو استوګنځايونو کې يوه هم د غور سيمه ده چې د پښتنو قبيلو په منځ کې د غوريانو يا غورياخېلو په نامه ياد ېږي.

دې قبيلې هم د پښتو لرغونو ادبياتو په برخه کې زيارونه ايستلي دي او له هغه وخت سره سم يې خپل ادبيات درلودل او پښتو ته يې خدمت کاوه، شفاهي او تحريري ادبيات دواړه يې درلودل. له دې جملې څخه يو هم امير کروړ دی چې د پر پخوانی شاعر دی د هغه يو شعر لاسته راغلی دی چې وياړنه يې بولي، ښه روان شعر دی او سوچه پښتو لغتونه يې کارولي دي.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې جغرافیایي نومونه

دا چې هر هېواد لرغوني جغرافیایي نومونه لري، نو زموږ هېواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاریخ لري، ډېر لرغوني جغرافیایي نومونه لري. زه دلته د ځینو هغو مشهورو سیمو نومونه اخلم چې د پښتو د لرغونو ادبیاتو د نظم او نثر په بېلګو کې یې یادونه شوې ده:

۱- بالشتان: د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځینو مورخینو والشتان هم لیکلی دی.

۲- مندېش: د غزنویانو او غوریانو په وخت کې مندیش مشهور ښار و، چې بیهقي او ګردیزي او جوزجاني یې هم نوم اخلي.

۳- د خیسار کلا: دا کلا په غزنوي او غوري دورو کې د مغولو تر تاړاکه مشهوره وه، اوس قیصار په ممبي پورې اړه لري.

۴- تمران: د تیموري قبیلې ځای دی چې د غور شرق خواته پروت و.

۵- برکوشک: یانې دغه لوړه ماڼۍ وه چې فیروزکوه کې پرته وه.

۶- پوشنج: د یاقوت په قول له هراته لس فرسخه لرې یو ښار و.

۷- غرجستان: غرجستان چې د غور او هرات له شمال نه پیل تر امو پورې او په لویدیځ کې تر مرغابه او مروالرود پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.
۸- قصدار: په اوسني بلوچستان کې یو ښار دی چې اوس یې خخدار بولي.
۹- هلمند: په اوستا کې د هلمند یادونه د هنرمند په نوم شوې دا سیمه تر میلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاریخ لري چې د بست ښار یې مهم دفاعي ښار و.
۱۰- پکتیکا: دا هم یو لرغونی جغرافیایي نوم دی، ځکه د یونان یو مشهور تاریخ لیکونکي هیروډوټ (۴۸۴- ۴۲۵ق.م) هم په خپله مشهوره جغرافیه کې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هېواد (پکتیکا) په نامه یادوي او په پکتیکا کې د سلیمان غر، د جرکني غر او د ګومل سیند، د سه ګاني غونډۍ تاریخي ځایونه دي چې زه به د ګومل د سیند په باره کې لږ څه معلومات درکړم.
۱۱- ګومل سیند: ګومل سیند د پکتیکا ولایت د جنوب خواته د سلیمان له غره سره مستقیم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزیرستان پورې امتداد لري، دایمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.
د ډیورنډ کرښه هم یو ځل د یو څو هئیتونو له خوا څو ځله لاسلیک شوه د ګومل او کرمې د سیندونو ترمنځ خو دا مسئله حل نه شوه ځکه چې یو طرفه ښه یې لرله.

۱۲- غـور: دا يـو تـاريخي ولايـت دی، دا ولايـت ډېـرې دفـاعي کلاګانې لري تر ټولو مشهوره کلا يې د قيصر کلا ده چې سلطان علاوالدين اباده کړې وه او بل د (مينار) جام دی.

۱۳- هرات: هرات د هېواد له شمال غربي ولايتونو څخه دی چې ډېر تاريخي ولايت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د ((اتاکان)) يا ((ارتکايا)) په نوم ياد کړی دی. پر دې خاوره يونانيانو، کوشانيانو، يفتليانو، ساسانيانو او تيموريانو واکمنۍ ترسره کړې دي.

۱۴- بخدي (بلخ): د پخواني اريايانو مرکز و چې بل نوم يې د بيرغونو ښار و چې دا هم يو لرغونی ښارګوټی و.

۱۵- سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواتـه واقـع دی. کلـه چې بـه پـه هغـه وخت کې هـر ځـل مغولـو د ارغنداو پر غـاړو لـوټ کـاوه اتغر، بولان او کـلات بـه يې تـالاکـول باباهوتک خپل قومونه راټول کړل او په سره غره يې حمله وکړه، په دې جګړه کې مغول تـالا شول. د بابا هوتک پـه يـوه جنګ کې چې پښتانه د مغولو په مقابل کې لږ څه کمزوري شول، نو ده د ځوانانو د احساساتو د راپارولو لپاره دا لاندې سندره وويله:

پــر ســور غــر بــل راتــه نــن اور دی
وګړيــــه جـــــوړ راتـــه پيغـــور دی
پــر کلــي کــور بانــدې مغــل راغــی
هــم پــه غزنـي هــم پــه کابـل راغــی
غـــښتليو تنــګ کــړئ دا مــو وار دی
مغـــل راغلـــی پـــه تلـــوار دی

په پښتونخوا کې يې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی

۱۶- مهمند: دغه کلی اوس هم په دې نامه يادېږي، په کندهار کې دی.

۱۷- قصرنارنج: دا قصر په کندهار کی دی.

۱۸- لغمان: د دې ولايت پخوانی نوم (لمپاکا) و چې بطليموس ياد کړی او بيا د وخت په تېرېدو سره لقمان او بيا لغمان شو.

۱۹- باميان: دا ولايت هم لرغونی دی چې د بودا مجسمې هم په دې ولايت کې دي.

۲۰- ديبل: د عربو سمندرګي پر غاړه يو ښار و چې اوسنۍ کراچۍ ته نږدې دی.

اخځونه

۱- پټه خزانه، دويم چاپ، ۱۳۳۹ل کال.

۲- افغانستان پېژندنه، اورنګزيب ارشاد، ۱۳۸۴ل کال.

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه

که موږ پښتو ادبیاتو ته نظر وکړو، څه په لرغونې دوره کې، څه په منځنۍ دوره کې او څه هم په اوسنۍ دوره کې، ټولو کې رزمي روحیه لیدل کېږي، ددې یو مهم علت دادی چې پښتانه همېشه او یا یې زیات وخت له جنګونو سره مخامخ شوي، جګړې پرې تپل شوي او جګړو ته یې ځواب ویلی دی. نو په دې خاطر رزمي روحیې پر پښتو ادبیاتو په مستقیم او نا مستقیم ډول اغېز کړی دی. تصادفي نه ده چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم فوق العاده رزمي روحیه لري.

د پښتو د ادبي تاریخ یوې مهمې منبعې پټې خزانې په حواله امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی و، چې پر (۱۳۹هـ.ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو.

امیر کروړ د غور کلاوې، بالشتان، خیسار، تمران، برکوشک او نورې ونیولې. دده پاچاهي دوه مرکزه درلودل، امیر کروړ ډېر غښتلی پهلوان و چې په یوازې ځان به له سلو تنو سره جنګېده. ده د عباسي دعوت په جنګونو کې هم ګډون درلود او ډېرې بریاوې یې ترلاسه کړې وې.

امیر کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ویل. امیر کروړ پر (۱۵۴هـ ق) کال د پوشنج په جګړو کې مړ شو او پرځای یې دده زوی امیر ناصر پاچا شو.

د امیر کروړ کوم شعر چې پټې خزانې راوړی دی دادی:

زه یم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نشته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نشته
بل په زابل نشته
له ما اتل نشته

غشی د من مې ځي برېښنا پر میرځمنو باندې
پر ژوبله یونم یرغالم پر تښتېدونو باندې
پر ماتېدونو باندې
له ما اتل نشته

زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمنځ په ویاړ
د اس له سو مې مځکه رېږدي غرونه کاندم لتاړ
کړم ایوادونه اوجاړ
له ما اتل نشته

زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و بامیان و تخار بولي نوم زما په ادوم
زه پېژندوی یم په روم
له ما اتل نشته

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راځخه
د هریرود پر ځنډو ځم تښتي پلن راځخه
رېږي زړن راځخه
له ما اتل نشته

د زرنج سوبه مې د تورې په مخسور و کړه
په باداري مې لوړاوی د کول د سورو کړه
ستر مې تربور وکړه
لـه مـا اتـل نـسته

خپلو وګـړو لـره لور پـېرزوينه کـوم
دوی په ډاډينه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتـل نستـه

پر لويو غرو مې وينا درومي نه په څنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مـې بـولي پـر دريغ ستايوال
په ورځو شپو مياشتو کال
لـــه مـــا اتـــل نسته

دا لـوړ شعر د پښتو تر ټولو پخوانی لاسته راغلی شعر دی چې د اسلامي عصر په دويمه پېړۍ کې د غور يوه پښتون پاچا امير کروړ سوري ويلی دی. تـر دې شعره بـل پخوانی شعر لاتـر اوسـه نـه دی ترلاسه شوی، امکان لري په راتلونکي کې د امير کـروړ تر شعر ډېر پخواني پښتو اشعار کشف شي.

د امير کروړ د شعر ژبه لاتراوسه خپله رواني لـري، سره لـه دې چې ځيني لغات يې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بيا هم دا ژبه ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کېدی شي چې ځينې لوستونکي دا

پوښتنه وکړي چې په دې څه دپاسه دوولس نیم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زیات ژبنی تحول نه دی راغلی؟

د امیر کروړ پورتني شعر ته په کتو سره ویلای شو، چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم په رزمي روحیه پیل شوی دی.

د اوومې پېړۍ د دویمې لسیزې په دوران کې (۶۱۷هـ.ق) د چنګېز د تالانګرو لښکرو حملې د افغانستان پر ځینو ښارونو او اسلامي فرهنګي مرکزونو پیل شوې، د دغو تباه کارو لښکرو د جنګونو خونریزیو او تالان په نتیجه کې ښارونه پر کنډوالو بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنګي مرکزونه خراب شول، عالمان، شاعران او د فرهنګ لوی شخصیتونه یا ووژل شول او یا د خپلو ټاټوبو پرېښودلو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه لاړل.

دغه وخت زموږ په هېواد کې د غزنویانو او غوریانو شاهي کورنیو اقتدار ختم شوی و، پر شمالي برخو یې خوارزم شاهانو حکومت کاوه، پر سیستان او شاوخوا سیمو د نیمروز محلي حکمرانان مسلط وو، په هرات کې آل کرت کورنۍ حکومت درلود او د افغانستان په شرقي برخو کې ځینې داسې کسان حاکمان وو چې پخوا غوریانو ګومارلي وو. چنګېز اودده اولادې د اوومې پېړۍ په جریان کې زموږ د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکمیت درلود او په ډېره بې رحمۍ یې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل.

د چنګېز، دده د اولادې او پاتې شونو، د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې منعکس شوې ده.

محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک یوه داسې سندره راوړې ده چې د مغولو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د

یوې سیمې د پښتنو د مقاومت ځرکونه ځینې ایستل کېږي، هغه سندره داده:

پر سور غربل راته نن اور دی
وګړیه جوړ راته پیغور دی
پر کلي کور باندې مغول راغی
هم په غزني هم پر کابل راغی
غښتلیو تنګ کړئ دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتونخوا کې یې ناتار دی
پر کلي کور باندې مغل راغی
آ د مرغي غښتلیو راسئ
پر تنګ ولاړ د پښتونخوا سئ
توري تېرې غشي تر ملا سئ
پر کلي کور باندې مغل راغی
زلمو په غشیو کړئ وارونه
د تېرو تورو ګوزارونه
ور وړاندې کړئ خپل ټټرونه
پر کلي کور باندې مغل راغی
زما د زلمو وینې بهېږي
ځمکې او غرونه په سره کېږي
میرڅي ځغلي او ترهېږي
پر کلي کور باندې مغل راغی

پښتنو هلـئ پـه غـره جنـګ دی
سـور غـر پـه وینـو د دوی رنـګ دی
مهـال د تـوري دی د ننـګ دی
پـر کلـي کـور بانـدې مغـل راغـی
زلمـو پـر ننـګ ځانونـه مـړه کـړئ
دښـن پـه غـشیو مـو پییـه کـړئ
د پـښتونخوا ځمکـې سـاته کـړئ
پـر کلـي کـور بانـدې مغـل راغـی.

د پټې خزانې له بیان سره سم هر کله به د مغولو لښکرو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه د اتغر او بولان سیمې به یې تالاکولې، نو ددې سندرې ویونکي باباهوتک خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې یې لـه مغولـو سره جنګونه وکړل، په دې جګړه کې د پښتنو قوت لړ و او غلیم ډېر و، خو کله چې باباهوتک پـه لوړ اواز دا سندره وویله، نو زلمي به په جګړه کې تود بدل او سوبه د پښتنو په نصیب شوه. دا سندره د خپل شکلي جوړښت لـه پلوه زموږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده، د مضمون له پلوه یې محتوی رزمي ده چې د پردو لښکرو او تالانګرو په مقابل کې له وطن نه د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک یې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.
رزمي روحیه لـه پښتو لرغونو ادبیاتو څخه همداسې منځنۍ او معاصرې دورې تـه راغځېدلې ده، د روښانیانو د تحریک پـه

ادبیاتو کې د مذهبي روحیې ترڅنګ رزمي هم لیدل کېږي، خوشال او د هغه پیروان خو بېخي د بزم او رزم شاعران دي او په معاصره دوره کې بیا د انګرېزي یرغل پر وړاندې مونږ د رزمي ادبیاتو ډېرې بېلګې لرو، خو څرنګه چې زما موضوع په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحیه وه، نو ځکه مې په لنډه یز سره یو دوو بېلګو ته اشاره وکړه.

د پښتو لرغوني نظم قافيه يي څرنګوالی

د پښتو ادبياتو په لرغوني دوره کې د نثر په انډول د نظم برخه درنه ده، نظم هغه کلام دی چې وزن ولري، قافيه هم د نظم يو رکن دی، خو اساسي رکن يې نه دی، له قافيې پرته يو نظم جوړېدلای شي، خو له وزن پرته د نظم جوړېدنه ممکنه نه ده، نو ځکه ويلای شو چې وزن د نظم اساسي عنصر دی او قافيه يې فرعي، خو اکثره نظمونه قافيه لري، ځينې يې رديفونه لري خو ځينې يې نه لري، بيا تر رديفه قافيه په نظمونو کې ډېره کارول کېږي، هغه شعري فورمونه چې له عربي څخه پښتو ته راغلي هغو کې د قافيې استعمال حتمي دی، قافيه په لغت کې وروسته، شا ، څټ او ورپسې تلونکي ته وايي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده چې د بيتونو د دورونو د پای کلمو له غږونو څخه بحث کوي. قافيه تر دوو زيات مشترک اوازونو ته ويل کېږي، ياني داسې کلمې چې په خپل منځ کې لږ تر لږه دوه مشترک غږونه ولري. پوهان قافيه پر څو ډوله وېشي، ازاده يا مطلقه قافيه، مقيده يا تړلې قافيه، يوه ستوې قافيه، غبرګه قافيه او ځينې نور ډولونه. په پښتو ادبياتو کې د امير کروړ نظم يو قافيوال نظم دی، دلته به زه په ترتيب سره په پښتو لرغونې دوره

کې د ځينو قافيه والو نظمونو ځينې برخې د بېلګې په توګه يادې کړم:

زه يم زمری پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته
بل پر زابل نسته
لـه ما اتل نسته

دلتـه (اتـل، کابـل او زابـل) د قـافيې کلمې دي، (نسته نسته) يې ردیفونه دي (ل) (ل) او تـر هغـه دمخـه حرکتونـه يې مـشترک غږونـه دي.

لويـــه خدايـــه لويـــه خدايـــه
ســـتا پـــه مينـــه پـــه هرځايـــه
غـــر ولاړ دی درنـــاوي کـــې
ټولـــه ژوي پـــه زاري کـــې
دلتـــه دي د غـــرو لمنـــې
زمـــوږ کېـــږدۍ دي پـــه کـــې پلنـــې
دا وګـــړي ډېـــر کـــړې خدايـــه
لويـــه خدايـــه لويـــه خدايـــه

په لـومړي بيت کې (خدايه او ځايـه) د قـافيې کلمې دي، رديف نه لري، پـه دويـم بيت کې (درناوي او زاري) د قـافيې کلمې دي (کې کې) رديف دی. په دریيم بيت کې (لمنې او پلنې) د قافيې کلمې دي رديف نه لري.

کـه یـون دی یـون دی　　　مخکې بېلتون دی
لـه کـسي غـره څـخه　　　ځــي خــرښبون دی

(یون، بېلتون او خرښبون) د قافیې کلمې دي، (دی دی) ردیف دی.

د فـلک لـه چـارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر ګل چې خاندي په بهار

(کوکار او بهار) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.

د پسرلي ښکلونکي بیا کړه سینګارونه
بـیا یـې ولـونـل پـه غـرونـو کـې لالونه

(سینګارونه او لالونه) د قافیې کلمې دي.

تر دې ځایه چې په نظمونو کې قافیـه یـي څرنګوالي تـه ګورو، نو اکثـره نظمونـه پـه تـول برابـر دي، خـو یـو نـیم ځـای پـه کـې قافیـه نیمګړتیاوې ښکاره کېږي، لکه:

ژبه هم ښه وینا کاندي چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه

په دې کې (وینه او درهمونه) قافیه شوي چې سسته غونډې قافیـه جوړوي او مشترکات یې کم دي.

یـا هـم د شـیخ اسعد سـوري پـه قـصیده کـې چـې (اوجـار) کلمـه لـه (کوکار، بهار، تار، خونخوار) او نورو سره هم قافیه شوې ده.

څښتن مو مل دی، اوس مو یرغل دی، هېواد د بل دی

دلته (مل، یرغل، بل) د قافیې کلمې دي (دی دی) ردیف دی.

نـن زه غـرېږم پـه صـفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان

جهان او سلطان د قافيې کلمې دي.

ګهيځ رڼا د لمر خپره سوه

زما پر کور د وير ناره سوه

دلته (خپره او ناره) د قافيې کلمې دي، (سوه، سوه) رديف دی.

پـر لـويو غـرو هم په دښتو کې

په لوی سهار په نيمو شپو کې

پـه غـاړه ږغ او پـه شپېلکو کې

يـا د ويـرژلـيو پـه شپېلـو کې

ټول ستا د ياد نارې سورې دي

دا ستــا د مــينې ننــدارې دي

په پورته درېيو سربيتونو کې (دښتو، شپو، شپېلکو او شپېلو) د قـافيې کلمـې دي او (کـې کـې) رديـف دی. پـه وروسـتي بيـت کـې (سورې او ننډارې) د قافيې کلمې دي او (دي دي) رديف دی.

زه عاشق يم يار هم نيز

بــل څـه نـه لــرو تميز

(نيز او تميز) د قافيې کلمې دي رديف نه لري.

ساقي پاڅه پياله راکړه

مرور يار مي پخلا کړه

(را او پخلا) د قافيې کلمې دي (کړه کړه) رديف دی.

اوربدلي مي قصه ده چي له شاتو هم خوږه ده

(قصه او خوږه) د قافيې کلمې دي (ده ده) رديف دی.

همداسې ترپايـه پورې د پښتو لرغونو ادبيـاتو پـه نظمـي برخـه کـې قافيــه پــه ښــه ډول مراعــت شــوې خــو ځــای نــيم پــه کــې ځينــې نيمګړتياوې هم ليدل کېږي.

د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري او فني ارزښت

سریزه:
اصلي موضوع چې زما په تحقیق او څېړنې پورې اړه لري هغه د شیخ اسعد سوري د ویرنې هنري اهمیت په ګوته کول دي، خو مخکې تر دې لاژمه بولم چې د قصیدو د ادبي او هنري صنف پر تاریخي پس منظر رڼا واچوم او هغه په دې ډول.
بولله (قصیده) د ختیزو ادبیاتو په دایره کې یوه ډېره با ارزښته او د سرو زرو په تول برابره برخه تشکیلوي، چې په خاص ډول د عربي، دري، پښتو او اردو ژبو د ادب یوه ډېره ښکلې او منلې زېرمه او سرمایه په حقیقت کې همدغه قصیده ګڼل کېږي.
قصیده په عربي اصطلاح کې هغه متوصل او بې عیبه اصلاح شوي کلام او موزون شعر و چې د بیتونو شمېر به یې له (۱۲) نه تر (۱۷) بیتونو پورې و او له دې څخه به کم نه وو او دا نوم له اره د قصد له مخرج او مصدر څخه جوړ او مرتبط شوی چې مانا یې استقامت، اصالت او سموالی دی او له بل پلوه د برابرۍ او سوچه والي مالګه ورسره هم ګډه وه.
قصیده په عربي ادب کې تر اسلام وړاندې هم موجوده وه، نو له دې نه داسې معلومېږي چې قصیده په موجوده بڼه او ګاڼه کې د پورته

ليکل شوي تعريف او پېژندنې له مخې د نورو ملتونو ادبپوهانو او څېړونکو له عربي ادب نه کټ مټ يا په لږ او ډېر تغير تر ګوتو کړې وي. د عربو له جاهلي او شډل ادب څخه موږ ته هغه اوږدې او په عين حال کې رواني او ساده قصيدې د نمونې په توګه راپاتې دي، چې د عربي ادبياتو په اصطلاح کې ورته (معلقات سبعه) وايي او دغه شاعران تر اسلام دمخه په عربو کې تېر شوي دي. د څېړونکو د وينا او ليکنې له مخې ويلای شو چې عربي قصيده په شګلنو دښتو کې د مېشتو پرګنو د قبيلوي ژوند يو زړه راښکونکی او ښايسته تصوير و.

د دغو عربي قصيده ويونکو قصيدې به په مجموع کې له (۱۲) څخه نيولې تر (۱۰۰) بيتونو پورې غزېدلې وې، که زه په دې اړه د کتابونو په مرسته وغواړم چې د قصيدې ادبي ناوې د ښکلې مخ نه پلو نور هم پورته کړم او ددې ادبي ناوې ښکلا او ښايست لوستونکو او د ادب مينه والو ته نور هم وځلوم، انشاالله د خپلې مطالعې او ژورې پرله پسې هڅې په رڼا کې په ډاډه او زغرده توګه دا کار کولای شم، خو اوس راته ناشونې ښکارېږي، ځکه چې زه د يوې ښځې او بيا خاصتاً د مور په حيث چې له يوې خوا راته ماشومان را په غاړه دي، د کور اخلی پخلی او د ورځنې ژوند کړاوونه او له بلې خوا د خپلو زده کړو په چاپېريال کې لالهانده، سرګردانه او د کتابونو د نشتوالي معضله هم ده، د امتحانونو د پرله پسې څپو هم په سر اخيستې يمه، د داسې موضوع ليکنه که له يوې ډېرې ډېره دلچسپه او ښکلې هم ده، خو له بلې خوا د پورته ليکل شويو عذرونو او مجبوريتونو له مخې ما غوندې نا وزګارې

ښځې ته ډېره سخته او مشکله ده چې په دې اړه لکه څنګه چې د موضوع حق دی ډېر څه ولیکم، هیله ده زما خپل استاد به دا معذرت قبول کړي.

د شیخ اسعد د قصیدې هنري ارزښت:

د شیخ اسعد سوري قصیده هم لکه د نورو قصیدو په شان یو مخصوص او ځانګړی هنري او فني اهمیت لري او ددې قصیدې هنري ارزښت ددې قصیدې په شروع او ترتیبولو کې پروت دی او هغه په دې ډول په ګوته کوو:

شاعر په لومړي سر کې د خپلې ویرنې په جوړولو کې د اسمان له چپه ګردش نه شکایت کوي او دی د فلک د ناخوالو او ګردش تاثیرات په کایناتو کې په ګوته کوي. ددې قصیدې لومړۍ برخه دا راښیي چې خوښۍ او خوشالۍ د قصیدې د بدیعې صنعتونو په لړۍ کې د تشبیب مقام نیولی دی، دلته شاعر د خپل اصلي هدف د ښکاره کولو او څرګندولو په ادا کې د خپل فکري قدرت او سرشاره استعداد، زور او قوت لوستونکو ته ښیي، په څو بیتونو کې دا قدرت رانغاړي، د اسمان د تېري، ظلم، ناخوالو او حرکاتو منظرې موږ ته په ګوته کوي او د خپلې قصیدې تهداب او بنسټ په ډېره هوښیارۍ او د یو مجرب استاد په حیث داسې ږدي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هرګل چې خاندي په بهار
ډېر مخونه د فلک څپېړه شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار

چې یې ملاوې نه کړېږي په غښتلیو
دا فلک پرې وکا څه کاري ګوزار.

بیا تر دې وروسته د قصیدې اساس په تدریجي ډول تر خپل هدف پورې رارسوي، نو بیا دغه شاعر غواړي چې ددغو ظلمونو تر رابرسېره کولو او څرګندولو وروسته په خپله نېغ په نېغه له فلک سره وینا وکړي، په دغو پورته بیتونو کې شاعر غایبانه حکایت او شکایت کوي، مګر تر دې وروسته د غایب نه مخاطب ته متوجه کېږي او دا یې بل فني اهمیت دی، چې اول د ګیلې او شکایت شروع له غایب نه کوي او داسې انځورنه کوي چې هغه نه شته او دده شکایت نه اوري او شاعر هم نه غواړي چې خپل شکایت د هغه غوږ ته ورسوي، مګر کله چې دده تاثیر نور هم زیاتېږي او زغم له لاسه ورکوي، نو لکه په یو غشي د ویشتلي زخمي انسان په ډول پر اصلي ویشتونکي باندې په ډېر جرئت ګوزار کوي او بیا فلک له غیابت نه حضور ته راولي، له هغه سره خپلې ګیلې مخامخ شروع کوي او فلک ته په څرګند ډول او جرئت سره خطاب کوي، لکه چې وایي:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!
ستا له لاسه نه دی هېڅ ګل بې له خار
پر ویرژلو لور نه کړې په زړه کراړیه
پر تتلو وروې د غم ناتار.

دغه نېغ په نېغه باجرئته مخاطبه تقريباً تر يوولسو بيتو پورې رسېږي، په ډول ډول د فلک ناروا وې او جفاګانې ښکاره کوي او په اخره کې په ډېره استادۍ او پوره مهارت خپل مقصد ته مخه او خلاصه کوي او دا مرحله په ډېر ادبي ډول په کې رانغاړي چې په ادبي اصطلاح کې ورته حسن تخليص ويل کېږي، نو ځکه بيا داسې وايي چې:

کله غورځوې واکمن له پلازونو
کله کښېنوې په خاورو کې بادار
زموږ پر زړونو دې نن بيا يو غشی وويشت
و دې ژوبلله په دې غشي هزار
پر سوريو باندې وير پرېوت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړ ئ په بل دار

په پورته بيتونو کې شاعر د خپل واکمن او بادشاه عدالت او ښه کردار په ګوته کوي دا يې بل هنري ارزښت دی، خو له دې سره سره د خپل واکمن پر اسارت او مړينې افسوسونه کوي، لکه چې وايي:

په دې وير د غور وګړي تور نمري سول
په دې وير، رڼا تياره سوه د ښار
ګوره څاخي رڼې اوښې له دې غرونو
دا کړونګې ساندې لي په شور هار.

دلته نو شاعر په مهارت او هنريت سره طبيعت ته مخه کوي، د غور ښايسته منظرې په دې ويرجنه واقعه کې هم نه بې برخې کوي او

چاپېریال د شاعر پر طبیعت داسې جلوه او رڼا پرېباسي، لکه چې وايي:

نــه هغــه زرغــا د غرونــو د بیــدیا ده
نــه د زرکیــو پــه مــسا دي کتهــار
نــه غتمــول بیــا زرغــونېږي پــه لاښــونو
نــه بــامي بیــا مــسېده کــا پــه کهــسار

همدلته ده چې شاعر د طبیعي شعر ښېګڼې ښه ترا څرګندوي. د شاعر تکیه او باور پر طبیعت باندې معلومېږي، خپل نظر پر طبیعي مناظرو باندې څرګندوي او په درد او ویر کې هم خپل چاپېریال او محیط له یاده نه باسي.
شاعر یو ځل بیا د قصیدې بل اړخ انځوروي او له فلک سره داسې د زړه له سوزه ډکه وینا کوي، لکه چې وايي:

لاس دې مات شه ای فلکه! چې دې وکا
محـمد غـوندې زمـری د مـړینې ښکار

په لاندې بیتونو کې شاعر نور هم له ډېره قهره وینا توندوي او د ویر اورني او توند احساسات او جذبات په خپل ادبي هنر او مهارت داسې ښکاره کوي:

شیــن زړګـی فلـکه! ولــې لاولاړ یـــې
ای د غور غـرونو پـه څه نه سوئ غبار
چې زمري غوندې واکمن ځي له جهانه
چې څـوک نـه کړي پر نړۍ باندې قرار

وروسته بیا شاعر خپله قصیده په بل ډول پای ته رسوي او بله نتیجه ورنه اخلي چې یو ډول ملي غرور، پښتني ننګ، غیرت او ټولنیز شعور ورځنې ښکاري، لکه چې وایي:

سـخ پـر تـا ای محمـده! د غـور لمـر وې
پـر نـړۍ بـه نـه وي سـتا د عـدل سـار
تـه پـه ننګـه وې ولاړ پـه ننـګ کـې مـړ سـوې
هـم پـر ننګـه دې پـر ننګـه کـا ځـان جـار
که سوري دې په مرګ ویر کاندي ویرجن سول
هـم بـه ویـاړي سـتا پـه نـوم سـتا پـه تبـار.

دا وه د شیخ اسعد سوري د قصیدې شننه او هنري اړخونه چې په لنډیز سره مو ورته نغوته وکړه.

یادونه: ددې مقالې په لیکلو او ترتیبولو کې چې مې له کومو کتابونو ګټه اخیستې، په لاندې ډول دي:

۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، د پوهاند عبدالحی حبیبي اثر.
۲- عرفان مجله، د پوهندوی وسیع الله احسان مقاله.
۳- پښتو ادب کې قصیده، د مرحوم پوهاند عبدالحی حبیبي لیکنه.